

Tarım Ekonomisi Dergisi

Tarım Ekonomisi Derneği
Turkish Agricultural Economics Association

ISSN 1303-0183

Turkish Journal of Agricultural Economics

Cilt/Volume 18

Sayı/Number 1

Haziran/June 2012

Sayı/Number 2

Aralık/December 2012

Tarım Ekonomisi Dergisi TUBITAK-ULAKBİM Sosyal Bilimler ve EBSCO Business Source Complete veri tabanlarında taranmaktadır.

Turkish Journal of Agricultural Economics is indexed in TUBITAK-ULAKBİM Social Science Database and EBSCO Business Source Complete.

Tarım Ekonomisi Dergisi hakemli bir dergi olup yılda iki sayı yayınlanır. Derginin içeriği basım ya da herhangi bir elektronik yöntemle çoğaltılamaz. Metinlerdeki ifadeler kaynak gösterilerek yayınlarda kullanılabilir. Diğer dergi içeriği kaynak göstermek koşulu ve Yayın Kurulundan izin alınarak yayınlarda kullanılabilir.

Turkish Journal of Agricultural Economics is peer reviewed and published two times in a year. No material published in the journal may be reproduced in any form (print, electronic database etc.) Without the prior written permission of the editorial board. Information and views published in the journal may be used only with proper referencing.

EDİTÖRADRESİ / EDITORIAL OFFICE

Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ
Ege Üniversitesi
Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü
35040 Bornova-İZMİR / TÜRKİYE

Tel :0(232)3113066
Faks :0(232)3881862

E-mail : editor@tarekoder.org
Web : http://journal.tarekoder.org

BASIM YERİ / PRESS

ADÜ Yayın ve Basımevi

ISSN 1303-0183

TARIM EKONOMİSİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS

Cilt / Volume 18 Sayı / Number 1 Haziran / June 2012
Sayı / Number 2 Aralık / December 2012

YAYINLAYAN / PUBLISHED BY
Tarım Ekonomisi Derneği / İZMİR-TURKEY

EDİTÖR / EDITORIAL BOARD
Prof. Dr. Sait ENGİNDENİZ (Baş Editör/Editor-in-chief)
Doç. Dr. Göksel ARMAĞAN(Yardımcı Editör/Associate Editor)

BİLİM KURULU / SCIENTIFIC COMMITTEE

Prof. Dr. Hakkı İnan
Prof. Dr. Tayfun Özkaya
Prof. Dr. Haydar Şengül
Prof. Dr. Emine Olhan
Prof. Dr. Gamze Saner
Prof. Dr. Cennet Oğuz
Prof. Dr. İbrahim Yılmaz
Doç. Dr. Kürşat Demiryürek

BU SAYININ HAKEM KURULU / REFEREES OF THIS ISSUE

Cuma Akbay
Handan Akçaöz
Metin Artukoğlu
İsmet Boz
Esin Candan
Figen Çukur
Kürşat Demiryürek
Okan Gaytancıoğlu
Erdoğan Güneş
Zafer Gürler
Nursel Koyubenbe
Necat Ören
Orhan Özçatalbaş
Kenan Peker
Cengiz Sayın
Yavuz Topcu
Ayşe Uzman

TARIM EKONOMİSİ DERGİSİ
TURKISH JOURNAL OF AGRICULTURAL ECONOMICS

İÇİNDEKİLER / CONTENTS

Cilt / Volume 18 Sayı / Number 1 Haziran / June 2012

Kırsal Kadınların Sosyo-Ekonomik Durumları ve Geleceğe Yönelik Beklentileri (TRA1 Bölgesi Örneği) Rural Women's Socio-Economic Status and Future Expectations (The Case of TRA1 Region) <i>Tuğba Erem KAYA, Tecer ATSAN</i>	1
Kooperatifler Aracılığıyla Hayvan Dağıtım Kapsamında Desteklenen Süt Sığırcılığı İşletmelerinde Pazara Katılım Düzeyini Etkileyen Faktörlerin (Üreticiye ve İşletmeye Ait) Analizi: Adana İli Örneği The Analysis of Effects of Supports through Cooperatives to Livestock Farms on the Market Participation of Producers: Case of Adana Province <i>Seval MUTLU ÇAMOĞLU, Hilal YILMAZ, Aykut GÜL, Murat GÖRGÜLLÜ</i>	13
Tarım Korumacılık, Korumacılığın Ölçümü ve Türkiye Agricultural Protectionism, Its Measurement and Turkey <i>Alper DEMİRDÖĞEN, M. Necat ÖREN</i>	23
Dünyada ve Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Çok Uluslu Şirketlerin Gelişimi Direct Foreign Investment and Multinational Companies's Progress in Turkey and the World <i>O.Murat KOÇTÜRK, Meral EKER</i>	35

Cilt / Volume 18 Sayı / Number 2 Aralık / December 2012

Türkiye'de ve Dünyada Fındık Politikaları Hazelnut Policies in Turkey and in the World <i>Selma KAYALAK, Ahmet ÖZÇELİK</i>	43
Kimyevi Gübre ve Toprak Tahlili Desteğinin Sosyo -Ekonomik Açından İncelenmesi (Tokat İli Örneği) Socio-Economic Investigation of Chemical Fertilizer and Soil Analysis Supports (Tokat Province Sample) <i>Gülçin ALTINTAŞ, Atila ALTINTAŞ</i>	55
Erzurum'da Meraya Dayalı Üretim Yapan Hayvancılık İşletmelerinin Sosyoekonomik Analizi Socioeconomic Analysis of the Livestock Farms Dependent on Natural Rangelands in Erzurum <i>Abdurrahman KARA, Semiha KIZILOĞLU</i>	69
Türkiye'de 1990 Yılından Sonra Uygulanan Vergi Politikaları ve Kriz Etkisi Effect of Tax Policies and Crisis in Turkey Since 1990 <i>Nesrin CANDAN</i>	79

KIRSAL KADINLARIN SOSYO-EKONOMİK DURUMLARI VE GELECEĞE YÖNELİK BEKLENTİLERİ (TRA1 BÖLGESİ ÖRNEĞİ)*

Tuğba Erem KAYA¹, Tecer ATSAN²

Özet

Bu çalışma, kırsal kadınların sosyo-ekonomik durumları ve geleceğe yönelik beklentileri incelenmiştir. Çalışmada materyal olarak, Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerine ait 15 ilçedeki 60 köyde faaliyette bulunan kırsal kadınlarla yapılan toplam 158 adet anket verileri kullanılmıştır. Araştırma alanında görüşülen kadınlardan okuma yazma bilmeyenlerin oranı %41.8'dir. İncelenen ailelerde çekirdek aile tipi egemen (%80,7) olup, ilk evlilik yaşı 16-18 yaşları arasında yoğunlaşmaktadır. Kadın başına düşen ortalama çocuk sayısı ise 3.7'dir. Araştırma alanında bir kadın günde ortalama olarak 12.7 saat çalışmaktadır ve kadınların %9.5'inin herhangi bir sosyal güvenliği de bulunmamaktadır. Ekonomik yetersizlik, köy toplum yapısından kaynaklanan sorunlara rağmen, kadınlar gelecekte umutludur. Kadınların yaşadıkları bu sorunları tek başlarına çözmeleri mümkün olmadığı için kamu ve özel kurumlar aracılığıyla geniş kapsamlı kalkınma projeleri yapılmalı, kırsal alanda gelişme sağlanabilmesi için öncelikle eğitim faaliyetlerine önem verilmelidir.

Anahtar Kelimeler: Kırsal kadın, kırsal kalkınma, sosyo-ekonomik yapı

Rural Women's Socio-Economic Status and Future Expectations (The Case of TRA1 Region)

Abstract

In this study, rural women's socio-economic conditions and future expectations were examined. In the study material, Erzurum, Erzincan and Bayburt provinces with 15 rural women in the county a total of 158 units operating in 60 villages in the survey data are used. Research in the field of women interviewed 41.8% illiteracy rate is. Type the ruling families, nuclear families surveyed (80.7%), and concentrated in the first marriage age between the ages of 16-18. The average number of children per woman is 3.7, is. On average 12.7 hours a day working in the field of research, a woman, and women 9.5%, social security, is there any scroll. Economic failure, despite the problems caused by the structure of village society, women are hopeful of the future. Is not possible to solve these problems alone, women in public and private institutions should be done through the comprehensive development projects, primarily for improvements in rural areas should be given to training activities.

Key Words: Rural women, rural development, socio-economic structure

1.GİRİŞ

Kırsal kadınlar, tüm dünyada sosyo-ekonomik sürekliliğin anahtarı ve kalkınma süreçlerinin hayati ve olmazsa olmaz unsurlarıdır. Gelişmekte olan birçok ülkede tarımsal işgücünü belkemiğini oluşturmada, Gayri Safı Milli Hâsılanın %35-45'ini, gelişen dünyanın gıda ihtiyacının %50'den fazlasını üretmektedir (Anonim, 2006).

Kırsal kesimde mevcut işgücünün büyük çoğunluğunu oluşturan kadınların tarımsal faaliyete katılımı, erkeklerin yanında ek işgücü gibi değerlendirilmekte ve kadınların ev işlerinin bir uzantısı olarak düşünülmektedir. Aslında kırsal kadınlar; aile işgücü, ücretli tarım işçisi ve işletme yöneticisi olarak tarıma katıldıkları gibi, tarım dışı faaliyetlerle de aileye ekonomik katkıda bulunmaktadırlar. Kırsal kadınların yönetici olarak tarımsal faaliyetlere katılımı eşlerinin ölümüyle veya çalışmak için köy dışına çıkmalarıyla gerçekleşmektedir. Kısaca kırsal kadınlar toplam istihdam içinde önemli bir yer almalarına rağmen hak ettikleri karşılığı alamamaktadırlar (Kantar, 1996).

Özellikle son yıllarda erkek nüfusun tarım dışı

alanlara yönelmesi, tarımda kadının işlevini artırmıştır. 2006 yılı verilerine göre. Türkiye'de iktisadi faaliyet kollarına göre çalışan kadınların %48.5'i, erkeklerin ise %19.8'i tarım sektöründe çalışmaktadır (TÜİK, 2006). Türkiye'de işgücüne katılma oranı %49.1 olup bu oran erkeklerde %71.1, kadınlarda %27.9'dur. Kırsal alanda ise toplam işgücüne katılma oranı %54.2 olup, bu oran erkeklerde %72.0, kadınlarda ise %28.0'dır. Kırsal alanda kadının işgücüne katılma oranı ülke geneline kıyasla daha yüksektir (Kantar, 2011).

Kadın çiftçilere; daha verimli tarımsal üretim için bilgi, yöntem ve araç sağlamak, kaynakları daha etkin yönetebilmek ve kullanabilmek için teknolojileri öğretmek ve uygulamak gerekmektedir. Kırsal alan kadınlarına yönelik eğitim ve yayım çalışmaları, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü (TEDGEM) bünyesinde yer alan Kadın Çiftçiler Dairesi Başkanlığı tarafından 81 ilde yürütülmektedir (Anonim, 2008).

Türkiye'de kadınlarla ilgili çalışmaların tarihi eskiye dayanmaktadır. Ancak bu konuda yapılmış çalışmalar istenilen düzeyde değildir. Özellikle kentli kadınları ele alan çalışmaların sayısı artarken aynı şeyi

*Bu çalışma, Atatürk Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Destekleme Fonu tarafından desteklenen doktora tezinden çıkarılmıştır.

¹ Dr. Tuğba EREM KAYA, Çevre ve Şehircilik İl Müdürlüğü, 25050, ERZURUM.

² Doç. Dr. Tecer ATSAN, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 25240, ERZURUM.

kırsal kesim için söylemek zordur. Mevcut çalışmalar ise, kırsal kadınları, eğitim, işgücü, kırsal kalkınma süreçleri ve projeleri gibi özel konularda inceleyen çalışmalardır. Bu nedenle kadınların, kırsal alandaki sosyo-ekonomik statüleri ve geleceğe yönelik beklentileri konusunda yeterli bilgi yoktur.

Bu çalışmanın temel amacı tarımsal ve tarım dışı üretim faaliyetlerine katılan, bunun yanında ev işlerini yürüten, annelik görevini yerine getiren kırsal kadınların, toplumsal yaşamdaki sosyal ve ekonomik durumlarını ve gelecekle ilgili beklentilerini ortaya koymak ve sorunlarını saptamaktır. Bu çalışmanın sonucunda elde edilecek kazanç ise genel ve kırsal kadına yönelik tarım politikaları belirlenirken yeni fikirler yürütmek, mevcut sorunların çözülmesi için katkıda bulunabilmektir.

2.MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmanın materyalini. TRA1 bölgesinde bulunan Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerine bağlı toplam 15 ilçeye ait 60 köyde kırsal kadınlarla yapılan 158 anket oluşturmuştur. Ayrıca Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), Erzurum, Erzincan ve Bayburt illerindeki Tarım İl Müdürlüğü kayıtları, konu ile ilgili yapılmış araştırmalar, çeşitli kurum ve kuruluşlardan elde edilen veriler araştırmanın diğer veri kaynaklarını oluşturmuştur.

Doğu Anadolu Bölgesi dört adet Düzey II alt bölgesine ayrılmıştır. Bu alt bölgeler içinde TRA1 bölgesi araştırma kapsamına alınmıştır. TRA1 bölgesinde Erzurum, Erzincan ve Bayburt olmak üzere üç il bulunmaktadır.

Her bir ilde ait ilçelerin seçiminde il tarım master planlarında yer alan her ilde ait alt agro-ekolojik bölgeler dikkate alınmıştır. Erzurum İli için her bir agro-ekolojik bölgeden alt bölgeyi yansıtabilecek iki ilçe, Erzincan İli için bir ilçe seçilmiştir. Bu ilçelerin seçiminde her işletmede bir kadınla anket yapılacağı için tarımsal işletme sayısının yoğunluğu dikkate alınmıştır. Bayburt ili agro-ekolojik alt bölgelere ayrılmadığı için üç ilçesi de (Merkez, Aydıntepe ve Demirözü) araştırma kapsamına alınmıştır.

Araştırma alanını oluşturan ilçelerdeki ilçe tarım müdürlüklerinde bulunan teknik personelin görüşleri alınarak ilçelerin tarımsal işletme sayısı yoğunluğunu yansıtacak, ulaşım bakımından sorun teşkil etmeyecek her ilçeye ait dört köy tespit edilmiştir.

TRA1 bölgesinde bulunan il ve ilçelere ait köylerdeki işletme sayıları İl Tarım Müdürlüklerinden

alınmıştır. Elde edilen verilere göre, anket çalışması yapılacak işletme sayısı Oransal Örnekleme Yöntemi ile tespit edilmiştir. Sonlu bir popülasyon için belli bir özelliği taşıyanların bilinen veya tahmin edilen oranına göre örnek hacmi aşağıdaki formüldeki gibidir (Newbold, 1995; Miran, 2003).

$$n = \frac{N * p * (1 - p)}{(N - 1) * \sigma_p^2 + p * (1 - p)}$$

Formülde;

n : Örnek büyüklüğü.

N : Popülasyondaki işletme sayısı.

σ_p^2 : Oranın varyansı.

r : Ortalamadan sapma (%10)

p : İşletme sayısının popülasyondaki oranını göstermektedir.

$$\sigma_p^2 = \frac{0.1}{2.576} = 0.0388$$

$$n = \frac{1607 * 0.5 * 0.5}{1606 * (0.0388) + 0.5 * 0.5} = \frac{401.75}{2.668} = 151$$

Çiftçi kadınlarla yapılan anket sayısı 151 olarak hesaplanmıştır.

Anket sayısının illere göre % dağılımı yapıldığında;

Erzurum ili için anket sayısı. 90

Erzincan ili için anket sayısı. 46

Bayburt ili için anket sayısı. 15 olarak belirlenmiştir.

Anketlerin bir bölümünün gerçekleri yansıtmayacağı ve popülasyonu temsil etmeyeceği düşünülerek anket sayısı %5 artırılmıştır.

Erzurum'da yapılan anket sayısı. 90+(90*0.05)=94

Erzincan'da yapılan anket sayısı. 46+(46*0.05)=48

Bayburt'ta yapılan anket sayısı ise. 15+(15*0.05)= 16 olarak tespit edilmiştir.

Araştırma sahasında 2010 yılına ait veriler bizzat araştırmacı tarafından, anket yapılmak suretiyle toplanmıştır. Kırsal kadınlar ile yapılan anketlerden elde edilen veriler kontrol edildikten sonra gerekli değerlendirmeleri ve hesapları yapabilmek amacıyla LIMDEP paket programına aktarılmış ve sonuçlar "cross-tabbing" yöntemiyle tablolar haline getirilmiştir.

Çizelge 1. Araştırma kapsamına dahil edilen ilçeler ve agro-ekolojik bölgelere göre dağılımı

İller	Agro-Ekolojik Alt Bölgeler			
	I. Alt bölge	II. Alt Bölge	III. Alt Bölge	IV. Alt Bölge
Erzurum	İspir	Horasan	Pasinler	Karayazı
	Oltu	Şenkaya	Köprüköy	Tekman
Erzincan	Kemaliye	Merkez	Tercan	Refahiye

3.ARAŞTIRMABULGULARI

3.1. Kırsal Kadınların Özellikleri

Araştırma kapsamında ele alınan 158 kırsal kadının özelliklerini belirlemek amacıyla yaş, eğitim düzeyi, aile büyüklüğü vb.kriterlerle birlikte, ailelerin gelir durumları, sosyal güvencelerine göre dağılımı ile ilgili olarak elde edilen bulgular bu bölümde incelenmiştir.

Ankete katılan kadınların yarısına yakını (%46.8) 4-6 kişilik aileye, %31.0'nun 1-3 kişilik bir aileye ve %17.7'sinin ise 7-9 kişilik bir aileye sahip olduğu görülmektedir. İl gruplarına göre dağılıma bakıldığında da benzer bir durumun olduğu görülmektedir (Çizelge 2).

Aileler; sosyal, ekonomik, psikolojik veya geleneksel nedenlerden ötürü çeşitli biçimlerde oluşur. Çekirdek aile, karı koca ve evlenmemiş çocuklardan oluşan aile türüdür. Çekirdek ailenin kendi varlığı dışındaki birey ve bireyler veya diğer bir çekirdek aile ile birleşmesinden ortaya çıkan aile türü ise geniş aile şeklinde adlandırılır (Yıldırak, 1992).

Araştırma bölgesinde çekirdek aile tipinin daha yaygın (%64.6) olduğu, geniş aile tipinin ise %35.4'lük bir paya sahip olduğu görülmektedir (Çizelge 3). Türkiye genelinde çekirdek aile tipi %80,7 iken geniş aile tipinin %19,3 olduğu bilinmiştir (TÜİK, 2006).

Çizelge 4'te kadınların yaş gruplarına göre dağılımı verilmiştir. Çizelgeden görüldüğü gibi kadınların yaklaşık %24.0'ının 35-44 yaş grubunda olduğu, bunu sırasıyla %19.0 ile 45-54 ve yine %19.0 ile 55-64 yaş grubunun izlediği görülmektedir. İllere göre dağılımına bakıldığında Erzincan ilinde %20,8'lik bir pay ile en fazla 45-54 ile 65 yaş üzeri kadınların bulunduğu, Erzurum ilinde ise yaklaşık %27,7'lik bir payla en fazla 35-44 yaş grubundaki kadınların yer aldığı görülmektedir.

Kadınların yaşları itibariyle incelenmesi yaş ile diğer nitelikler arasındaki ilişkilerin ortaya çıkarılması bakımından önemlidir (Yıldırak vd., 2003). Yaş arttıkça kadının üretim faaliyetlerindeki işgücü etkinliği azalmakla birlikte, kararlara katılma sürecindeki ağırlığı artmaktadır (Hoşgör, 1995; Morris, 1999).

Ankete katılan kadınların eğitim durumları incelendiğinde, %44.9'unun ilköğretim mezunu ve %41.8'inin ise okur-yazar olmadığı görülmektedir (Çizelge 5). Ortaokul mezunları %6.3 ve lise mezunlarının oranı ise %3.8'dir. Buna karşılık okur-yazar olanların oranı ise %3.2'dir. İl gruplarına göre dağılıma bakıldığında ise, okur-yazar olmayan ve okur-yazar olanların oranı Bayburt ilinde diğer illere göre daha azdır. Ortaokul (%8,3) ve lise (%6,3) mezunu olanların oranı Erzincan ilinde diğer illere göre daha fazladır. Üç ilde de üniversite mezunu

Çizelge 2. Ankete katılan kadınların fert sayısına göre dağılımı

Fert sayısı	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
1-3	24	25.5	20	41.7	5	31.3	49	31.0
4-6	47	50.0	21	43.7	6	37.5	74	46.8
7-9	19	20.2	5	10.4	4	25.0	28	17.7
10-12	3	3.2	2	4.2	1	6.2	6	3.8
13 >	1	1.1	0	0.0	0	0.0	1	0.7
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 3. Ankete katılan kadınların aile biçimlerine göre dağılımı

Aile Biçimi	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Çekirdek	61	64.9	31	64.6	10	62.5	102	64.6
Geniş	33	35.1	17	35.4	6	37.5	56	35.4
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 4. Ankete katılan kadınların yaş gruplarına göre dağılımı

Yaş grb	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
< 24	10	10.6	2	4.2	2	12.6	14	8.9
25-34	16	17.0	8	16.6	3	18.7	27	17.1
35-44	26	27.7	9	18.8	3	18.7	38	24.0
45-54	17	18.1	10	20.8	3	18.7	30	19.0
55-64	19	20.2	9	18.8	2	12.6	30	19.0
65 >	6	6.4	10	20.8	3	18.7	19	12.0
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

kadına rastlanmamıştır.

Anket yapılan kadınların %45.6'sının 16-18 yaşlarında evlendikleri görülmekte, bunu %30.4 ile 19-21 yaş grubu, %15.2 ile de 13-15 yaş grubu takip etmektedir (Çizelge 6). Türkiye'de ise kadınların %6.2'sinin 14 yaşından küçük, %27.8'inin 15-17 yaş grubu, %23.1'inin 18-19 yaş grubu, %18.7'sinin 20-21 yaş grubu, %11.4'ünün 22-23 yaş grubu, %6.4'ünün 24-25 yaş grubu ve %6.4'ünün ise 26 yaş üstü evlendiği belirlenmiştir (Tezcan ve Coşkun 2004). Araştırma bölgesinde kadınların sahip oldukları en fazla çocuk sayısı 13 olup, bir aileye ortalama 3.7 çocuk düşmektedir.

Görüşme yapılan ailelerin yaklaşık yarısının (%50.6) 500-699 TL arasında aylık gelire sahip oldukları görülürken 700-899 TL arasında aylık gelire sahip olan ailelerin oranı %15.9 olarak tespit edilmiştir (Çizelge 7). 1500 TL'nin üzerinde aylık gelire sahip olan ailelerin oranı ise %6.3 ile düşük bir paya sahip olduğu görülmektedir. İl gruplarına göre dağılıma bakıldığında ise 500-699 TL arasında aylık gelire sahip olan ailelerin oranı Erzincan ilinde %47,9, Erzurum ilinde %45,7, Bayburt ilinde ise bu oran %33,4 olarak belirlenmiştir. Bilindiği gibi çiftçi geliri ile yeniliklerin benimsenmesi arasında doğru orantı vardır. Tarımsal yeniliklerin işletmede benimsenip uygulanması belirli harcamaları gerektirdiğinden gelir

düzei düşük çiftçilerin yenilikleri benimseyip uygulaması kısıtlı olmaktadır. Böylece tarımsal yenilikler sadece yeterli ekonomik güce sahip çiftçiler arasında yayılmaktadır (Aydın 1992). Gelir seviyesinin yüksekliği, tarımsal yayım faaliyetlerine olan ilgi ve isteği de artırmaktadır (Yavuz vd., 2005).

Çalışmaya katılan ailelerin %9.5'inin herhangi bir sosyal güvencesinin bulunmadığı görülmektedir. Görüşme yapılan ailelerin geneline bakıldığında ise %33.6 ile en fazla SSK'lı çiftçilerin bulunduğu bunu sırasıyla %29.7 ile yeşil kart, %19.6 ile BAĞ-KUR ve %7.6 ile emekli sandığı ve diğer sosyal güvence durumuna sahip olan ailelerin izlediği görülmektedir.

Kadınların %37.3'ünün ayda bir kez, %32.9'unun daha az ve %29.8'inin ise haftada bir veya daha fazla ilçe merkezine gittikleri görülmektedir. İl gruplarına göre dağılıma bakıldığında ise ilçe merkezine haftada bir veya daha fazla giden kadınların (%43,7) en fazla Bayburt ilinde olduğu en az ise (%22,3) Erzurum ilinde olduğu görülmektedir (Çizelge 9). Köylülerin köy dışına çıkış sıklığı ile kırsal kesimin gelişmesi arasında olumlu bir bağlantı vardır. İlçe merkeziyle ilişki yeni tekniklerin yayılıp benimsenmesi, büyük şehirlerle ilişki ise toplumsal gelişme hızını artırmaktadır (Erem Kaya, 2011).

Çizelge 5. Ankete katılan kadınların eğitim durumlarına göre dağılımı

Eğitim durumu	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Okur-yazar değil	39	41.5	21	43.7	6	37.5	66	41.8
Okur-yazar	2	2.1	3	6.3	0	0.0	5	3.2
İlkokul	46	48.9	17	35.4	8	50.0	71	44.9
Ortaokul	4	4.3	4	8.3	2	12.5	10	6.3
Lise	3	3.2	3	6.3	0	0.0	6	3.8
Üniversite	0	0.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 6. Ankete katılan kadınların ilk evlilik yaşlarına göre dağılımı

Evlilik yaş grb.	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
13-15	10	10.7	12	25.0	2	12.5	24	15.2
16-18	43	45.7	22	45.8	7	43.8	72	45.6
19-21	33	35.1	9	18.7	6	37.5	48	30.4
22-24	3	3.2	2	4.2	0	0.0	5	3.2
25 >	5	5.3	3	6.3	1	6.2	9	5.6
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 7 Görüşme yapılan ailelerin gelir durumlarına göre dağılımı

Gelir durumu (TL/Ay)	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
300 - 499	16	17.0	9	18.8	0	29.4	25	15.8
500 - 699	43	45.7	23	47.9	14	33.4	80	50.6
700- 899	16	17.0	7	14.6	2	25.5	25	15.9
900 - 1 499	11	11.7	7	14.6	0	3.9	18	11.4
1 500 <	8	8.6	2	4.1	0	7.8	10	6.3
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

3.2. Tarım işletmelerinin özellikleri

Araştırmanın bu kısmında, incelenen ailelerin ekonomik faaliyetleri değerlendirildiği için aile yerine işletme sözcüğü kullanılmıştır. Araştırma alanında incelenmiş olan toplam 158 ailenin 139'unda bitkisel üretim faaliyetlerine katılım olup, 19 tanesinde bitkisel üretim faaliyetine rastlanılmamıştır.

Türkiye'de Çiftçi Kayıt Sistemi sonuçlarına göre, 2007 yılı itibarıyla kayıt altında gözüken tarım arazisi büyüklüğü 167 milyon da olup, işletme sayısı yaklaşık 2.6 milyon adettir. Türkiye'de işletme başına düşen tarım alanı ortalama 60 dekadır (Parlak, 2010). Çizelge 10'da da görüldüğü gibi çalışmanın yapıldığı illerde işletmelerin yaklaşık %79.8'i Türkiye ortalamasının altında bir arazi genişliğine sahiptir. İşletmelerin arazi genişliği arttıkça üretim ve verimliliği arttırmak için teknolojik gelişmelere daha fazla ilgi göstermektedir ve yakından takip etmektedirler (Yavuz ve Atsan, 2003). Görüşülen ailelerin çoğunluğu mülk (%63.3) ve kira olarak (%30.9) arazi işlemekte olup ortağa arazi işleme çok yaygın değildir.

İncelenen işletmelerin %80.4'ünde (127 adet) hayvansal üretim faaliyetlerine yer verilmektedir. 31 işletmede hayvansal üretim faaliyetine rastlanılmamıştır.

Çalışmanın yapıldığı bölgedeki işletmelerin büyük bir çoğunluğunun (%87.4) sadece büyükbaş

hayvancılık yapan işletmelerden, oldukça az bir kısmının (%3.9) ise sadece küçükbaş hayvancılık yapan işletmelerden oluştuğu görülmektedir. Hem büyükbaş hem de küçükbaşın her ikisini de bulunduran işletmelerin oranı ise %8.7'dir. İller arasında karşılaştırma yapıldığında ise, sadece küçükbaş hayvan bulunduran işletmelerin büyük bir kısmı (%6.5) Erzincan ilinde yer alırken, Erzurum ilinde bu oran %3.5'e düşmüş ve Bayburt ilinde ise %0.0 olarak belirlenmiştir. Her iki hayvan tipini de barındıran işletmelerin yine Erzincan ilinde daha yaygın olduğu (%12.9) görülmektedir (Çizelge 11). Bu duruma göre araştırma kapsamında yer alan illerde hayvancılığa yönelik çiftçi eğitimi çalışmaları düzenlenirken etkinliği ve yaygınlığı arttırmak için büyükbaş hayvancılık konusunda yoğunlaşılmasının daha uygun olacağı ifade edilebilir. Koyunculuk yapılan işletmeler ise seçilerek özel eğitim verilebilir.

Çizelge 12 incelendiğinde ankete katılan işletmelerin %22.8'inin büyükbaş hayvanının olmadığı tespit edilmiştir. %31.0'ının 1-5 arası hayvana sahip olduğu, %17.7'sinin 6-9 arası hayvana sahip oldukları görülmektedir. Türkiye ortalamasına göre 10 ve üzeri hayvan varlığına sahip olunan işletmelerin oranı %1.5 olarak belirlenmiştir (Benli 2008). Bu oran çalışmanın yapıldığı bölgede yaklaşık %28.5'e çıkmaktadır. Hayvan sayısı fazla olmasına rağmen büyük bir çoğunluğunun yerli ırklardan

Çizelge 8. Görüşme yapılan ailelerin sosyal güvence durumlarına göre dağılımı

Sosyal güvence	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
SSK	27	28.7	18	37.5	8	50.0	53	33.6
Bağ-Kur	17	18.1	10	20.8	4	25.0	31	19.6
Emekli San.	5	5.3	5	10.4	0	31.4	10	6.3
Yeşil Kart	34	36.2	9	18.8	4	25.0	47	29.7
Yok	10	10.6	5	10.4	0	0.0	15	9.5
Diğer	1	1.1	1	2.1	0	0.0	2	1.3
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 9. Görüşme yapılan kadınların ilçe merkezine gidiş sıklığına göre dağılımı

Gidiş sıklığı	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Haftada bir veya daha fazla	21	22.3	19	39.6	7	43.7	47	29.8
Ayda bir kez	40	42.6	14	29.2	5	31.3	59	37.3
Daha az	33	35.1	15	31.2	4	25.0	52	32.9
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 10. Tarımsal işletmelerin arazi büyüklüğüne göre dağılımı

Arazi varlığı (da)	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
0 – 5	15	17.6	9	22.5	2	14.3	26	18.7
6 – 20	24	28.2	16	40.0	3	21.5	43	30.9
21 – 60	22	25.9	12	30.0	8	57.1	42	30.2
61 – 100	12	14.2	2	5.0	0	0.0	14	10.1
101 – 250	8	9.4	0	0.0	1	7.1	9	6.5
251 <	4	4.7	1	2.5	0	0.0	5	3.6
Toplam	85	100.0	40	100.0	14	100.0	139	100.0

oluştugu görülmüştür. Bu durum yöredeki çiftçilerin daha fazla uğraşarak daha az gelir elde ettikleri anlamına gelmektedir.

İncelenen ailelerin %46.2'sinde tarımla ilgili bir veya birkaç alet ve makine bulunmaktadır (küçük el aletleri hariç). Bunlar genelde traktör, römork, sağım makinesi ve traktörde kullanılacak alet ve makinelerdir. Ailelerin %53.8'inde ise hiçbir alet ve makine varlığına rastlanmamıştır (Çizelge 13). Bu alet ve makineler işletmede büyük çoğunlukla erkekler tarafından kullanılmaktadır. Çok nadir ve zorunlu durumlarda kadınlar da kullanabilmektedir. İller arasında karşılaştırma yapıldığında en fazla alet ve makine varlığına Erzurum (%55.3) ili sahipken, bunu sırasıyla Erzincan (%33.3) ve Bayburt (%31.2) izlemektedir.

3.3. Kadınların üretim faaliyetlerine katılımı

Araştırma alanında görüşme yapılan kadınların üretim faaliyetlerine katılımı; bitkisel, hayvansal ve mevsimlik tarım işçiliği olarak ele alınmıştır. Ayrıca araştırma alanındaki erkeklerin tarımsal faaliyetlere katılımı da, kadınlarla karşılaştırma yapma amacıyla incelenmiştir.

3.3.1. Bitkisel üretim faaliyetlerine katılım

Araştırma alanında bitkisel üretim faaliyetlerine yer veren 139 ailenin %46.0'ında kadınlar bitkisel üretim faaliyetine katılmakta, %54.0'ında ise katılmamaktadır.

Çizelge 14'de görüldüğü gibi kadınların çoğu 3 ile 5 saat arasında çalışırken erkekler daha çok 6 ile 8 saat arasında çalışmaktadırlar.

Bitkisel üretimde kadınların katılmış oldukları faaliyetler arasında, tam belirgin olmasa da bir işbölümünden bahsedilebilir. Genel olarak kadınlar daha çok çapalama, hasat gibi emeğin yoğun olduğu işlerde çalışırken, erkekler daha çok alet-makine kullanılarak yapılan işlerde çalışmaktadırlar.

Kadınların büyük bir kısmı hasat ve çapa işlerinde önemli bir pay almaktadırlar (%60.9). Hasat faaliyetlerine tahıl yetiştiriciliğinde toplama, desteleme ve eve taşıma gibi işler, meyve üretiminde ise ürünlerin toplanması, yabancı otların temizlenmesi gibi işler dâhildir. Genelde sebze üretiminde kadınların çoğu tüm faaliyetleri tek başlarına veya evdeki diğer kadınlarla yapmaktadırlar. Erkeklerin çoğu bitkisel üretim faaliyetinde işlerin tamamına yakınında çalışmaktadır (%84.2). Genelde sebze üretiminde pazarlama faaliyetlerinin tamamı erkeklere aittir (%14.9). Pazarlama faaliyetlerine katılan kadınlar ise yönetici durumda olan kadınlardır.

3.3.2. Hayvansal üretim faaliyetlerine katılımı

Ailelerin hayvansal üretim faaliyetleri; büyükbaş ve küçükbaş hayvan yetiştiriciliği olarak gruplandırılmıştır. Araştırma alanında hayvansal üretim faaliyetlerine yer veren 127 işletmenin %93.7'sinde kadınlar hayvansal üretim faaliyetine

Çizelge 11. Tarım işletmelerinin bulundurduğu hayvan türüne göre dağılımı

İşletme tipi	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Büyükbaş	77	89.5	25	80.6	9	90.0	111	87.4
Küçükbaş	3	3.5	2	6.5	0	0.0	5	3.9
Karma	6	7.0	4	12.9	1	10.0	11	8.7
Toplam	86	100.0	31	100.0	10	100.0	127	100.0

Çizelge 12. İşletmelerin bulundurduğu büyükbaş hayvan sayısına göre dağılımı

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Yok	11	11.7	19	39.6	6	37.5	36	22.8
1-5	32	34.0	15	31.3	2	12.5	49	31.0
6-9	20	21.3	5	10.4	3	18.7	28	17.7
10-19	22	23.5	7	14.5	4	25.0	33	20.9
20-39	7	7.4	2	4.2	1	6.3	10	6.3
40->	2	2.1	0	0.0	0	0.0	2	1.3
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 13. İşletmelerin sahip olduğu alet ve makine varlığına göre dağılımı

Alet ve Makineler	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Yok	42	44.7	32	66.7	11	68.8	85	53.8
Var	52	55.3	16	33.3	5	31.2	73	46.2
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

katılırken, %6.3'ü katılmamaktadır. Çizelge 16'da anket yapılan kadınların hayvansal üretim faaliyetine katılım süreleri verilmiştir. Kadınların çoğu (%62.2) 0 ile 2 saat arasında çalışırken erkeklerin ise yarısı (%50.0) 0 ile 2 saat arasında çalışmaktadırlar.

Hayvansal üretimde de bitkisel üretim faaliyetinde olduğu gibi yine kadın ve erkek arasında bir iş farklılığı vardır. Hayvansal üretimde kadınların büyük bir kısmı (%81.5) sadece sağım faaliyetine katılmaktadırlar. Kadınların %16.0'ı ise sağım, yemleme ve ahır temizliği faaliyetlerine katılmakta ve erkeklerden bir yardım almamaktadırlar. Otlatma sadece erkekler tarafından yapılan bir faaliyettir. Erkeklerin hayvan yetiştiriciliğinde katıldığı temel faaliyetler otlatma ve ahır temizliği olup %92.2'sini kapsamaktadır (Çizelge 17).

İncelenen ailelerde işletme dışı tarımsal faaliyetlere katılım son derece sınırlıdır. Tüm ailelerin sadece %15.8'i (25 adet) mevsimlik tarım işçiliğine katılırken, %84.2'si (133 adet) katılmamaktadır. Mevsimlik tarım işçiliğine katılanların %52.0'ı erkek, %48.0'ı ise kadındır.

3.4. Günlük Yaşamda Kadın

Araştırma alanındaki kadınların bir gün içinde yapmış oldukları faaliyetler, tarımsal işler, el sanatları, ev işi ve çocuk bakımından oluşmaktadır. Kadınların evdeki günlük işleri genel olarak; çamaşır ve bulaşık yıkama, ekmek yapma, yemek hazırlama, ev temizliği, su taşıma, yakacak hazırlama ve çocuk

bakımından oluşmaktadır. Kadınların günlük işleri birbirine benzerlik göstermekte olup ancak alışkanlıklardan dolayı işlerin yoğunluğu değişebilmektedir.

Araştırma alanında kadınlar bütün bir yıl boyunca sürekli olarak hayvansal üretim faaliyetlerinde ve ev işleriyle uğraşmakta, bitkisel üretim faaliyetleri ise genellikle yaz dönemlerinde yoğunlaşmaktadır. Dolayısıyla kadınlar her gün hayvansal üretim ve günlük işlerde 9.4 saat çalışmakta, yaz dönemlerinde bitkisel üretim faaliyetlerinin yoğunlaşmasıyla birlikte, bu değer 10.9 saate çıkmaktadır. El sanatları için kadınlar ortalama olarak 1.8 saatlerini ayırmaktadırlar. Toplam olarak kadınlar günde ortalama 12.7 saat çalışmaktadırlar. Erkeklerin bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerindeki çalışma süreleri kadınlardan fazla olmasına rağmen, el işi ve ev işlerinin olmamasından dolayı sadece 6.0 saattir (Çizelge 18).

3.5. Kadınların Geleceğe Yönelik Beklentileri

Araştırma alanında kadınların geleceğe yönelik beklentileri üç farklı şekilde ölçülmeye çalışılmıştır. İlk olarak kadının kendi içinde bulunduğu evlilik, eğitim, iş vb. toplumsal ve bireysel özellikte konular için düşünceleri alınmıştır. İkinci olarak kadının işi ve ekonomik durumu ile ilgili yapmak istedikleri ve son olarak da kendi hayatında yapmak istediği değişiklikler incelenmiştir.

Çizelge 14. Bitkisel üretim faaliyetlerine katılım süreleri (saat/gün)

	Kadın						Erkek					
	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%
0-2	2	5.3	2	8.3	1	50.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
3-5	25	65.7	19	79.2	1	50.0	26	34.7	10	37.0	4	33.3
6-8	8	21.1	3	12.5	0	0.0	42	56.0	15	55.6	8	66.7
9+	3	7.9	0	0.0	0	0.0	7	9.3	2	7.4	0	0.0
Toplam	38	100.0	24	100.0	2	100.0	75	100.0	27	100.0	12	100.0

Çizelge 15. Bitkisel üretimde kadınların katıldığı faaliyetler

	Kadın						Erkek					
	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%
Ekim	1	2.6	2	8.3	0	0.0	0	0.0	0.0	0.0	0	0.0
Çapa	15	39.5	8	33.3	2	100.0	0	0.0	1	3.7	0	0.0
Hasat	11	28.9	3	12.6	0	0.0	0	0.0	0.0	0.0	0	0.0
Pazar	3	7.9	2	8.3	0	0.0	11	14.7	6	22.2	0	0.0
Hepsi	8	21.1	9	37.5	0	0.0	64	85.3	20	74.1	12	100.0
Toplam	38	100.0	24	100.0	2	100.0	75	100.0	27	100.0	12	100.0

Çizelge 16. Hayvansal üretim faaliyetlerine katılım süreleri (saat/gün)

	Kadın						Erkek					
	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%
0-2	54	65.1	17	65.4	3	30.0	36	51.4	13	52.0	2	28.6
3-5	26	31.3	9	34.6	6	60.0	31	44.3	9	36.0	5	71.4
6+	3	3.6	0	0.0	1	10.0	3	4.3	3	12.0	0	0.0
Toplam	83	100.0	26	100.0	10	100.0	70	100.0	25	100.0	7	100.0

3.5.1. Kadınların toplumsal ve bireysel beklentileri

Anket yapılan kadınların kendi konularından memnun olup olmama durumları incelenirken, kendilerini, köydeki ve yakın çevredeki kadınlarla kıyaslamaları istenmiştir. Buna göre kadınların %50.6'sı kendi konularından az memnun olduklarını belirtmiştir. Kadınların %32.9'u konularından memnun olduklarını, %10.8'i konularından çok memnun olduklarını ve %5.7'si ise konularından memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Kadınlar genel olarak hayatlarında kötü bir şey olmadığını ancak olumlu bir şey de bulunmadığını belirtmiş ve buna katlanmak zorunda olduklarını ifade etmişlerdir. Kendi konularından normal derecede ve hiç memnun olmayan kadınlara konularından memnun olmama nedenleri sorulduğunda; kadınların %43.8'i diğer nedenlerle memnun olmadıklarını belirtmişlerdir, %28.1'i okumuş biri olmak isterdim cevabını, %23.6'sı zengin olmak isterdim ve % 4.5'i ise az çocuklu olmak isterdim cevabını vermiştir.

Kadınların en fazla rahatsız oldukları konuların başında tarımsal faaliyetler (%33.0) ve yaşam tarzı (%28.7) gelmektedir. Köylerin küçük yerleşim yerleri olması itibarıyla kadınların daha güçlü bir baskı altında olması ve hemen tepki görmesi köylerin hiç beğenilmeyen yönleridir. Bunun dışında kadınların

%16.0'ı köydeki altyapı yetersizliğinden rahatsız olduklarını belirtmişlerdir. Köyde mevcut yol, okul, sağlık vb. gibi sorunlar kadınların sürekli şikâyet ettikleri konulardır. Kadınların %11.7'si ekmek yapmaktan, %10.6'sı da dedikodudan rahatsızlık duyduklarını ifade etmişlerdir. İller arasında dağılıma bakıldığında; Erzurum ve Erzincan illerinde kadınların en fazla rahatsız oldukları konuların başında tarımsal faaliyetler (%31.3 ve %40.9) ve yaşam tarzı (%29.7 ve %31.8), Bayburt ilinde ise, ekmek yapmak, tarımsal faaliyetler ve köy altyapı yetersizliği gelmektedir (Çizelge 19).

Kadınların, ev dışında tarımsal faaliyetlerde çalışma konusundaki düşünceleri de incelenmiş olup Çizelge 20'de verilmiştir. Kadınların %28.5'i tarımsal faaliyetlerde çalışmamayı isterken, %50.6'sı zorunlu durumlarda çalışmayı istemektedirler. Anket yapılan kadınların daha çok evde oturma ve çocuklarıyla ilgilenme eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. Zorunlu durumlarda çalışmayı isteyen kadınlar, köyde başka bir gelir kaynağı olmadığı için gerektiğinde kadının da tarlada çalışması gerektiğini onaylamaktadırlar. Kadınların %19.6'sı ise tarlada çalışmak istediklerini ifade etmişlerdir.

Araştırma bölgesindeki kadınların eğitim hakkındaki fikirleri genelde olumlu olup %63.9'u eğitimin mutlaka olması gerektiğini belirtmişlerdir,

Çizelge 17. Hayvansal üretimde kadınların katıldığı faaliyetler

	Kadın						Erkek					
	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%	Erzurum	%	Erzincan	%	Bayburt	%
Sağım	70	84.3	20	76.9	7	70.0	0	0.0	0	0.0	0	0.0
Otlatma	0	0.0	0	0.0	0	0.0	8	11.4	10	40.0	2	28.6
Yemleme	1	1.2	1	3.8	0	0.0	2	2.9	1	4.0	0	0.0
Ahır tem	1	1.2	0	0.0	0	0.0	57	81.4	12	48.0	5	71.4
Hepsi	11	13.3	5	19.2	3	30.0	3	4.3	2	8.0	0	0.0
Toplam	83	100.0	26	100.0	10	100.0	70	100.0	25	100.0	7	100.0

Çizelge 18. Kadın ve erkeklerin günlük ortalama çalışma süreleri (saat)

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Ortalama**	
	K	E	K	E	K	E	K	E
Bitkisel üretim	2.2	5.3	2.0	3.5	0.4	5.0	1.5	4.6
Hayvansal üretim	2.1	1.7	1.3	1.3	2.2	1.3	1.9	1.4
Günlük İşler	8.0	-	6.6	-	7.9	-	7.5	-
El işi	1.8	-	1.6	-	2.1	-	1.8	-
Mevsimlik işçilik*	8	8	8	8	8	8	8	8
Toplam	14.1	7.0	11.5	4.8	12.6	6.3	12.7	6.0

*Az sayıda işletme tarafından yapıldığı ve süreklilik göstermediği için toplama dâhil edilmemiştir.

**3 faaliyetin ortalaması

Çizelge 19. Köy hayatında beğenilmeyen ama uyulmak zorunda olunan durumlar

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Tarımsal faaliyetler	20	31.3	9	40.9	2	25.0	31	33.0
Ekmek yapmak	7	10.9	1	4.5	3	37.5	11	11.7
Dedikodu	8	12.5	2	9.1	0	0.0	10	10.6
Yaşam tarzı	19	29.7	7	31.8	1	12.5	27	28.7
Köy altyapısı	10	15.6	3	13.7	2	25.0	15	16.0
Toplam	64	100.0	22	100.0	8	100.0	94	100.0

kadınların %28.5'i eğitimin olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Kadınların %1.2'si ise eğitimin olmaması gerektiğini belirtmişlerdir. Eğitime olumsuz bakan kadınlar genelde köy yerinde eğitimin çok önemli olmadığını ve normal eğitim yerine gelir getirecek kursları tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Eğitime olumlu bakan kadınların ise özel bir eğitim tercihleri yoktur.

Kadınların büyük bir kısmı evliliğin de mutlaka olması gerektiği inancındadırlar (%58.9). Kadınların %19.0'ı olmalı diye düşünürken, %18.3'ü fark etmeyeceğini, %3.8'i ise olmaması gerektiğini belirtmiştir. Kadınların çoğu kendilerine uygun biriyle anlaşarak evlenilmesi gerektiğini ifade etmişlerdir.

3.5.2. Kadınların işleri ve ekonomik durumlarıyla ilgili beklentileri

Araştırma alanında anket yapılan kadınların sevdikleri ve hiç sevmedikleri işler incelenirken, kadınlar bu konuda çok fazla düşünmediklerini ve ayırım yapmadıklarını belirtmişlerdir.

Kadınların %58.9'u ev işi yapmaktan, %16.5'i el işi yapmaktan, %10.1'i bahçe işleriyle uğraşmaktan, %7.6'sı tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktan hoşlandıklarını ifade etmişlerdir. Kadınların %4.4'ü tüm işleri sevdiklerini, %2.5'i ise bu konuda bir fikirleri olmadığını belirtmişlerdir.

Kadınların %48.1'i tarımsal faaliyetlerle uğraşmaktan, %20.9'u ev işi yapmaktan, %10.7'si tezek yapmaktan hoşlanmadıklarını ifade etmişlerdir. Kadınların %19.0'ı ise bu konuda bir fikri olmadığını, %1.3'ü ise tüm işleri sevmediklerini belirtmişlerdir.

Kadınların yeterli ekonomik güçleri olsa, hayatlarında ne gibi değişiklikler yapacakları sorulduğunda; kadınların %32.9'u şehre yerleşip rahat bir şekilde yaşamak istediklerini belirtilmiştir. Geriye

kalan kadınların %24.1'i ev almak, %22.8'i çocuklarına iş kurmak, %9.5'i hacca gitmek ve %6.3'ü evlerinin eşyasını değiştirmek istediklerini ifade etmişlerdir. Kadınların %4.4'ü ise bu konuda bir fikri olmadığını belirtmiştir (Çizelge 21).

Kadınlara tarım dışında sahip olabilecekleri meslek konusundaki düşünceleri sorulduğunda; kadınların %38.0'ı öğretmen, %17.1'i devlet memurluğu, %14.6'sı din hocası, %13.9'u hemşirelik, %10.7'si el sanatları ve %5.7'si ise diğer cevabını vermiştir (Çizelge 22).

Çizelge 23'te kadınların geleceğe yönelik beklentileri verilmiştir. Kadınların gelecekle ilgili düşünceleri daha çok çocukları ile ilgilidir. Kadınların %34.8'i çocuklarının okumasını, %15.2'si çocuklarını evlendirip çalışmamayı, %25.9'u şehre yerleşmeyi istediklerini ifade etmişlerdir. Şehre yerleşmek isteyen kadınlar bunu hem kendileri hem de çocuklarının geleceği için istemektedirler. Kadınların %17.7'si ise ekonomik nedenlerden dolayı ilerisi için hiçbir fikri olmadığını belirtmişlerdir.

Çizelge 24'te kadınların gelecekte kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan unsurlar verilmiştir. Kadınların gelecekte kendilerini güvende hissetmelerini sağlayan unsurlar arasında evlilik (%43.0) ve çocuk sahibi olmak (%22.8) ilk sıralarda yer almaktadır. Bunu %6.3 ile sigortalı olmak, %1.3 ile zengin olmak, %0.6 ile meslek sahibi olmak takip etmektedir. Kadınların %20.3'ü ise ilerisi için hiçbir şeye güvenmemektedir. Bunda etkili olan unsur, kadınların tamamen Allah'tan başka kimseye güvenmemeleridir.

4.SONUÇ

TRA1 bölgesinde yapılan araştırma sonucunda,

Çizelge 20. Kadınların ev işleri dışında tarımsal faaliyetlerde çalışma hakkındaki düşünceleri

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Mutlaka çalışmalı	10	10.7	8	16.7	0	0.0	18	11.4
Çalışmalı	6	6.4	5	10.4	2	12.5	13	8.2
Zorunlu drımlrda çalışmalı	46	48.9	25	52.1	9	56.2	80	50.6
Kesinlikle çalışmamalı	19	20.2	3	6.3	2	12.5	24	15.2
Çalışmamalı	11	11.7	7	14.5	3	18.8	21	13.3
Bilmiyor	2	2.1	0	0.0	0	0.0	2	1.3
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 21. Kadınların yeterli ekonomik gücü olsa hayatlarında yapacakları değişiklikler

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Çocuklara iş kurmak	18	19.1	17	35.4	1	6.2	36	22.8
Ev almak	23	24.5	12	25.0	3	18.8	38	24.1
Hacca gitmek	12	12.8	0	0.0	3	18.8	15	9.5
Şehre yerleşmek	33	35.1	13	27.1	6	37.4	52	32.9
Ev eşyasını değ.	5	5.3	2	4.2	3	18.8	10	6.3
Fikri yok	3	3.2	4	8.3	0	0.0	7	4.4
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

incelenen köylerin sağlık, ulaşım, eğitim, içme ve kullanma suyu gibi altyapı unsurları açısından yetersiz ve kırsal kadınların ise toplumda ve ailede edilgen bir konumda olduğu belirlenmiştir.

Araştırma alanında görüşme yapılan kadınların, %41,8'i okuma-yazma bilmemektedir. Oysa genç ve eğitilmiş nüfusu fazla olan topluluklar, yeni teknolojileri takip etme konusunda her zaman daha avantajlıdır. Yurttaş vd. tarafından yapılan bir çalışmada Doğu Anadolu Bölgesi'nde kadınların %37,0'ının okur-yazar olmadığı tespit edilmiştir. Türkiye'deki kadınların %21,5'inin herhangi bir öğrenim kurumundan mezun olmadığı, %37,2'sinin ilköğretim, %4,9'unun ortaokul, %10,6'sının lise mezunu ve %3,9'unun ise yükseköğretim mezunu olduğu belirtilmiştir (Yurttaş vd, 2005). Yine yapılan başka bir çalışmada ise bir tv programından izledikleri yeni bir tarım tekniğini uygulayan deneklerin; uygulamayan deneklere oranla daha eğitilmiş olduğu ve eğitim düzeyinin denekleri yeniliklere açık ve anlatılanları anlayabilen bir sosyal yapıya ulaştırmasıyla

açıklanabilir olduğu belirtilmiştir (Anonim 1997).

Araştırma alanındaki kadınların günlük yaşantılarını tarımsal faaliyetler, ev işleri, el sanatları ve çocuk bakımı oluşturmaktadır. Özellikle tarımsal faaliyetlerin yoğun olduğu yaz aylarında kadınlar tarımsal faaliyetleri yürütebilmek için ev işlerinden ve çocukların bakımından ödün vermektedirler. Araştırma alanında erkekler de tarımsal faaliyetlere katılmakla birlikte, çoğunlukla mekanize olmuş işleri veya pazarlama faaliyetlerini yürüttüklerinden kadınlar emek-yoğun işlerde çalışmaktadır. Kadınlar bir günde ortalama 12,7 saat çalışmaktadır. Kantar'ın yaptığı bir çalışmada ise deneklerin (64) günde ortalama olarak 10,3 saat çalıştıkları, erkeklerin bitkisel ve hayvansal üretim faaliyetlerindeki çalışma sürelerinin de sadece 2,7 saat olduğu belirlenmiştir.

Araştırma alanında kadınların televizyon seyretme, radyo dinleme ve gazete okuma alışkanlıkları yok denecek kadar azdır. Bunda eğitim oranının düşük olması ve maddi yetersizlikler etkili olmaktadır.

Kadınların gelecekte önemli bir beklentileri

Çizelge 22. Kadınların tarım dışında sahip olunabilecek meslekler hakkında düşünceleri

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
El sanatları	14	14.9	2	4.2	1	6.2	17	10.7
Hemşirelik	15	16.0	7	14.6	0	0.0	22	13.9
Devlet memurluğu	13	13.8	11	22.9	3	18.8	27	17.1
Öğretmen	33	35.1	20	41.7	7	43.7	60	38.0
Din hocası	16	17.0	4	8.3	3	18.8	23	14.6
Diğer	3	3.2	4	8.3	2	12.5	9	5.7
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 23. Kadınların geleceğe yönelik beklentileri

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Şehre yerleşmek	21	22.3	15	31.2	5	31.3	41	25.9
Çocukları evlendirme	16	17.0	7	14.6	1	6.2	24	15.2
Ayrı ev açmak	3	3.2	2	4.2	0	0.0	5	3.2
Çocukların okuması	36	38.3	11	22.9	8	50.0	55	34.8
Fikri yok	15	16.0	11	22.9	2	12.5	28	17.7
Diğer	3	3.2	2	4.2	0	0.0	5	3.2
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

Çizelge 24. Kadınların geleceğini güvende hissettiren unsurlar

	Erzurum		Erzincan		Bayburt		Toplam	
	N	%	N	%	N	%	N	%
Evlilik	40	42.5	17	35.4	11	68.8	68	43.0
Zenginlik	1	1.1	1	2.1	0	0.0	2	1.3
Çocuk sahibi olmak	26	27.7	6	12.5	4	25.0	36	22.8
Meslek sahibi olmak	0	0.0	1	2.1	0	0.0	1	0.6
Sigortalı olmak	5	5.3	4	8.3	1	6.2	10	6.3
Hiçbir şey	17	18.1	15	31.3	0	0.0	32	20.3
Diğer	5	5.3	4	8.3	0	0.0	9	5.7
Toplam	94	100.0	48	100.0	16	100.0	158	100.0

olmamakla birlikte karamsar bir yapıları da bulunmamaktadır. Kadınların istedikleri tek şey eşlerinden biraz daha anlayış ve paylaşım ile çocuklarından saygı görmektir.

Sonuç olarak kadınların, gerek altyapıdan gerekse köyün toplumsal yapısından kaynaklanan sorunlarının çözümlenebilmesi için kamu ve özel kurumlar aracılığıyla yapılabilecek geniş kapsamlı kalkınma projeleri olumlu sonuçlar verebilir. Bu projeler eğitim ilkelerine uygun olarak hazırlanmalı, özellikle araçların amaçlara uygunluğu sağlanmalıdır. Uygulamalar kadın çiftçilerin bulunduğu yerden başlamalı, çalışmalar sonunda mutlaka sistemli değerlendirmeler yapılmalı, bu değerlendirmelerde çalışmaların üstün ve yetersiz yanları yanında gelecekteki çalışmaların daha da etkin olabilmesi için gerekli hususlar ortaya konulmalıdır.

Projelerde kadınlara grup olarak yaklaşmak daha faydalı olacaktır. Bu durum birbirlerinden cesaret almaları, birbirlerini desteklemeleri ve sorumlulukları paylaşmaları açısından önemli olacaktır.

Toplumun sosyal, ekonomik ve kültürel açılarından gelişmesi cinsiyet açısından kadın ve erkeklerin eşit olanaklara sahip olmasına bağlıdır. Toplumun oluşturan bireylerin tüm olanaklardan eşit yararlanması toplumun dengeli ve anlamlı kalkınmasında oldukça önemlidir.

Toplumun her kesiminde, her konuda başarı sağlamanın tek koşulu eğitimidir. Kırsal alanda da gelişme sağlanabilmesi için öncelikle eğitim faaliyetlerine önem verilmesi gerekmektedir. Kadınların bilgi ve becerilerini geliştirmeye yönelik kurslar düzenlenerek, aynı faaliyetlerde bulunan kadınların örgütlenmelerini sağlayarak, sosyal güvenlik hizmetleri sunarak kendi ayakları üzerinde durmaları ve kendilerini ifade edebilmeleri için ortam sağlanmalıdır.

KAYNAKLAR

- Anonim, 1997. [Http://www.aeri.org.tr/PDF/78-PRBuTopSesi.pdf](http://www.aeri.org.tr/PDF/78-PRBuTopSesi.pdf).
- Anonim, 2006. 15 Ekim Dünya Çiftçi Kadınlar Günü Çiftçi Broşürü. Ç.Ü. Tarımsal Yayım, Haberleşme, Araştırma ve Uygulama Merkezi. [Http://www.cu.edu.tr/merkezler/tyhm/2006-09.html](http://www.cu.edu.tr/merkezler/tyhm/2006-09.html) (Erişim:06.01.2011).
- Anonim, 2008. Kırsal Alanda Kadın Çalıştay, <http://www.tedgem.gov.tr/calistay/gerekceamac.asp> (Erişim:07.03.2011).
- Aydın, R., 1992. Tokat İlinde Seçilmiş Bir Yörede Tarımsal Yeniliklerin Benimsenmesinde ve Uygulanmasında Etkili Olan Başlıca Sosyo Ekonomik Faktörler Üzerine Bir Araştırma. Ege Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir.
- Erem Kaya, T., 2011. Kırsal Kadının Tarımsal Yenilikleri Benimsemesini Etkileyen Faktörler Üzerine Bir Araştırma: Tra1 Bölgesi Örneği. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, (Basılmamış), Erzurum.

- Hosgör, H., 1995. Bilecik İli Domates Üretiminde Yeniliklerin Yayılması ve Benimsenmesi Üzerine Bir Araştırma. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Kantar, M., 1996. Adana ve İçel İli Dağ Köylerinde Yaşayan Kırsal Kadınların Toplumsal Yaşamdaki Roller ve Bu Rollerle İlgili Geleceğe Yönelik Beklentileri, Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Adana.
- Kantar, M., 2011. [Http://www.gunaydingazetesi.com.tr/guncel/sehirde-ve-kirsalda-kadin-h1702.html](http://www.gunaydingazetesi.com.tr/guncel/sehirde-ve-kirsalda-kadin-h1702.html) (Erişim:10.04.2011)
- Miran, B., 2003. Temel İstatistik, Ege Üniversitesi Basımevi, Bornova, İzmir.
- Morris, M. L., 1999. How Does Gender Affect The Adaption of Agricultural Innovations? The Case of Improved Maize Technology in Ghana. Presented as a Selected Paper at the Annual Meeting, American Agricultural Economics Association (AAEA), Nashville, Tennessee.
- Newbold, P., 1995. Statistics for Business and Economics, Prentice Hall Inc., USA.
- Parlak, Z., 2010. Yaşanabilir bir Kırsal Oluşturmak, Arazi Toplulaştırması. http://www.tarimreformu.gov.tr/library/belge/kitap/Kirsal_alan_arazi_toplulastirma_ziya_parak%20.pdf.
- Tezcan, S., Coşkun, Y., 2004. Türkiye'de 20. Yüzyılın Son Çeyreğinde Kadınlarda İlk Evlenme Yaşı Değişimi Ve Günümüz Evlilik Özellikleri. Nüfusbilim Dergisi\Turkish Journal of Population Studies, 26, 15-34. Ankara.
- TÜİK, 2006. Türkiye İstatistik Yıllığı, Türkiye İstatistik Kurumu, Ankara.
- Yavuz, F., Atsan, T., 2003. Türkiye Tarımsal Eğitim, Araştırma ve Yayım Sisteminin ABD ve AB ile Mukayesesi, Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Türktarım Dergisi, Ankara.
- Yavuz, F., Atsan, T., Işık, H.B., Aksoy, A., Sezgin, A., 2005. An Analysis of the Factors Affecting Attitudes of Farmers to Receive Extension Services in Northeastern Anatolia Region, 17th European Seminar on Extension Education, İzmir.
- Yıldırım, N., 1992. Köy Kadınlarının Sosyo-Ekonomik ve Kültürel Konuları. Friedrich Ebert Vakfı Yayınları, 87 s. İstanbul.
- Yıldırım, N., Gülçubuk B., Gün, S., Olhan, E., Kılıç, M., 2003. Türkiye'de Gezici ve Geçici Kadın Tarım İşçilerinin Çalışma ve Yaşam Koşulları ve Sorunları, Ankara: Tarım-İş Sendikası Yayınları.
- Yurttaş, Z., Atsan, T., Çelik, H., 2005. Tarımsal Nüfusun Eğitimi ve Tarımsal Nüfus İçinde Kadın. http://www.zmo.org.tr/etkinlikler/6tk05/055ziyayurtta_s.pdf (Erişim:07.03.2011).

Sorumlu Yazar:

Tuğba Erem KAYA

terem@atauni.edu.tr

Geliş Tarihi : 26.07.2011

Kabul Tarihi : 21.09.2012

KOOPERATİFLER ARACILIĞIYLA HAYVAN DAĞITIMI KAPSAMINDA DESTEKLENEN SÜT SİĞİRCİLİĞİ İŞLETMELERİNDE PAZARA KATILIM DÜZEYİNİ ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN (ÜRETİCİYE VE İŞLETMEYE AİT) ANALİZİ: ADANA İLİ ÖRNEĞİ

Seval MUTLU ÇAMOĞLU¹, Hilal YILMAZ², Aykut GÜL³, Murat GÖRGÜLÜ⁴

Özet

Pazara katılımın sağlanması, küçük ölçekli süt üreticilerinin daha yüksek gelir ve refah düzeyine ulaşmasında önemli bir rol oynamaktadır. Aynı zamanda bu yoksulluğun azaltılmasında etkili bir unsur olmaktadır. Hayvancılık sektörünün düzenli bir gelire ve daha ticari odaklı bir üretim yapısına ulaşması için kırsal alanda uygulanan destekleme politikalarının etkilerinin ölçülmesi gerekmektedir. Bu çalışmada, 2000'li yılların başından bu yana kooperatifler aracılığıyla hayvan dağıtımı şeklinde uygulanan süt sığircılığı destekleme politikasının üreticinin pazara katılımı açısından değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Pazara katılımın belirleyici faktörlerinin ve etkilerinin belirlenmesinde Ordered Probit modelinden yararlanılmıştır. Analiz sonucunda; hanedeki birey sayısındaki artışın, süt sığircılığı projesine üreticinin katılımının eski olmasının, merada otlama yapılmasının, değişen masraflardaki artışın ve hayvan sayısının azalmasının pazara katılımı ve satışları sınırlayan temel faktörler olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan işletmede süt üretim miktarındaki artışın, süt satış fiyatlarının yükselmesinin, yem masraf kalemlerindeki artışın pazara katılım düzeyini pozitif yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Genel olarak, yüksek verimlilik ve sermaye varlığının, yoksul küçük üreticilerin pazara katılımlarını teşvik eden temel dinamikler olduğu görülmektedir.

Anahtar kelimeler: Ordered Probit, Pazara Katılım, Süt Sığircılığı

The Analysis of Effects of Supports through Cooperatives to Livestock Farms on the Market Participation of Producers: Case of Adana Province

Abstract

The provision of market participation plays an essential role in assuring better income and welfare levels for smallholder dairy producers. At the same time, it contributes to poverty alleviation. In order to achieve a regular income and a more trade-oriented production pattern in livestock sector, it is necessary to measure the effects of support policies in rural areas. The goal of this study is to evaluate the dairy support policy through animal distribution by cooperatives since the early 2000s in terms of market participation of producer. The Ordered Probit model was applied to estimate the effects of the significant factors of market participation. As a result of the analysis, the increase in the number of the household size, the dairy producers who participated in the beginning of the dairy farming project, pasture grazing, the increase in the variable cost and the decrease in the number of animals are found to be the main factors limiting participation and sales in dairy markets. On the other hand, the increase in the quantity of milk production in the farm, raising price of milk, increase in feed expense items have positive influences in the level of market participation. Overall, high productivity and capital asset appear the main dynamics in inducing market participation by poor smallholders.

Keywords: Ordered Probit, Market Participation, Dairy Farming

1.GİRİŞ

Hem üretimin artırılması ve hem de kırsal alanda yaşayan halkın refah düzeyinin yükseltilmesi amacıyla uygulanan politikaların etkilerinin ölçülmesi, ülke kaynaklarının etkin bir şekilde kullanılması açısından son derece önemlidir. Kırsal alana yönelik uygulanan bu projelerdeki temel hedef, üreticilerin pazara katılımın sağlanması ve en azından kendi ihtiyaçlarını giderebilecek bir ekonomik düzeye getirilmesidir. Türkiye'de hayvancılık sektörünün düzenli bir gelire ve daha ticari odaklı bir üretim yapısına ulaşması için kırsal alanda uygulanan destekleme politikalarından biri de 2000'li yılların başından bu yana kooperatifler aracılığıyla hayvan

dağıtımı şeklinde uygulanan süt sığircılığı destekleme politikasıdır. Bu çalışmada, Adana ilinde bu proje aracılığı ile kooperatifler kurarak süt sığircılığı yapmaya başlamış olan üreticilerin pazara yönelik üretim yapma süreçlerinde etkili olan faktörlerin ortaya konulması amaçlanmaktadır.

Ülkelerin tarımsal kalkınmasında hayvancılık; üretmiş olduğu ürünler, yarattığı katma değer, istihdam imkânları ile önemli bir sektördür. Hayvancılık bir taraftan kendi üretim faaliyetlerini sürdürürken, diğer taraftan da yem bitkileri üretimi gibi ihtiyaç duyulan girdi üretimini de yönlendirmekte ve teşvik etmektedir. Bu hali ile hayvancılık, özellikle gelişmiş ülkelerde entegre bir tarımsal fabrika özelliği göstermektedir (Yılmaz, 2010). Türkiye'de büyükbaş

* Bu çalışma TÜBİTAK tarafından desteklenmiştir. Proje No: TÜBİTAK-TOVAG-104 O 231

¹ Ordu Üniversitesi, Ünye İİBF İktisat Bölümü, ORDU

² Çukurova Tarımsal Araştırma Enstitüsü, ADANA

³ Çukurova Üniversitesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ADANA

⁴ Çukurova Üniversitesi, Zootečni Bölümü, ADANA

hayvanı olan (besicilik hariç) tarımsal işletmelerin büyükbaş hayvan sayısına göre işletme büyüklükleri incelendiğinde; toplam işletmelerin %59,71'i 1-4 adet, %25,59'u 5-9 adet, %11,23'ü 10-19 adet ve %3,47'si de 20 adet ve üzeri büyükbaş hayvana sahiptir (TÜİK, 2009). Bu işletme büyükleri, Türkiye'de hayvansal üretimin büyük bir çoğunluğunun işletme başına az sayıda hayvan ile üretim yapılmakta olduğunu göstermektedir.

Tarımda ileri ülkelerin çoğunda hayvancılığın tarımsal üretim içerisindeki payı %50'nin üzerindedir. Bu değer, örneğin, Fransa'da %60, İngiltere'de %70 ve Almanya'da %75'e kadar yükselmektedir (Anonymous, 2006; Aydemir ve Pıçak, 2007). Türkiye'de ise hayvansal üretim, bitkisel üretimden sonra gelmekte olup, tarımsal üretim değerinin yaklaşık %54'ünü bitkisel üretim değeri, %24'ünü canlı hayvanlar değeri ve %22'sini de hayvansal ürünler değeri oluşturmaktadır (TÜİK, 2009). Bu durumun temel nedeni, Türkiye'de hayvancılığın ticari bir faaliyet olarak algılanmamasıdır. Türkiye'de geleneksel tarım kültürü içerisinde bitkisel üretim birincil üretim faaliyeti durumundadır. Bu duruma genel tarım politikaları içerisinde hayvancılığa gereken önemin verilmemesi de etkili olmaktadır (Yılmaz, 2010). AB'nde sığır varlığı açısından önemli olan ülkelerin, 2009 yılı itibarıyla hayvan başına yılda inek süt verim miktarları Fransa'da 6.906 kg, Almanya'da 6.794 kg, İngiltere'de 7.101 kg ve Türkiye'de ise 2.803 kg olarak gerçekleşmiştir (FAO, 2010). 1970'li yıllardan itibaren Türkiye hayvancılığı sayısal anlamda oldukça önemli düşüşler yaşamıştır. Bu önemli azalmaları; kaliteli hayvan ve yem kaynaklarındaki yetersizlik, salgın hastalıkların sürekliliği, veteriner hizmetlerinin yetersizliği ve alınmasındaki düşüklük, üreticilerin eğitim seviyelerinin düşük ve örgütsüz olması ile hayvancılık sektöründeki düzenlemelerin, politikalarının süresiz ve yetersizliğine bağlamak mümkündür.

Türkiye'de hayvancılık sektörü yıldan yıla biriken problemlerin sonucu olarak sıkıntılı bir dönemini yaşamaktadır. İzlenen yanlış politikalar hayvancılığın gelişimini engellemiş, sektörde gerileme yaşanmıştır. Hayvancılık sektöründeki sorunlar tüketiciye yüksek fiyatlar olarak yansımakta hatta sektörün kırmızı et arzında yaşadığı yetersizlik ithalat kapılarının da açılmasına neden olmaktadır. Bu anlamda sektörün geliştirilmesine aynı zamanda kırsal alanda yaşayan hanehalkının refahının artırılmasına yönelik politikalar ön plana çıkmaktadır. Ancak günümüze kadar uygulanan hayvancılıkla ilgili desteklemeler, bitkisel üretim sektörüyle kıyaslandığında süreklilik arz etmemekte ve yetersiz kalmaktadır.

Hayvancılığa ilişkin uygulanan destekleme politikalarından biri 2000 yılında uygulamaya konulan ve 5 yıl süreli 2000/467 sayılı "Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı"dır (Resmi Gazete, 2000). Söz konusu Kararname,

Cumhuriyet tarihinin hayvancılık sektörüne yönelik olarak uygulanan en uzun süreli ve istikrarlı destekleme programı durumundadır. Bu Kararname kapsamı da zaman içerisinde bir çok değişikliğe uğramış, değişik destekleme araçları dahil edilmiş ve bazıları kapsamdan çıkartılmıştır (Saçlı, 2007). Söz konusu Kararnamenin süresi 2005 yılında tamamlanmış ve yapılan çalışmalar sonucunda hazırlanan aynı içerikli 2005/8503 sayılı Kararname 2005 yılından 2010 yılına kadar 6 yıl süreyle tekrar uygulamaya konulmuştur (Resmi Gazete, 2005).

Bu kapsamda kooperatifler aracılığıyla hayvancılığı destekleme projeleri uygulamaya konulmuştur. Üreticilerin kooperatif kurarak süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projeleri teşvik edilmiştir. Türkiye'de kooperatiflerin uyguladığı süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projeleri kapsamında, 2000-2009 yılları arasında Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı (GTHB) genel bütçesinden 539 ve 2003-2008 yılları arasında Kırsal Alanda Sosyal Destek Projesi (KASDP) kapsamında 735 adet kooperatif olmak üzere toplam 1.274 kooperatif desteklenmiştir. GTHB genel bütçesinden 371.953.429 TL ve KASDP bütçesinden ise 497.706.923 TL olmak üzere kooperatiflere toplam 869.660.352 TL kredi tahsis edilmiştir. Adana ilinde aynı proje kapsamında, 2000-2008 yılları arasında GTHB genel bütçesinden 17 ve 2003-2008 yılları arasında KASDP kapsamında 14 kooperatif olmak üzere toplam 31 kooperatif süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projelerini uygulamışlardır (TEDGEM, 2009). Bu projeler ile ekonomik ve sosyal yetersizlik içinde bulunan çiftçi ailelerinin gelir seviyesinin yükseltilmesi, aile işgücünün etkin kullanılması, kırsal alanda yeni iş alanlarının yaratılması, üreticilerin kooperatifler aracılığıyla örgütlenmeye yönlendirilmesi ve köyden kente göçün önlenmesi hedeflenmiştir.

Bu amaçla, Adana ilinde başka bölgelerden getirtilen hayvanlar, proje kapsamındaki kooperatiflerin üyelerine dağıtılmıştır. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığının genel bütçesinden desteklenen projelerde; (100x2) dağıtım şeklinde, kooperatife üye olan 100 üreticinin her birine 2 baş hayvan, (50x4) dağıtım şeklinde ise kooperatife üye olan 50 üreticinin her birine 4 baş hayvan verilmiştir. Her iki dağıtım şeklinde de kooperatif başına üyelerine toplam 200 baş hayvan dağıtım yapılmıştır. KASDP kapsamında sadece bir kooperatifin dağıtım şekli 75x2'dir. (75x2) dağıtım şeklinde, kooperatife üye olan 75 üreticinin her birine 2 baş hayvan verilmiş olup, toplam 150 baş hayvan dağıtım yapılmıştır. Sosyal destek kapsamında verilen hayvan desteğinde kredi geri ödemesinde faiz uygulanmamış ancak, GTHB aracılığı ile verilen destekte geri ödemesinde dönemler itibarıyla farklı faiz oranları uygulanmıştır.

Bu çalışmada, hayvancılık sektörünü geliştirmeye yönelik olarak uygulanan destekleme politikaları sonucunda kooperatif kurarak süt

sığırcılığı yapmaya başlamış olan üreticilerin pazara yönelik üretim yapma süreçlerinde etkili olan faktörlerin belirlenmesi amaçlanmaktadır. Süt sığırcılığı üreticilerin pazara katılım dinamiklerini ve bunda etkili faktörleri ortaya konulması, bu sektörün gelişmesi ve küçük üreticilerin refah düzeylerinin artırılması için uygun politikaların üretilmesinde ve uygulanmasında yol gösterici olması beklenmektedir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Araştırmanın alan çalışması, 2006 yılında Adana ilinde kooperatifler aracılığıyla hayvancılık projesinin uygulandığı 9 ilçede bulunan 20 kooperatife üye süt sığırcılığı üreticilerini kapsamaktadır. Araştırmada, Adana ilinde benzer amaç ve şekilde uygulanan kooperatif projelerinden hem GTHB genel bütçesinden ortaklar mülkiyetinde süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projeleri ile KASDP kapsamındaki ortaklar mülkiyetinde süt sığırcılığı projesi birlikte ele alınmıştır.

Kooperatiflerin listesi ve kooperatife üye üretici sayısı, Adana İl Gıda, Tarım ve Hayvancılık Müdürlüğü kayıtlarından elde edilmiştir. İlgili kayıtlarda, bu 20 kooperatife üye proje kapsamında desteklenen üretici sayısı 1.675'tir. Ancak aynı aile içerisinde birden fazla kişinin kooperatife üye olup destekten yararlanması ve özellikle 2000 yılı öncesinde destekten yararlanmış üreticilerin hayvanlarını satması sonucu gerçekte toplam aktif üretici sayısı daha azdır. Aynı işletme içerisinde projeden yararlanan işletmeci, eşi ve çocukları da bulunabilmektedir. Dolayısıyla bazı işletmelerde sadece 2 ya da 4 hayvan değil ailede kooperatife üye sayısı ile orantılı hayvana rastlanılmaktadır.

2.2. Örnek büyüklüğünün belirlenmesiyle ilgili metod

Örneklem hacminin belirlenmesinde Gayeli Örneklem Yöntemi kullanılmıştır. Popülasyon içerisinde önemli birimlerin örneğe çıkma olasılığının az olduğu durumlarda Gayeli Örneklem Yöntemi sıklıkla uygulanmaktadır. Örneğin bir çalışmada, bir projenin sorunlarının belirlenmesi ve bunlara çözüm bulunması amaçlanmış ise, bu durumda daha ayrıntılı sorunları belirtecek ve bunlara mantıklı çözüm önerileri getirecek bireylerin belirlenmesi tutarlı olur (Çiçek ve Erkan, 1996). Bu çalışmada da görüşme yapılan üreticilerin belirlenmesinde, köy muhtarı, köyün ileri gelenleri ve kooperatif başkanlarından yardım alınmıştır. Böylelikle kooperatifler aracılığıyla uygulanan hayvancılık projesinin konusunda bilgi sahibi üretici ile görüşülmeye çalışılmıştır. Ayrıca uygulanmakta olan her iki projede yer alan üreticilere ve Adana ilinin coğrafi olarak farklı bölgelerindeki süt sığırcılığı yapan işletmelere ulaşılmaya gayret edilmiştir. Ortaklar mülkiyetindeki süt sığırcılığı ve damızlık sığır yetiştiriciliği projesi

kapsamında 79 ve KASDP-süt sığırcılığı projesi kapsamında 42 olmak üzere toplam 121 süt sığırcılığı yapan üreticilerle yüz yüze görüşme yapılmıştır. Adana ilinin ovalık bölgede yer alan 54, geçit bölgesinde 36 ve dağlık bölgede 31 üretici ile anket uygulanmıştır.

2.3. Pazara katılım modeli

Girdi ve çıktı pazarlarına giriş ve katılımın artması, üreticilerin daha yüksek bir ekonomik performans göstermeleri ve beraberinde yoksulluğun azaltılması için önemlidir. Küçük üreticilerin pazara katılım davranışlarının modellenmesi amacıyla literatürde çeşitli hanehalkı tercih modelleri kullanılmıştır. Rios et al. (2009), az gelişmiş bazı ülkelerin tarımsal hanehalkının yerel pazarlara katılım düzeylerini incelerken iki aşamalı regresyon modeli uygulamışlardır. Bağımlı değişkenin pazara katılım sürecinde, katılımın gerçekleşmemesi nedeniyle sıfır değeri alan bir veri içermesinden dolayı sınırlı bağımlı değişkenli bir model olan Tobit kullanmışlardır. Otieno et al. (2009), çiftçilerin üretimlerinden pazarladıkları payları etkileyen faktörleri, kesikli (truncated) regresyon ile modellendirmişlerdir. Bağımlı değişkende üretilenlerin satılmaması durumuyla karşılaşılmasından dolayı sıfır değeri alan veri gözlenmekte ve dolayısıyla sınırlı bağımlı değişkenli bir model uygulanmaktadır. Ehui et al. (2009), hayvancılık piyasasında küçük üreticilerin pazara katılımının ve satışlarının artırılmasında politika ve teknoloji seçeneklerini belirlemek için Heckman iki aşamalı tahmin prosedürünü kullanmışlardır. Birinci aşamada üretimi satın satmama kararı, ikinci aşamada ise ne kadar miktar satış yapacağını belirleyen faktörlerin etkileri tahmin edilmiştir. Heckman süreci; ilk aşamada Probit modeli, ikinci aşamada ise en küçük kareler yönteminden oluşmaktadır. Uchezuba et al. (2009), küçük ölçekli hayvancılık işletmelerinin ürünlerini daha karlı olarak piyasalarda satabilmelerinin olasılığını hesaplayabilmek için binary logistic regresyon modelinden yararlanmışlardır. Üreticinin deneyimi, yayım ziyaretleri ve altyapının varlığının daha karlı pazarlara katılım olasılığını artırdığını bulmuşlardır. Alene et al. (2008), yaptıkları çalışmalarında küçük üreticilerin işlem maliyetleri altında girdi pazarına katılım davranışını sample selection modelle analiz etmişlerdir. Bu modele göre ilk aşamada probit ile katılım katılmama kararı, ikinci aşamada ise ne kadarlık bir işlem hacmi gerektiğine karar vermek için Inverse Mills oranı oluşturulmuş ve bu oran girdi kullanımını açıklamak için regresyona dahil edilmiştir.

Süt sığırcılığı yapan işletmelerin pazara katılım kararında etkili olan faktörlerin belirlenmesi amacıyla bu çalışmada Ordered Probit modeli kullanılmıştır. İki den fazla sıralı özelliğe sahip tercihler arasındaki alternatifleri değerlendirirken Ordered Probit modeli sıkça kullanılan bir yöntemdir (Mutlu, 2007). Bu

çalışmada da bağımlı değişkenin kesikli ve sıralı nitelikte olması Ordered Probit modelinin tercih edilmesine neden olmuştur. Bu analiz yardımıyla üreticilerin hayvancılık faaliyetinde pazara katılım düzeyleri ve dolayısıyla işletme başarısı üzerindeki etkileri ve bu etkilerin göreceli önemleri ortaya konulmuştur.

Ordered Probit modelinde bağımlı değişken kalitatif ve sürekli özelliğe sahip değişkenlerin büyüklüklerini yansıtan belirli bir düzen ve sıra içinde olduğundan kategorik yapıya sahiptir (Nayga et al., 2002). Ordered Probit modelinde hata teriminin normal dağılımlı ve gizli bağımlı değişkenin sürekli olduğu varsayılmaktadır. Gözlenemeyen gizli bağımlı değişken, aşağıda gösterildiği gibi açıklayıcı değişkenler vektörü ve hata terimi ile açıklanır (Greene, 1997).

$$y^* = \beta x + \varepsilon \quad \varepsilon \sim N[0,1]$$

Bu denklemde, y^* ; gözlenemeyen bağımlı değişkeni, x ; açıklayıcı değişkenler vektörünü, β ; tahmin edilecek olan parametre vektörünü ve ε ; hata terimini (normal dağılıma sahip) göstermektedir.

Bu çalışmada üretim faaliyetleri başarı ölçütlerinden biri olan brüt kâr bağımlı değişken olarak alınmıştır. Brüt kar, üretim faaliyetinin gayrisafi üretim değerinden değişen masrafların çıkarılması sonucu elde edilmektedir ve işletme başarı ölçüsü olarak iyi bir göstergedir (İnan, 2001). Üreticilerin pazara katılım düzeylerini belirlemek için işletmeler brüt karlarına göre gruplandırılmıştır. Brüt karı; sıfır ve sıfırın altında, 1-2000 TL arasında ve 2000 TL'den büyük olanlar olmak üzere 3 grup altında ele alınmıştır.

Aşağıdaki denklemlerde, bu çalışmadaki bağımlı değişken (y) ile gözlenemeyen bağımlı değişken (y^*) arasındaki ilişki verilmiştir.

$$\begin{aligned} y^* \leq 0 & \quad \text{eğer } y = 0 \text{ (Brüt karı 0 ve 0 altında)} \\ 0 < y^* \leq 1 & \quad \text{eğer } y = 1 \text{ (Brüt karı 12000 TL arasında)} \\ 1 < y^* & \quad \text{eğer } y = 2 \text{ (Brüt karı 2000 TL'den fazla)} \end{aligned}$$

Y değerleri, y^* 'nin gözlenmiş olan karşılıklarıdır. y ise model içinde β ile birlikte tahmin edilen ve y 'nin alacağı değer alt ve üst sınırlarını oluşturan eşik değerleridir. Bu çalışmada üreticilerin brüt karları üç kategoride incelenmiştir. Ordered Probit modelinde, gözlenmiş olan y değerlerinin olasılıkları aşağıdaki denklemlerle ifade edilir.

$$\begin{aligned} P(y = 0) &= \Phi(-\beta'x) \\ P(y = 1) &= \Phi(\mu_1 - \beta'x) - \Phi(-\beta'x) \\ P(y = 2) &= 1 - \Phi(\mu_1 - \beta'x) \end{aligned}$$

Burada $\Phi(\cdot)$, kümülatif normal dağılım fonksiyonu göstermektedir. Bu olasılıklardan, modelin olabirlik fonksiyonu aşağıdaki gibi oluşturulur.

$$L = \prod_{y=0} P(y = 0) \prod_{y=1} P(y = 1) \prod_{y=2} P(y = 2)$$

Modeldeki olasılık denklemlerini yerine koyarsak;

$$L = \prod_{y=0} \Phi(-\beta x) \prod_{y=1} [\Phi(\mu_1 - \beta x) - \Phi(-\beta x)] \prod_{y=2} [1 - \Phi(\mu_1 - \beta x)]$$

logaritmik olarak ise aşağıdaki şekilde ifade edilir.

$$\begin{aligned} \ln L &= \sum_{y=0} \log \Phi(-\beta x) \\ &+ \sum_{y=1} \log [\Phi(\mu_1 - \beta x) - \Phi(-\beta x)] \\ &+ \sum_{y=2} \log [1 - \Phi(\mu_1 - \beta x)] \end{aligned}$$

Modelin kestirimi en yüksek olabirlik (maximum likelihood) yöntemiyle gerçekleştirilir. Olasılıklar üzerinde açıklayıcı değişkenlerin marjinal etkileri, katsayı tahminleri ile aynı değildir ve açıklayıcı değişkenlerin değerlerine bağlıdır. Değişkenlerin marjinal etkileri, her bir olasılık için aşağıdaki gibi hesaplanır.

$$\frac{\partial P(y = 0)}{\partial x} = -\phi(\beta'x)\beta$$

$$\frac{\partial P(y = 1)}{\partial x} = [\phi(-\beta'x) - \phi(\mu_1 - \beta'x)]\beta$$

$$\frac{\partial P(y = 2)}{\partial x} = \phi(\mu_1 - \beta'x)\beta$$

ϕ

$\phi(\cdot)$, standart normal dağılımı ifade etmektedir. Ordered Probit modelinin istatistiksel olarak genel anlamlılığının kabul edilebilirliğini ve elde edilen denklemin açıklayıcılığını test edebilmek için LR (Likelihood Ratio) hipotez testi kullanılmıştır (Greene, 2003).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI VE TARTIŞMA

Türkiye'de hayvancılık sektörü, Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana yeterli düzeyde olmasa da farklı politika araçları ile desteklenmiştir. Dokuzuncu Kalkınma Planı Hayvancılık Özel İhtisas Kurulu Raporu'nda (2007) hayvancılık destekleme politikalarının genel hedefi; toplumun yeterli düzeyde beslenmesi, işletmelerde verimliliğin artırılması, üreticinin gelirinin yükseltilmesi, hayvansal ürünlerde kendine yeterliliğe erişilmesi ve kırsal gelişmenin sağlanması olarak ifade edilmiştir. Bu hedef kapsamında kırsal alanda hayvancılığın geliştirilmesi ve üreticilerin pazara katılımlarının sağlanarak gelir düzeylerinin yükseltilmesi için uygulanan destekleme araçlarının etkinliğinin ortaya konulması, ülke kaynaklarının etkin kullanılması açısından son derece

önemlidir. Bu araştırmada üreticilerin hayvancılık faaliyetinde pazara katılım düzeyleri ve işletme başarısı üzerindeki etkenlerin göreceli önemlerinin ortaya konulması amacıyla Ordered Probit modeli uygulanmıştır. Modelde kullanılan değişkenler Çizelge 1'de verilmiştir. Değişkenlerin belirlenmesinde, pazara katılım modelleri ile ilgili yapılmış daha önceki çalışmalardan yararlanılmıştır.

Modelin parametre tahmin sonuçlarından önce kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri Çizelge 2'de sunulmuştur. Çizelge 2'de bu değişkenler ortalamalar, standart sapmalar ve yüzde değerler ile ifade edilmiştir. Bağımlı değişken olarak işletmelerin brüt kar değerleri alınmıştır. Brüt karı 0'ın altında olan 1. grup işletmelerin ortalama brüt karı -2337.42 TL'dir ve bu grupta 31 adet işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler elde ettikleri gelir ile değişen masraflarını dahi karşılayamamaktadırlar. Brüt karın negatif olmasında işletmelerin değişen masraf kalemleri içerisinde özellikle yem masraflarının diğerlerine göre çok daha yüksek olması etkili olmaktadır. Dolayısıyla bu işletmeler büyük bir çoğunlukla kendi ihtiyaçlarını gidermek amacı ile üretimde bulunmaktadırlar. 2. grupta yer alan işletmelerin ortalama brüt karı 942.71 TL'dir ve bu grupta 34 adet işletme bulunmaktadır. Bu işletmeler nispeten değişen masraflarını karşılarsa da bu üretim faaliyetinden yeterli gelir elde edememektedir. Dolayısıyla bu işletmeler tam anlamı ile kar amaçlı bir üretim sürdürmemekte ancak ticari anlamda gelişme eğilimindedir. 3. grupta yer alan işletmelerin ise ortalama brüt karı 6253.96 TL'dir ve

bu grupta 56 adet işletme bulunmaktadır. Bunlar diğer gruplardaki işletmelere göre daha kar amaçlı üretim yapmaktadırlar.

Modelde kullanılan açıklayıcı değişkenlerin bir kısmı üretici ile ilgili sosyo-demografik özellikleri, önemli bir kısmı ise hayvancılık faaliyetine özgü özellikleri yansıtmaktadır. Görüşülen işletmelerde üniversite mezunu yönetici oranı oldukça düşük ve ortalama yaş yaklaşık olarak 46'dır. İşletmelerde hanehalkı genişliği ortalama 4.9'dur. Brüt kar düzeylerine göre işletmelerin hayvancılık faaliyetleri ile ilgili değişkenlerde farklılıklar gözlenmektedir. En karlı çalışan 3.grup işletmelerde, diğerlerine göre proje başlangıcından bu yana geçen süre nispeten daha azdır. Ayrıca merada otlatma oranı da daha azdır. Bu grupta süt üretim miktarı, süt satış fiyatları, inek sayısı, sabit masrafları, doğan buzağı sayısı ve hayvancılık dışı gelirleri daha yüksektir. İnek başına süt verimi; 1. grup işletmelerde 4.3 ton/baş, 2. grup işletmelerde 4.2 ton/baş ve 3. grup işletmelerde ise 4.9 ton/baş olarak bulunmuştur. 1. ve 2. grup işletmelerde süt verimi, hemen hemen aynı düzeyde olmasına rağmen brüt karları farklıdır. Bu durum değişen masrafların 1. grup işletmelerinde neredeyse 2 katı fazla olmasından kaynaklanmaktadır. Değişen masraflar içerisinde yem masrafı en yüksek maliyet kalemini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra işletmelerdeki ortalama inek sayısı da 1. grupta 2. gruba göre daha fazladır. Burada brüt karı negatif olan işletmelerde (1. grup), değişen ve sabit masrafların yüksekliği dikkat çekicidir. Dolayısıyla bu

Çizelge 1. Modelde kullanılan değişkenler

Değişkenler	Değişkenlerin tanımları
<u>Bağımlı Değişken</u>	
BK (TL/yıl)	Y = 0: Brüt karı 0 ve 0 altında (1. Grup) Y = 1: Brüt karı 1–2000 TL arasında (2. Grup) Y = 2: Brüt karı 2000 TL'den fazla (3. Grup)
<u>Açıklayıcı Değişkenler</u>	
UNV	İşletme yöneticisi üniversite mezunu ise 1, değilse 0 (dummy)
YAS	İşletme yöneticisinin yaşı (sürekli)
ERKEK	İşletme yöneticisinin cinsiyeti erkek ise 1, kadın ise 0 (dummy)
HGEN	Hanehalkı genişliği (sürekli)
PROJEYIL	Projenin uygulandığı yıl sayısı (sürekli)
MERA	Üretici hayvanları merada otlatıyorsa 1, yoksa 0 (dummy)
YEMMASRA	Toplam yem masrafı – TL (sürekli)
DEGISENM	Değişen masraflar – TL (sürekli)
SABITMAS	Sabit masraflar – TL (sürekli)
SUTURMIK	Yıllık süt üretim miktarı – kg (sürekli)
SUTFİYAT	1 kg süt fiyatı – TL (sürekli)
HAYDISGE	Hayvancılık dışı yıllık hanehalkı geliri – TL (sürekli)
HSAY	Dönem sonundaki mevcut inek sayısı (sürekli)
DOGANSAY	Yıl içinde doğan buzağı sayısı (sürekli)
OLENSAY	Yıl içinde ölen hayvan sayısı (sürekli)

işletmelerde toplam masraflar da oldukça yüksek düzeydedir. Bu bakımdan 1. grup işletmeleri doğru bir üretim planlaması uygulayamayıp ekonomik anlamda başarısız olan işletmelerdir.

En yüksek olasılırlık "Maximum Likelihood" tahmin sonuçları Çizelge 3'de verilmiştir. Ordered Probit modelinin istatistiksel olarak genel anlamlılığını ve elde edilen denklemin açıklayıcılığını test edebilmek için Olasılırlık Oranı (LR-Likelihood Ratio) hipotez testi uygulanmıştır. Bu hipotez testine göre;

$$LR = -2 [(Log-Likelihood_{kısıtlı}) - (Log-Likelihood_{kısıtsız})]$$

$$LR = -2 [(-128.5211) - (-37.14583)]$$

$$LR = 182.75054$$

Kısıtlı ve kısıtsız log-olasılırlık (Log-Likelihood) değerleri incelendiğinde, elde edilen LR değeri, %5 düzeyinde $\chi^2_{(15)}$ kritik değerine karşılık gelen değerden (25.00) daha büyüktür. LR hipotez testi sonucu, tahmin edilen modelin istatistiksel olarak genel anlamlılığına işaret etmekte ve elde edilen denklemin açıklayıcılığını desteklemektedir. Tahmin sonuçlarının değerlendirilmesinde, istatistiksel olarak anlamlı bulunan ilişkiler ele alınmıştır.

Hanedeki birey sayısı (HGEN) ile üreticilerin pazara katılma düzeyi arasında %10 düzeyinde anlamlı ilişki bulunmuştur. Hanehalkı genişliği büyüdükçe üreticilerin pazara katılma olasılığı da azalmaktadır. Üreticiler hayvancılıktan elde ettikleri geliri hane içi ihtiyaçlarda kullanmış dolayısıyla hayvancılığa yeterli yatırımı yapamamışlardır.

Proje yılı ile ilgili değişken, negatif ve %10 düzeyinde anlamlıdır. Projenin uygulandığı süre arttıkça, üreticilerin pazara yönelik üretim yapma olasılığı azalmakta, dolayısıyla üreticiler ekonomik anlamda başarısız olmaktadır. Projenin ilk uygulandığı yıllarda destekten faydalanan üreticiler, hem projenin o dönemde yeni olmasının dezavantajı hem de üretim ve pazarlama konusundaki tecrübesizliklerinden dolayı bu faaliyetten belirli bir kar elde etme amacından çıkmış ve üreticilerin önemli bir kısmı aile içi tüketimi karşılamaya yönelik üretimi sürdürmüşlerdir.

Merada otlatma yapan üreticilerin, yapmayan üreticilere göre pazara katılma olasılığı daha azdır. Uzmanlar tarafından proje kapsamında dağıtılan kültür ırkı ineklerin yerli ırklardan farklı olarak daha yüksek verim alınabilmesi için ağırlıklı olarak ahırda kaba ve kesif yemlerle beslenmesi önerilmektedir.

Çizelge 2. Modelde kullanılan değişkenlerin tanımlayıcı istatistikleri

	Y = 0 (1. Grup)	Y = 1 (2. Grup)	Y = 2 (3. Grup)
İşletme sayısı	31	34	56
<u>Bağımlı Değişken</u>			
BK (ort.)	-2337.42	942.71	6253.96
<u>Açıklayıcı değişkenler</u>			
UNV (%)	6,5	2,9	1,8
YAS (ort.)	46,55 (9,89) ^a	44,24 (10,53)	46,68 (11,36)
ERKEK (%)	93,5	88,2	89,3
HGEN (ort.)	5,03 (1,58)	5,09 (1,52)	4,79 (1,73)
PROJEYIL (ort.)*	4,39 (2,12)	5,21 (2,64)	3,98 (2,34)
MERA (%)*	64,5	47,1	41,1
YEMMASRA (ort.)**	8906.13 (7924.13)	4118.65 (3180.16)	7011.13 (8249.35)
DEGISENM (ort.)**	9642.45 (8195.63)	4727.03 (3631.89)	7987.38 (8883.44)
SABITMAS (ort.)*	3428.00 (2070.34)	2569.06 (1553.57)	3827.41 (2863.07)
SUTURMIK (ort.)***	15905.16 (13212.35)	11980.59 (7531.84)	28595.89 (32690.25)
SUTFİYAT (ort.)*	0.36 (0.05)	0.36 (0.05)	0.39 (0.09)
HAYDISGE (ort.)	7781.97 (17483.47)	4929.41 (4663.68)	14217.95 (32070.22)
HSAY (ort.)***	3.71 (2.73)	2.85 (1.97)	5.80 (5.94)
DOGANSAY (ort.)***	2.29 (1.55)	2.00 (1.54)	3.71 (3.15)
OLENSAY (ort.)	0.32 (0.54)	0.24 (0.70)	0.39 (0.65)

^a Parantez içinde standart sapma değerleri verilmiştir. ort.: ortalama
* %10, ** %5, *** %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Çizelge 3. Pazara katılım modeli parametre tahmin sonuçları

	Katsayı	Standart hata	t-değeri	P-değeri
Sabit*	-3.033	1.830	-1.658	0.097
UNV	-0.954	1.375	-0.694	0.488
YAS	-0.021	0.019	-1.087	0.277
ERKEK	0.421	0.616	0.683	0.494
HGEN*	-0.206	0.125	-1.651	0.099
PROJEYİL*	-0.178	0.098	-1.822	0.068
MERA**	-1.159	0.467	-2.482	0.013
YEMMASRA**	0.002	0.001	2.262	0.024
DEGISENM***	-0.003	0.001	-3.665	0.000
SABITMAS	0.000	0.000	1.149	0.250
SUTURMIK***	0.001	0.000	5.576	0.000
SUTFİYAT***	14.938	4.336	3.445	0.001
HAYDISGE	0.000	0.000	0.754	0.451
HSAY*	0.585	0.330	1.773	0.076
DOGANSAY***	1.125	0.343	3.284	0.001
OLENSAY*	-0.624	0.372	-1.676	0.094
Mu (1)***	2.673	0.420	6.367	0.000
LogLikelihood _{kısıtlı}	-128.5211			
LogLikelihood _{kısıtsız}	-37.14583			

* %10, ** %5, *** %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

Ayrıca kültür ırkı sığırların tırnakları yumuşak olduğu için Türkiye'de 3. sınıf arazi yapısına sahip olan mera arazilerinde yayılması uygun değildir. Genellikle ülkemizde meralar taşlı ve engebeli yapıya sahip oldukları için sığırlar bu tip arazilerde uzun mesafelere gidememekte dolayısı ile yerleşim alanına yakın yerlerde otlayarak aşırı otlatma (over-grazing) sorununa neden olmaktadır. Bu durum dekara düşen hayvan sayısını artırdığından meralara zarar vermektedir. Bu hayvanların besin maddesi ihtiyacı fazla olduğundan yoğun yem verilmesi gerekmektedir. Meralar sadece bu hayvanların yaşam payı denilen bölümü karşılamaktadır. Bunun üzerine verim payının alınabilmesi için hayvanların kalitesi ve besleyici değeri yüksek yemlerle beslenmesi lazımdır. Ülkemizdeki mevcut meraların büyük bölümü verimsizdir. Mera arazileri iyi olan ülkelerde mera+kesif yeme dayalı besleme yapılabilmektedir. Sonuç olarak, meraların ve hayvanların yukarıda tartışılan durumları değerlendirildiğinde, hayvanların meraya çıkartılması muhtemelen süt verimlerini düşürmektedir ve bu durum işletmelerin pazara katılma olasılığını azaltmaktadır.

Yem masraflarındaki artışın üreticilerin pazara katılım düzeyi üzerinde pozitif yönlü etkisi bulunmaktadır. Bu etki %5 düzeyinde anlamlıdır. Yukarıda bahsedildiği gibi kaba ya da kesif yemler ile hayvanların beslenmesi verimi artıracaktır. Dolayısı ile bu durum üreticilerin daha pazara dönük üretim yapmalarına neden olacaktır.

Diğer taraftan değişen masraflar ile pazara katılım düzeyi arasında ters ilişki gözlenmiştir. Bu yem masrafları dışındaki diğer masraf kalemlerindeki artışların katılım düzeyini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Bunun yanı sıra süt üretim miktarı ve süt fiyatı ile pazara katılım düzeyi arasında pozitif yönlü ilişki

belirlenmiştir. Bu ilişki %1 düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır ve üretim teorisi ile uyumlu bir bulgudur. Rios ve ark. (2009), çalışmalarında yüksek verimlilikle çalışan işletmelerin, pazara katılımlarının daha yüksek olduğunu tespit etmişlerdir.

İşletmelerin hayvan mevcudu ile ilişkili değişkenler de istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. İnek sayısı ve doğan buzağı sayısı ile pazara katılım olasılığı arasında doğru yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Ancak ölen hayvan sayısı ile bu ilişki ters yönlüdür.

Ordered Probit modelinde, bağımlı değişkenin her bir kategorisinin olasılığı için açıklayıcı değişkenlerin marjinal etkileri belirlenebilir. Üreticilerin pazara katılımlarında etken değişkenlerin marjinal olasılık etkileri Çizelge 4'te verilmiştir.

Hanehalkı genişliği arttıkça proje kapsamında yer alan işletmelerin pazara katılma olasılığının, 3. gruptaki üreticilerde diğer bir deyişle brüt karı 2000 TL'nin üzerinde olan işletmelerde azaldığı gözlenmektedir. Aynı zamanda benzer durum proje uygulama süresinde de görülmektedir. Projenin uygulandığı süre arttıkça, pazara katılım olasılığı aynı kategori içerisinde olan işletmelerde düşmektedir. Hanehalkı genişliği ve proje süresi değişkenlerinde gözlenen marjinal artışlara karşılık, pazara katılma olasılığı sırasıyla 0.057 ve 0.049 kadar azalmaktadır. Uchezuba ve ark. (2009) aynı şekilde çalışmalarında, hanehallık genişliğinin küçük ölçekli hayvancılık işletmelerinin ürünlerini daha karlı piyasalarda satabilmelerinin olasılığını negatif yönde etkilediğini bulmuşlardır.

Üreticilerin merada otlatma yaptırmayı tercih etmesi, otlatma yaptırmayan üreticilere göre pazara katılma olasılığını azaltmaktadır. Bu değişkende meydana gelen marjinal artışlara karşılık, pazara katılma olasılığı 0.319 kadar düşmektedir.

Çizelge 4. Açıklayıcı değişkenlerin pazara katılım modeli üzerindeki marjinal etkileri

	Y=0 (1. Grup)	Y=1 (2. Grup)	Y=2 (3. Grup)
UNV	0.004	0.335	-0.339
YAS	0.000	0.006	-0.006
ERKEK	-0.001	-0.132	0.132
HGEN	0.000	0.057	-0.057
PROJEYIL	0.000	0.049	-0.049
MERA	0.002	0.318	-0.319
YEMMASRA	0.000	-0.001	0.001
DEGISENM	0.000	0.001	-0.001
SABITMAS	0.000	0.000	0.000
SUTURMIK	0.000	0.000	0.000
SUTFIYAT	-0.012	-4.127	4.138
HAYDISGE	0.000	0.000	0.000
HSAY	-0.001	-0.162	0.162
DOGANSAY	-0.001	-0.311	0.312
OLENSAY	0.001	0.172	-0.173

Not: Koyu olarak belirtilen değişkenler, Ordered Probit modelinin parametre katsayılarında istatistiksel olarak anlamlı bulunan değişkenlerdir.

Süt fiyatı, inek sayısı ve doğan buzağı sayısı değişkenlerinde meydana gelen marjinal artışlara karşılık, pazara katılım olasılığının en yüksek ve pozitif olduğu düzey, 3.grup üreticilerde gözlenmektedir. Süt fiyatındaki marjinal artışa karşılık, 3. gruptaki üreticilerin pazara katılma olasılığı 4.138 kadar artmaktadır. Süt fiyatları, üreticilerin pazara katılma düzeyini en fazla etkileyen değişkendir. Bunun yanısıra inek sayısı ve doğan buzağı sayısındaki marjinal artışlara karşılık pazara katılma olasılığı da, 2.000 TL'nin üstünde brüt karı olan işletmelerde sırasıyla 0.162 ve 0.312 kadar artmaktadır. Diğer taraftan yıl içinde ölen hayvan sayısı arttıkça pazara katılma olasılığı da düşmektedir. Bu olasılık aynı kategorideki işletmelerde 0.173 kadardır.

Masraflar açısından pazara iştirak etme olasılığı incelendiğinde, değişen masraflar arttıkça bu olasılık azalmaktadır. Yem masraflarında ise farklı bir durum ortaya çıkmakta ve 2. grup üreticilerde yani brüt karı 1-2000 TL arasında olan işletmelerde, bu değişkendeki marjinal artışlara karşılık pazara katılma olasılığı düşmekte, 3. grup üreticilerde ise artmaktadır. Değişen masraflar arttıkça pazara katılma olasılığı azalmakta, ancak yem masrafları arttıkça tam tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Proje kapsamında dağıtılan ineklerin kültür ırkı olmasından dolayı iyi süt verimi elde edilebilmesi için bu ineklerin kaliteli ve besleyici değeri yüksek yemlerle beslenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla bu durum işletmenin karlılığının sağlanabilmesi için yem masraflarının artışına neden olmaktadır.

Öte yandan, modelde istatistiksel olarak üniversite mezunu, yöneticinin yaşı, yöneticinin cinsiyeti, sabit masraflar ve hayvancılık dışı gelirin istatistiksel açıdan anlamlı değişkenler olmadıkları, marjinal etkiler çizelgesinde çok küçük ya da sıfır olasılık değerlerinden de anlaşılmaktadır.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Geçimlik tarımdan, daha ticari odaklı bir tarım sektörünün oluşmasına yönelik sürecin desteklenmesi ekonomik kalkınma açısından oldukça önemlidir. İşsizliğin ve yoksulluğun azaltılmasını hedefleyen destekleme politikaları özellikle tarım sektörü için gereklidir. Bu anlamda hayvancılık sektörü tarımsal kalkınmada üretimin yanısıra yarattığı katma değer ve istihdam imkânları bakımından önem arz etmektedir. İçinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde Avrupa Birliği ile entegrasyonda öncelikle geliştirilmesi gereken bir sektör olarak belirlemekte, Dünya Ticaret Örgütü kuralları karşısında zorlanmakta ve uyumu güçleşmektedir. Türkiye'de hayvancılığın geliştirilmesi ve rekabet edebilir düzeye ulaştırılması için çeşitli destekleme projeleri uygulanmaktadır. Bu sektördeki küçük üreticilerin pazara katılımının sağlanması ve gelir düzeylerinin yükseltilmesi için kırsal alanda kooperatifler aracılığı ile hayvan dağıtımını şeklinde 2000'li yılların başından bu yana çeşitli devlet destekli projeler sürdürülmektedir. Bu projeler ile ekonomik ve sosyal yetersizlik içinde bulunan çiftçi ailelerinin gelir seviyesinin yükseltilmesi, istihdamının artırılması ve köyden kente göçün önlenmesi hedeflenmektedir.

Bu çalışmada bu projelerin Adana ayağındaki uygulamalar alan araştırmasının veritabanını oluşturmuştur. Proje kapsamındaki 9 ilçede bulunan 20 kooperatife üye 121 süt sığırcı üreticisi ile anket yapılmış ve üreticilerin pazara katılımlarında belirleyici faktörlerin ortaya konulması ve etkilerinin ölçülmesinde Ordered Probit modeli kullanılmıştır.

Hanedeki birey sayısındaki artışın, destekleme projesine üreticinin katılımının eski olmasının, merada otlatma yapmasının, değişen masraflardaki artışın ve hayvan sayısının azalmasının pazara katılım düzeyine olumsuz etkisi olduğu saptanmıştır. Diğer taraftan işletmede süt üretim miktarındaki artışın, süt

satış fiyatlarının yükselmesinin, kaba ve kesif yem masraf kalemlerindeki artışın pazara katılım düzeyini pozitif yönde etkilediği ortaya konulmuştur. Buradan yüksek verimlilik ve sermaye düzeyinde çalışan işletmelerin, pazara katılımlarının daha yüksek olduğunu sonucu ortaya konulabilir. Bu sonuç üretim teorisi ve bu konuda yapılan diğer çalışmalarda elde edilen verilerle uyumludur.

Pazara katılım olasılığı, üç kategoride değerlendirilen işletmelerde farklı sonuçlar vermiştir. Pazara katılımı ve geliri en yüksek olan 3. grup işletmelerde özellikle süt fiyatlarındaki artışın pazara katılma olasılığını son derece artırdığı ortaya konulmuştur. Ancak araştırmanın yapıldığı dönemde süt fiyatları, üretim maliyetlerinin altında kalmaktadır. Aracı sayısı azaltılarak, üretici eline geçen fiyatların piyasa fiyatlarına yaklaşması sağlanmalıdır. Diğer yandan üreticilere ucuz girdi temini sağlanarak da süt üretim maliyetlerini azaltmalarına yardımcı olunmalıdır.

Hanehalkı genişliği büyüdükçe üreticilerin pazara katılma olasılığı azalmaktadır. Üreticiler hayvancılıktan elde ettikleri geliri hane içi ihtiyaçlarda kullanmakta dolayısıyla hayvancılığa yatırım yapamamaktadırlar. Projenin uygulandığı süre arttıkça, üreticilerin pazara yönelik üretim yapma olasılığı azalmaktadır. Projenin ilk uygulandığı yıllarda destekten faydalanan üreticiler, hem projenin o dönemde yeni olmasının dezavantajı hem de üretim ve pazarlama konusundaki tecrübesizliklerinden dolayı bu faaliyetten kar elde etme amacından çıkmışlar ve üreticilerin önemli bir kısmı aile içi tüketimi karşılamaya yönelik üretimi sürdürmüşlerdir. Proje başlangıç yılı daha yeni olan üreticilerin pazara yönelik üretim yapma olasılıkları daha fazladır ve hayvansal üretim konusunda daha isteklidirler. Merada otlatma yapan üreticilerin, yapmayan üreticilere göre pazara katılma olasılığı daha azdır. Uzmanlar tarafından proje kapsamında dağıtılan kültür ırkı ineklerin yerli ırklardan farklı olarak daha yüksek verim alınabilmesi için ağırlıklı olarak ahırda kaba ve kesif yemlerle beslenmesi önerilmektedir. Yem masraflarındaki artışın üreticilerin pazara katılım düzeyi üzerinde olumlu etkisi bulunmaktadır. Kültür ırkı ineklerde yoğun yem ile beslenme verimi artırmaktadır. Dolayısı ile bu durum üreticilerin daha pazara dönük üretim yapmalarına neden olacaktır. Değişen masraflardaki artış ile pazara katılım düzeyi arasında negatif yönlü bir ilişki gözlenmiştir. Bu yem masrafları dışındaki diğer masraf kalemlerindeki artışların katılım düzeyini olumsuz etkilediğini göstermektedir.

Dağıtılan hayvan sayısının yetersiz ve verim düzeyinin düşük olması, yem maliyetlerinin yüksek olması, üreticilerin maliyetlerinin altında sütü satması ve kooperatiflerin yeterince etkin çalışmaması nedeniyle projeden ekonomik anlamda istenilen başarı elde edilememiştir. Diğer taraftan bu proje ile aile işgücünün etkin kullanılması, kırsal alanda yeni iş

alanlarının yaratılması, köyden kente göçü önlemesi ve üreticilerin kooperatifler aracılığıyla örgütlenmeye yönlendirilmesi konusunda sosyal boyutta kazanımlar olmuştur. Ayrıca proje ile işletmelerde ahırların yenilenmesi ve yem bitkileri üretiminin artması gibi gelişmelerde olmuştur. Projenin daha etkin hale getirilmesi için dağıtılan hayvan sayısının artırılması, verilecek olan hayvanın iyi kalitede ve yüksek verimli olmasına dikkat edilmesi, üreticilere hayvansal üretimin en önemli girdisi olan yem ihtiyaçlarını karşılamak için destekte bulunulması, üreticilerin kaliteli ve hijyenik koşullarda üretim yapabildiğini sağlamak için eğitim verilmesi, pazarlama koşullarının iyileştirilmesi ve kooperatiflerin finansal açıdan güçlendirilmesi önerilebilir.

5. KAYNAKLAR

- Alene, A.D., Manyong, V.M., Omany, G., Mignouna, H.D., Bokanga, M., Odhiambo, G., 2008. Smallholder market participation under transactions costs: Maize supply and fertilizer demand in Kenya. *Food Policy*, 33(4): 318-328.
- Anonymous, 2006. TZOB Ürün Raporları: Süt Hayvancılığı. http://www.tzob.org.tr/tzob/tzob_urun_rapor/rapor_2005_sut_hayv.htm [Erişim: 14 Haziran 2009]
- Aydemir, C., Pıçak, M., 2007. GAP Bölgesi'nde Hayvancılığın Gelişimi ve Türkiye İçindeki Konumu. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt 6, Sayı 22, s. 13-37. (Www.esosder.org).
- Çiçek, A., Erkan, O., 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklemeye Yöntemleri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları*, No: 12, Ders Notları Serisi No:6, Tokat.
- Ehui S., Benin, S., Paulos, Z., 2009. Policy Options for Improving Market Participation and Sales of Smallholder Livestock Producers: A case study of Ethiopia. 27th Conference of the International Association of Agricultural Economists (IAAE), 16-22 August 2009, Beijing, China.
- FAO, 2010. Food and Agriculture Organization of the United Nations Web Sayfası (<http://www.fao.org>).
- Greene, W.H., 1997. *Econometric Analysis*. Prentice-Hall International, Inc., 1000s.
- Greene, W.H., 2003. *Econometric Analysis*. Fifth Edition. New York University, 828s.
- İnan, İ.H., 2001. Tarım Ekonomisi ve İşletmeciliği. (Ders Kitabı, 5. Baskı), Hasad Yayıncılık, Yayın No: ISBN 975-93281-0-0.
- Mutlu, S., 2007. Gıda Güvenirliği Açısından Tüketici Davranışları (Adana Kentsel Kesimde Et Tüketimi Örneği). (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Adana.
- Nayga, R.M., Poghosyan, A., Nichols, J.P., 2002. Consumer Willingness to Pay for Irradiated Beef: Initial Phase. *Paradoxes in Food Chains and Networks*, Wageningen Academic Publishers, s.250-259.
- Otieno, D.J., Omiti, J., Nyanamba, T., McCullough, E., 2009. Application of Chow test to improve analysis of farmer participation in markets in Kenya. 27th

- Conference of the International Association of Agricultural Economists (IAAE), Beijing, China.
- Resmî Gazete, 2000. Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı. Sayı:2000/467. 02.06.2000.
- Resmî Gazete, 2005. Hayvancılığın Desteklenmesi Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı. Sayı:2005/8503. 01.01.2005.
- Rios, A.R., Shively, G.E., Masters, W.A., 2009. Farm Productivity and Household Market Participation: Evidence from LSMS Data. International Association of Agricultural Economists Conference, Beijing, China.
- Saçlı, Y., 2007. AB'ye Uyum Sürecinde Hayvancılık Sektörünün Dönüşüm İhtiyacı. İktisadi Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü, DPT Uzmanlık Tezi, Yayın No: DPT:2707, Ankara.
- TÜİK, 2009. Web Sayfası, <http://www.tuik.gov.tr> [Erişim: 13 Temmuz 2009]
- TEDGEM, 2009. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Bakanlığı, Teşkilatlanma ve Destekleme Genel Müdürlüğü Kayıtları, Ankara.
- Uchezuba, I.D., Moshabele, E., Digopo, D., 2009. Logistical estimation of the probability of mainstream market participation among small-scale livestock farmers: a case study of the Northern Cape province. Agrekon, Vol:48, No:2 (June 2009).
- Yılmaz, H., 2010. Süt Sığırcılığında Kooperatifler Aracılığıyla Desteklemenin Ekonomik ve Sosyal Etkileri: Adana İli Örneği. (Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı, Adana.
- Dokuzuncu Kalkınma Planı, 2007. Hayvancılık Özel İhtisas Kurulu Raporu. www.dpt.gov.tr/DocObjects/Download/3175/oik670.pdf [Erişim: 29.03.2012]

Sorumlu Yazar:

Seval MUTLU ÇAMOĞLU

smutlu28@gmail.com

Geliş Tarihi : 14.10.2011

Kabul Tarihi : 11.05.2012

TARIMSAL KORUMACILIK, KORUMACILIĞIN ÖLÇÜMÜ VE TÜRKİYE*

Alper DEMİRDÖĞEN¹, M. Necat ÖREN¹

ÖZET

Bu çalışmada tarımsal korumacılığın GATT sürecindeki yeri, ölçüm sorunu ve başlıca ülkelerde destek bileşimlerine bağlı olarak zaman içerisindeki değişimi incelenmiştir. Dünya Ticaret Örgütü ve tarımsal korumacılık bölümünde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ülkeler arası yapılan ticaret görüşmeleri tarım özelinde tartışılmıştır. Tarımsal korumacılığın ölçümü bölümünde, dünyada bu amaçla en fazla kullanılan yöntem olan OECD yaklaşımı esas alınmış ve yöntemle ilişkin eleştiriler tartışılmıştır. Başlıca ülkelerin korumacılık düzeyinin belirlenmesi için dünya tarım ürünleri piyasalarında etkili olan ve/veya korumacılık açısından önem arz eden on bir ülke belirlenmiştir. Ülkeler Nominal Yardım Katsayılarına göre düşük, orta ve yüksek düzeyde koruma sağlayan ülkeler olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Ülkelerin korumacılık düzeylerinin değişiminde başlıca göstergeler olarak Yüzde Üretici Destek Tahmini, Nominal Yardım Katsayısı ve Nominal Koruma Katsayısı değerleri kullanılmıştır. Nominal Yardım Katsayıları düşük düzey koruma sağlayan ülkeler grubunda 1.04 ile 1.11, orta düzeyde 1.16 ile 1.43 ve yüksek düzeyde 2.12 ile 2.76 arasında değişmiştir. Üretimden bağımsız desteklerin destek bileşimleri içerisindeki oranı genel olarak artsa da, fiyat çarpıklıklarına yol açarak ticareti bozan pazar fiyatı desteğinin oranı hala yüksektir. Nominal Koruma Katsayısına göre ülkelerin temel gıda hammaddesi durumunda olan ürünleri daha fazla koruduğu söylenebilir. Bu yüzden tarımın serbest ticaret görüşmelerinde en sorunlu alan olma özelliğini daha uzun yıllar koruyacağı anlaşılmaktadır.

Anahtar sözcükler: Tarımsal Korumacılık, Korumacılığın Ölçümü, Türkiye

Agricultural Protectionism, Its Measurement and Turkey

ABSTRACT

This study reviews importance of agricultural protectionism during GATT period, relevant measurement issues, and changes in agricultural protectionism within the time in selected countries based on the composition supports. Trade negotiations which are held between countries after the Second World War examined with the respect of agriculture in WTO and agricultural protectionism section. When measuring the levels of agricultural protection, OECD method, the most widespread one, was employed, and related criticisms were discussed. In order to determine levels of protection, 11 countries, which are thought to have a significant role in the world agricultural markets and/or in terms of protectionism, were selected. These countries were grouped as low, medium and high protection countries, based on their Nominal Assistance Coefficients, Further, differing applications and specific conditions of those countries were discussed. Producer Support Estimate Percentages, Nominal Assistance Coefficient and Nominal Protection Coefficient were used to analyze changes in the protection level of the countries. Nominal Assistance Coefficients are found to be as follows: 1.04-1.11 in low protection countries, 1.16-1.43 in medium protection countries and 2.12-2.76 in high protection countries. Although share of decoupled payments in support compositions increases, share of market price support causing price distortions is still high. Based on nominal protection coefficient, it can be said that countries are protecting staple crops more. Hence, it can be concluded that agriculture will remain as the most controversial issue in free trade negotiations.

Keywords: Agricultural Protectionism, Measurement of Protectionism, Turkey

1. GİRİŞ

Türkçe'de korumacılık konusu; koruma, himayecilik, koruyuculuk, koruyucu dış ticaret politikası, dışa karşı koruma gibi farklı şekillerde ifade edilmektedir. Karluk (2009) koruma şeklinde ifade ettiği bu kavramı şu şekilde açıklamıştır; “Koruma, dünya fiyatlarının üstünde üretim yapan yerli üreticileri ithal mallarının rekabetinden sakınmak için ithal mallarının iç fiyatlarını bir tarife ile yükseltmektir.” Tanımda koruma aracı olarak gümrük tarifeleri belirtilse de, günümüzde kotalar, sübvansiyonlar, ambargolar, yasaklar, kamu alımları, gönüllü kısıtlamalar gibi çok çeşitli araçlarla koruma veya korumacılık politikaları gerçekleştirilmektedir.

İktisat yazınında serbest ticaret ve korumacılık tartışmaları önemli yer tutmuştur. A. Smith dış ticarete korumacılığın yararsız olduğunu ve serbest ticaret koşullarında ortaya çıkacak kaynak dağılımından daha farklı bir kaynak dağılımına neden olacağı için sakıncalı olacağını savunmuştur (Savaş, 2007). D. Ricardo ise gümrük vergilerinin kaldırılarak, hububat ithalatının serbest ticaret ilkesine göre yapılmasının sadece İngiltere'nin değil, diğer ülkelerin de çıkarına olacağını ileri sürmüştür (Kazgan, 2010). 18. yüzyılda sanayileşmiş İngiltere'nin diğer ülkeler için serbest ticaret politikalarını uygun görmesi başta Almanya olmak üzere çeşitli ülkeler tarafından tepki ile karşılanmıştır. Korumacılık kavramı ile ismi neredeyse özdeşleşen F.

* Bu çalışma, Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından desteklenen “Tarımsal Korumacılık, Korumacılığın Ölçümü ve Türkiye” başlıklı yüksek lisans tez çalışması (ZF2011ZF22) verilerinden yararlanılarak hazırlanmıştır.

¹Çukurova Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, ADANA.

List'te gelişmekte olan sanayilerin belirli bir süre dış rekabetten korunması gerektiğini öne süren bebek sanayi kuramıyla tartışmalara katkı sağlamıştır. İçinde yaşadığı durgunluk döneminin etkisiyle J. Keynes, liberal kapitalizmin devletin sınırlandırılmasını öngören “bırakınız yapsınlar” kuralının tutarsız olduğunu savunmuştur. Ekonomide otomatik dengeyi sağlayan bir mekanizmanın bulunmadığını ileri sürmüştür (W. J. Barber, 1972'den aktaran Ersoy, 2008). Tartışmalar gelişen Doğu Asya ekonomileri çerçevesinde daha da şiddetlenmiştir. Bu bağlamda P. Krugman, Doğu Asya ülkelerinin büyüme mucizesinin, birçok yazar tarafından iddia edildiği gibi, laissez faire ekonomi politikalarından kaynaklanmadığı görüşünü savunmuştur (Dağdemir, 2009).

Bu çalışmada en fazla korunan sektörlerin başında yer alan tarım sektöründeki korumacılık politikaları incelenmiştir. Tarımsal korumacılık, en genel anlamda, *tarım sektörünün dış rekabete karşı çeşitli araçlarla korunması* şeklinde tanımlanabilir. Dış rekabetten koruma konusu diğer sektörlerle benzerlikler gösterse de, amaç ve araçlara bağlı olarak önemli farklılıklar içermektedir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde devletlerarası yapılan görüşmelerde tarımsal korumacılık konusu önemli tartışmalara yol açmıştır. Tarımın ayrıcalıklı yapısının fark edilerek önemli bir tartışma içerisinde yer almasında birden fazla ögenin etkisi vardır. Devletler tarım ürünleri piyasalarına müdahaleleri gıda güvenlik ve güvencesinin sağlanması amacıyla gerekli görmektedirler. Doğal koşullara bağımlılık ve diğer bazı sosyal nedenler de ülkelerin tarıma destek ve koruma şeklinde müdahalesine gerekçe oluşturabilmektedir.

Tarımsal korumacılık konusunda kavramsal karışıklık ve ölçüm sorunu önem teşkil etmektedir. Kavramsal karışıklık, destek ile koruma kavramlarının birbirleri yerine kullanılmalarına bağlı olarak ortaya çıkmaktadır. Günümüzde destek ve koruma ayrımı, uygulanan koruma araçlarının fiyatları etkileme düzeyine bağlı olarak irdelenmektedir. Politika aracı fiyatları etkilediğinde koruma, etkilemediğinde ise destek sınıflaması içerisinde değerlendirilmektedir. Ölçüm konusunda ise yönetime ilişkin anlaşmazlıklar, sadece birincil ürünlerin dikkate alınması ve döviz kurlarının fiyatlar üzerindeki çarpıtıcı etkileri karşımıza çıkan başlıca sorunlardır.

Tarımsal korumacılık konusu, ölçüm yöntemine bağlı yanlış anlaşımaların azaltılması, destek göstergelerinin değişiminin irdelenmesi, GATT sürecinde en sorunlu alan olan tarımı içermesi ve özellikle Türkçe bilimsel yazına katkı sağlayacağı düşünüldüğünden dolayı araştırılması önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, tarımsal korumacılık ve ölçüm sorunları tartışılarak, başlıca ülkelerin korumacılık

düzeyleri ve bu açıdan Türkiye'nin konumu karşılaştırılmalı olarak incelenmiştir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

2.1. Materyal

Ülkelerin korumacılık düzeylerinin değerlendirilmesinde OECD Üretici Destek Tahmini (ÜDT) veritabanı, Dünya Bankası raporları, FAO veritabanı, ticaret değerlerinin hesaplanmasında COMTRADE veritabanı, ülkelerin kendi tarım bakanlıkları ve resmi istatistik kurumlarının yayınları ve konu ile ilgili daha önceden yapılmış bilimsel çalışmalar araştırma materyali olarak kullanılmıştır.

2.2. Yöntem

Ülkelerin genel olarak tarımsal korumacılık ve destek düzeylerinin değerlendirilmesinde Yüzde Üretici Destek Tahmini (%ÜDT) ve Nominal Yardım Katsayısı (NYK) değerleri kullanılmıştır. Ürünler göre değerlendirmede ise Nominal Koruma Katsayısı (NKK) değerleri kullanılmıştır. Döviz kurunun çarpıklık yaratan etkisinden kaçınarak ülkeler arası kıyaslama yapılabilmesi için oransal ve yüzde değerler seçilmiştir. Çalışmada toplam on bir ülke belirlenmiş ve ülkeler NYK son dönem (2001-10) ortalamalarına göre düşük, orta ve yüksek olmak üzere üç gruba ayrılmıştır. Ülkelerin belirlenmesinde dünya piyasalarındaki etkilerinin yanı sıra, coğrafi önem ve korumacılık düzeyleri dikkate alınmıştır. Ülke gruplandırmalarında ise zaman içerisindeki koruma düzeylerindeki gelişmeler, GATT sürecindeki gruplaşmalar gibi faktörler dikkate alınmıştır. Ürünlerin seçiminde ise, ülke için önem, grup ortak temsiliyeti, korumacılık değerlerinin zaman içerisindeki değişimi ve veri bulunabilirliği dikkate alınmıştır.

Çalışmada kullanılan yöntemler aşağıda kısaca açıklanmıştır,

Yüzde Üretici Destek Tahmini (%ÜDT); ÜDT'nin gayri safi üretim değeri (GSÜD) içerisindeki payını gösterir. Üreticilerin elde etmiş olduğu üretim değeri içerisinde hangi oranda destek olduğunu ifade eder.

$$\%ÜDT = \frac{ÜDT}{GSÜD} \times 100 = \frac{ÜDT}{ÜD + BDA} \times 100$$

ÜDT; Üretici destek tahmini,
GSÜD; Gayri safi üretim değeri,
ÜD; Üretim değeri,
BDA; Bütçe ve diğer aktarımlar,

Nominal Yardım Katsayısı (NYK); destek ile birlikte oluşan GSÜD'nin, sınır fiyatları ile oluşacak GSÜD'ye bölünmesi sonucu elde edilir.

$$NYK = \frac{GSÜD}{ÜD - PFD}$$

Veya

$$NYK = 1 + \frac{\%ÜDT}{(100 - \%ÜDT)}$$

NYK; Nominal yardım katsayısı,
GSÜD; Gayri safi üretim değeri,
ÜD; Üretim değeri,
PFD; Pazar fiyatı desteği,

Nominal Koruma Katsayısı (NKK); üreticilerin çiftlik avlusunda aldıkları ortalama fiyata, ürüne bağlı yapılan desteğin eklenmesi ile sınır fiyatlarının orantılanması sonucu elde edilir.

$$NKK = \frac{ÜF + ÜBD}{SF}$$

NKK; Nominal koruma katsayısı,
ÜF; Ürün fiyatı,
ÜBD; Ürüne bağlı yapılan destek,
SF; Sınır fiyatını ifade etmektedir (OECD, 2008b).

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Tarımsal Korumacılık ve Dünya Ticaret Örgütü

Dünya ticaretinin serbestleştirilmesine yönelik çalışmalar içerisinde belki de en çok tartışmalara konu olan alan tarım ürünleri piyasaları ile ilgili olanıdır. Bu bağlamda GATT çerçevesinde yapılan müzakerelerin irdelenmesi önem kazanmaktadır.

ABD İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, 1930'larda ortaya çıkan korumacı politikardan sakınmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Bretton Woods adı verilen planlamada ticaret başlıca öğeyi oluşturmuştur (WTO, 2007). Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası'nın (DB) kurulmasıyla sonuçlanan Bretton Woods konferansında Uluslararası Ticaret Örgütü'nün (ITO) kurulması öngörülmüş, ancak ABD kongresinin eleştirileri nedeniyle de kurulamamıştır. Böylelikle piyasaların serbestleştirilmesi GATT çerçevesinde sürdürülmüştür. GATT, üyelerinin ticari ve ekonomik alandaki ilişkilerini iyileştirmeyi, dünya kaynaklarından tam yararlanmayı ve refah ile istihdamı artırmayı amaçlamıştır (Ertuğrul, 2004). GATT çerçevesinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) kuruluşuna kadar Uruguay Turu dâhil olmak üzere toplam sekiz ticaret görüşmesi yapılmıştır. Görüşmelerin birçoğunda tarım konusunda ilerleme sağlanamamış ve ABD ile AB arası çıkar çatışmaları sürecin şekillenmesinde başlıca rolü oynamıştır. Uruguay Turu'na gelindiğinde dünya tarım ürünleri ticareti, turun hızını ve başarısını etkileyen temel konu

olmuştur. Uruguay Turu'nun ilk beş yılında konu ile ilgili bir sonuca ulaşılamamıştır. Ancak son üç yıllık dönemde müzakerelerde ilerleme sağlanmış ve nihayet Tarım Anlaşması (TA) üzerinde uzlaşmıştır (Dağdemir, 2009). TA'nın önsözünde, uzun dönemde adil ve piyasa mekanizmasına dayalı bir tarım ürünleri ticaret sistemini kurmak üzere reform sürecini başlatmak amacı vurgulanmaktadır. Bu reform, GATT kuralları ve disiplinleri çerçevesinde, özellikle pazara giriş, iç destekler ve ihracat sübvansiyonları ile ilgili düzenlemeler yoluyla destekleyici-koruyucu tarım politikalarından uzaklaşmayı, bir başka deyişle tarımda liberalleşmeyi öngörmektedir (Ertuğrul, 2004).

TA'dan sonra toplam yedi tane bakanlar konferansı düzenlenmiş ve tarım konusu hem bu konferanslarda, hem de İleri Tarım Müzakereleri çerçevesinde ülkeler arasında tartışılmıştır. Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin piyasalarda artan etkisine bağlı olarak ticaret görüşmelerine kalkınma konusu dâhil edilmiştir. Her ne kadar çeşitli hedefler geliştirilse de, TA sonrası tarım alanında önemli bir değişikliğin olduğunu söylemek güçtür. Son dönemde ABD'nin dış ticaret açıkları ile bilhassa taleplerine önemli artışlar olan tarım ürünlerine yönelik ulusal destekleme politikaları konularında durum daha ciddi bir hal almıştır. Bu durum Doha Kalkınma Turu'nu zora sokan önemli bir etken olmuştur (Deardorff, 2008).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra tarım ürünleri piyasalarının serbestleştirilmesine yönelik yapılan görüşmelerin ABD ile AB arasında geçtiği görülmektedir. Her ne kadar yüzden fazla ülkenin katılımından bahsedilse de, bu iki ülke tarım konusunun hem çözümünde, hem de sorunlarının ortaya çıkmasında belirleyicidir. Tarımın son dönemde sorunlu bir alan olarak görülmesine devam edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin piyasalarda artan önemine bağlı olarak, konu ABD-AB çemberinden biraz olsun çıkmıştır. Ancak bu iki ülkenin önümüzdeki günlerde de belirleyici olacağı söylenebilir.

3.2. Tarımsal Korumacılığın Ölçümü

Tarımsal korumacılığın ölçümü ulusal ve uluslararası ekonomi ve özellikle ticaret açısından büyük önem arz etmektedir. Ölçüm sonuçları tarım politikalarının ekonomik analizi, transfer etkinliklerinin ölçümü, politikaların karşılaştırılması süreci ve uluslararası ticari görüşmeler gibi alanlarda oldukça özlü ve yararlı bilgiler sağlamaktadır.

3.2.1. Tarımsal Korumacılıkta Kullanılan Ölçüm Yöntemleri

Tarımsal korumacılığın ölçümünde¹; Üretici Sübvansiyon Eşdeğeri, Üretici Destek Tahmini, Nominal Koruma Oranı, Nominal Yardım Oranı, Tüketici Vergi Eşdeğeri, Ticaret veya Refah Azaltma Endeksleri gibi yöntemler kullanılmaktadır. Bu

yöntemler ile ilgili kısaca şunlar söylenebilir;

- Yöntemlerin çoğunda ülke içi fiyatlar ile sınır fiyatları karşılaştırılmaktadır,
- Genellikle küçük ülke varsayımı, kısmi denge çözümlemesi, fırsat maliyeti kuramları temel alınmaktadır,
- Yöntemler birbirleri içerisinde çalıştırılarak amaçlarına göre düzenlenmektedir,
- Değerler nominal olarak hesaplanmaktadır,
- Yöntemlere döviz kurları gibi değişkenler eklenmektedir,
- Son yıllarda ölçüm içerisine kısıtlama endeksleri de dâhil edilmektedir.

3.2.1.1. OECD Ölçüm Yöntemi

OECD yönteminde tüketici ve vergi mükelleflerinden üreticilere yapılan parasal aktarımlar ölçülmektedir. Politika aktarımlarının ölçümünde temel belirli esaslar vardır. Bu esaslar;

- Ölçümlerin esasını politikaların neden olduğu parasal aktarımlar oluşturur,
- Ölçümde yapı, amaç veya ekonomik etki dikkate alınmaz,
- Genel ekonomi politikaları tarım sektörüne bir aktarım yaratsa da, tarımsal destek ölçümleri içerisinde dikkate alınmazlar,
- Tarımsal politikaların ortaya çıkardığı aktarımlar brüt değerlerle ölçülür,
- Üreticilere yapılan aktarımlar çiftlik avlusunda ölçülür,
- Destekler politika araçlarına göre sınıflandırılır (OECD, 2008b).

OECD yönteminde temel noktayı oluşturan sübvansiyon eşdeğeri kavramı, Corden (1971) tarafından geliştirilmiştir. Bu kurama göre bir politika önleminin (ithalat tarifesi, ihracat sübvansiyonu, vb.) Üretici Sübvansiyon Eşdeğeri (ÜSE), hükümet tarafından ürün biriminin başına yapılacak ödeme ile aynı değere sahiptir. Bu kuramı T. Josling (1973, 1975) tarımsal sübvansiyonları ölçmek için kullanmıştır. Zamanla ÜSE, ÜDT adını almış ve kapsamı genişletilmiştir. 1999 ve 2007 yıllarında sınıflandırmada düzeltmelere gidilmiş, desteklerin ürün bazında ölçüm yöntemleri de değiştirilmiştir.

3.2.1.2. OECD Yöntemine Getirilen Eleştiriler

OECD yöntemine getirilen eleştirileri, yanlış anlaşılmalara ile sınır fiyatı ve döviz kurunun etkisine bağlı olarak değerlendirebiliriz. Sübvansiyon kavramından yola çıkarak ÜDT'nin üreticilere bir bütçe aktarımı olarak algılanması göstergelerin yanlış yorumlanmasına yol açabilir. ÜDT'nin en önemli bileşeni pazar fiyatı destekleri (PFD)'dir. Fiyat farklılaşmasına bağlı olarak PFD değerindeki değişimler ÜDT'yi doğrudan etkilediği için ÜDT'nin bir bütçe aktarımı olarak algılanması yanlıştır. Ayrıca aktarılan PFD'nin ne kadarının üreticilerin eline geçtiği ise ayrı bir tartışma konusudur.ⁱⁱ Özellikle

büyük ülkelerin tarımı bir dizge olarak algılanması, OECD'nin ise sadece birincil ürünleri dikkate alması, destek düzeyinin ölçümünü kısıtlamaktadır.ⁱⁱⁱ

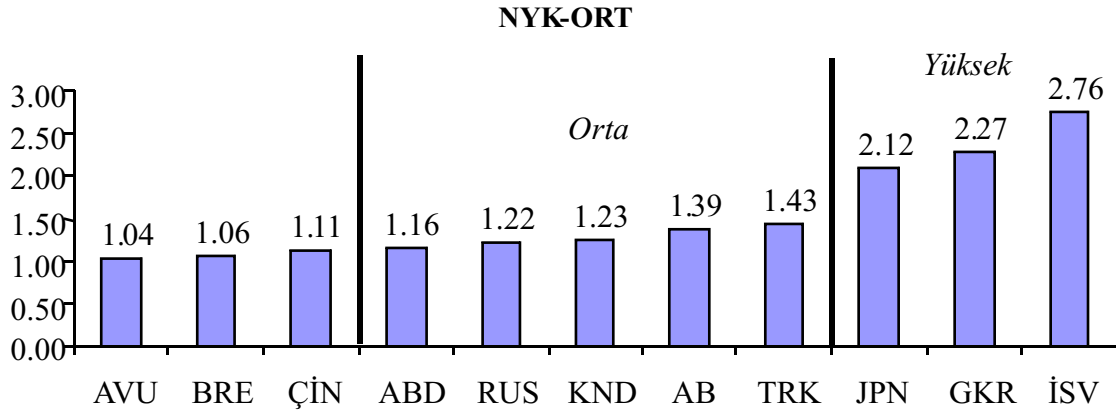
PFD'nin sınır fiyatlarına bağlı olarak değişimi yöntemin eleştirilmesine yol açmıştır. Yapılan çeşitli çalışmalarda^{iv} OECD'nin güncel sınır fiyatları yerine, belirlenecek bir denge fiyatının dikkate alınması ve buna göre hesaplamalarının düzeltilmesi gerektiği belirtilmektedir. Çünkü sınır fiyatları zaten günümüzde uygulanan politikalar tarafından bozulmuştur. Bu yüzden bozuk fiyatların dikkate alınması, hesaplamaların doğruluğu konusunda şüphe oluşturmaktadır. Bu eleştirilere verilen yanıtlar^v ise; *“OECD ülkelerin reform hareketlerini ölçmektedir; bu yüzden dikkate alacağı fiyatlar güncel ve geçerli olan fiyatlar olmalıdır. Denge fiyatı gibi bir fiyatın dikkate alınması, ülke politikalarının yokluğunda da fiyatın sabit kalması durumunu yaratacağından, OECD ülkeleri çabalarının incelenmesi bu durumda mümkün olmayacaktır”* şeklindedir. Sonuç olarak ölçüm fiyatı mevcut politikalara bağlı olmalı ki, ülkelerin politika değişimleri düzenli bir şekilde incelenebilsin ve karşılaştırılabilir şekilde özetlenebilir.

Korumacılık göstergeleri üzerinde etki yapan önemli etkenlerden birisi de döviz kurudur. Bu etki Wise (2004) tarafından Doyon ve ark. (2001)'e göre şu şekilde ifade edilmiştir; *“ÜDT döviz kurlarını kullanarak iki dönüştürme yapmaktadır. Birincisi örnek fiyatların yurtiçi kurlara çevrilmesidir. İkincisi ise, uluslararası karşılaştırma için yurtiçi kurda hesaplanan destek göstergelerinin dolara çevrilmesidir.”* OECD'nin destek göstergeleri incelendiğinde Dolar olarak hesaplanan değerlerde 1986-2010 arası bir artış gözlenirken, Euro'da bir azalış görülmektedir (OECD, 2011). Bu durum bize desteklerin aynı olmasına rağmen, sadece kurlara bağlı olarak bir değişimin meydana gelebileceğini gösterir. Döviz kurları etkisi bir katsayı ile düzeltilmeyecekse, Wise (2004) önerisi dikkate alınmalıdır; *“Birinci dönüşümde (örnek fiyatın yurtiçi kura) döviz kurunun etkisi azdır. Ancak ikinci dönüşümde (uluslararası bir karşılaştırma amacıyla) döviz kuru etkisi bütün ülke kurlarına göre ayrı ayrı etki göstermektedir. Bu önemli etkiden sakınmak için uluslararası bir karşılaştırma yapılırken ÜDT değerini parasal ifade etmek yerine, yüzde (%) olarak belirtmek daha doğru olacaktır.”*

3.3. Başlıca Ülkelerde Tarımsal Korumacılık

Başlıca ülkelerde tarımsal korumacılık düzeyi tespiti için NYK değerlerinin son 10 yılı dikkate alınmıştır^{vi}. Avustralya, Brezilya ve Çin *düşük*, ABD, Rusya, Kanada, AB ve Türkiye *orta*, Japonya, Güney Kore ve İsviçre *yüksek* düzey koruma sağlayan ülkeler grubu içerisinde (Şekil 1). Yüksek düzey koruma sağlayan ülkelerin ayrımı oldukça net olmasına rağmen, aynı durum düşük ve orta düzey koruma sağlayan ülkeler için söylenemez. Örneğin, şekil 1'de de görülebileceği gibi ABD'nin koruma düzeyi ile

Şekil 1. Son 10 yıllık döneme göre ülke nominal yardım katsayısı ortalamaları

Kaynak: OECD, 2011 veritabanından yararlanılarak hesaplanmıştır.

Çin'in koruma düzeyi birbirine oldukça yakındır. Ancak son dönem değerlerinin ortalamalar üzerindeki etkisi dikkate alındığında bu şekilde bir ayrımın yapılması uygun bulunmuştur.

3.3.1. Düşük Düzey Koruma Sağlayan Ülkeler

Bu grupta Avustralya, Brezilya ve Çin yer almaktadır. Bu ülkelerden Avustralya'da 2008-09 döneminde 32 milyar Avustralya Doları değerindeki tarımsal üretiminin yaklaşık %60'ı ihraç edilmiştir. Tarım yapısını etkileyen en önemli sorun sürekli tekrar eden kuraklıktır (Australian Government, 2010). Korumacılık değerleri zaman içerisinde azalmıştır (Çizelge 1). Girdi kullanımına yönelik desteklerin (mazotta vergi indirimleri) destek bileşimi içerisindeki oranı %50'dir. Üretimden bağımsız destekler ise 2000 yılından sonra uygulanmış ve destek bileşimleri içerisinde %40 civarında bir orana sahip olmuştur. Son dönem ürün koruma değerleri oldukça küçüktür (Çizelge 2). Süt başlangıç değerleri oldukça yüksek olsa da, 2000 yılında süte yönelik yurtiçi PFD'nin kaldırılması ile fiyat farkı kapanmıştır.

Brezilya 1970'lerde başlayan reform çalışmalarına bağlı olarak tarımında önemli gelişmeler olan bir ülkedir. Yeni tarım arazilerinin açılması ile Amazonların tahribine bağlı çevre sorunları ortaya çıkmıştır. Koruma değerleri 1995 yılında negatif ve 1'in altına gerçekleşmiştir. Bu durum bize desteklemeden ziyade bir vergilendirmenin olduğunu göstermektedir (Çizelge 1). 2001 yılından sonra PFD'nin destek bileşimi içerisindeki oranı önemli düzeyde artmıştır. Girdi kullanımına yönelik destekler içerisinde yer alan sabit yatırım destekleri %30 bir pay almıştır. İşlenmiş şekerin başlangıç döneminde vergilendirildiği söylenebilir. Zaman içerisinde şeker fiyat kontrol dizgesinin kaldırılması ve ihracatın serbestleştirilmesine yönelik reformlar yapılarak NKK değerleri 1 seviyesine ulaşmıştır. Pirinç ve süte yönelik uygulamalarda bir kararlılık olmamakla

beraber, genelde bu ürünler de koruma sağlanan ürünler arasında yer almaktadır.(Çizelge 2).

Çin, 1978 sonrası uyguladığı reformlarla hızlı ekonomik gelişmeler kaydetmiş ve tarım piyasalarına da önemli destekler sağlamış bir ülkedir. Tarım uzunca bir dönem vergilendirilmiştir. 2003-05 arası yapılan çalışmalar sonrası vergiler kaldırılarak, üreticiler sübvansiyonlarla desteklenmeye başlanmıştır. En yüksek koruma son dönemde sağlanmıştır (Çizelge 1). Destek bileşimi içerisinde PFD en yüksek oranına %61 ile 2010 yılında ulaşmıştır. Girdi kullanımına yönelik destekler 2000 yılında %68 iken, 2010 yılında %16'ya düşmüştür. Pirinç ve buğday koruma değerleri 1996-00 döneminde 1'in altına düşmüştür. Süt incelenen dönem başlarında, işlenmiş şeker ve pamuk ise dönem sonlarında daha fazla korunan ürünler olmuştur (Çizelge 2).

Düşük düzey koruma sağlayan ülkeler grubunda yer alan Avustralya, Brezilya ve Çin ticari görüşmelerde de tarım piyasalarının serbestleştirilmesi görüşünde olan ülkeler safında yer almaktadırlar. Bu ülkeler 2009 yılında dünya tarım ürünleri ihracatının %12'sini gerçekleştirmişlerdir (COMTRADE, 2011). Bu ülkelerde tarımın GSYİH içerisindeki payı %3 ile 10, istihdamdaki payı ise %3 ile 40 arasında değişmektedir (DBKG, 2011). 40 ile 100 milyon hektar arasında değişen ekilebilir arazi varlıkları ile dünyada birçok tarım ürününün üretiminde ilk sıralarda yer almaktadırlar (FAO, 2011). Destek bileşimlerine baktığımızda, PFD'nin oranı Avustralya için oldukça küçük iken, Brezilya ve Çin'in değerleri son iki yılda %50 civarında olmuştur. Bu grup içerisinde yer alan ülkelerde süt ortak korunan ürün olmuştur. Brezilya ve Çin'de ise pamuk korunan bir diğer üründür. Avustralya'da kuraklık, Brezilya'da Amazonların tahribi, Çin'de ise aşırı girdi kullanımına bağlı çevre sorunları bulunmaktadır. Bu ülkelerin tarım ürünleri piyasalarının serbestleştirilmesinden fayda sağlaması beklenmektedir. Ancak serbestleştirmenin tarımsal istihdamı olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

Çizelge 1. Düşük düzey koruma sağlayan ülkelerin % üretici destek tahmini ve nominal yardım katsayısı değişimi ^{Vii}

Düşük Düzey		1986-90	1991-95	1996-00	2001-05	2006-10
%ÜDT	Avustralya	9.17	8.65	4.60	3.75	3.85
	Brezilya	v.y.	-6.77	2.66	5.26	5.22
	Çin	v.y.	5.89	0.97	7.84	11.23
NYK	Avustralya	1.10	1.09	1.05	1.04	1.04
	Brezilya	v.y.	0.94	1.03	1.06	1.06
	Çin	v.y.	1.06	1.01	1.09	1.13

Kaynak: OECD, 2011,

Not; Brezilya ve Çin için 1991-95 döneminde sadece 1995 yılı verileri olduğu için ortalama alınmamıştır. Sadece 1995 yılı verileri kullanılmıştır.

Çizelge 2. Düşük düzey koruma sağlayan ülkelerin nominal koruma katsayısı değişimi

Düşük Düzey		1986-90	1991-95	1996-00	2001-05	2006-10
Buğday	Avustralya	1.04	1.02	1.01	1.00	1.00
	Brezilya	v.y.	1.00	1.04	1.04	1.04
	Çin	v.y.	1.24	0.95	0.87	1.33
İşl. Şeker	Avustralya	1.10	1.05	1.01	1.00	1.00
	Brezilya	v.y.	0.41	0.70	1.00	1.00
	Çin	v.y.	1.55	1.91	1.61	1.77
Pamuk	Avustralya	1.02	1.00	1.00	1.00	1.00
	Brezilya	v.y.	1.08	1.36	1.16	1.40
	Çin	v.y.	1.22	1.05	1.45	1.74
Pirinç	Avustralya	1.09	1.02	1.02	1.02	1.02
	Brezilya	v.y.	1.41	1.02	1.20	1.32
	Çin	v.y.	1.01	0.87	1.10	0.84
Süt	Avustralya	2.49	1.66	1.18	1.00	1.00
	Brezilya	v.y.	1.34	1.09	1.00	1.14
	Çin	v.y.	2.27	2.16	1.37	1.10

Kaynak: OECD, 2011

Not; Brezilya ve Çin için 1991-95 döneminde sadece 1995 yılı verileri olduğu için ortalama alınmamıştır. Sadece 1995 yılı verileri kullanılmıştır.

. Bu ülkelerin tarım ürünleri piyasalarının serbestleştirilmesinden fayda sağlaması beklenmektedir. Ancak serbestleştirmenin tarımsal istihdamı olumsuz etkileyebileceği söylenebilir.

3.3.2. Orta Düzey Koruma Sağlayan Ülkeler

Bu grupta yer alan ülkeler AB, ABD, Kanada, Rusya ve Türkiye'dir. Bunlardan AB'de uzun yıllar uygulanan fiyat desteğine bağlı olarak önemli üretim artışları ve buna bağlı depolama ile ihracat sübvansiyonları masrafı ortaya çıkmıştır. Ortak Tarım Politikası (OTP) bu masraflara ve AB genişleme sürecine bağlı olarak önemli değişiklikler geçirmiştir. 1970 yılında AB bütçesinin %85'ini oluşturan OTP, günümüzde %45'in altına inmiştir (European Commission, 2008). Koruma göstergeleri son dönemde önemli düzeyde azalmıştır (Çizelge 3). Bunun nedeni 2003 OTP reformuyla üretime bağlı desteklerin üretimden bağımsız hale getirilmesi ve AB tarımsal üretim değerinde özellikle son yıllarda görülen artıştır. Destek bileşimi içerisinde PFD'nin oranı 1986 yılında %86 iken, 2010 yılında %15'e düşmüştür. 2003 yılından sonra kabul edilen reforma bağlı olarak üretimden bağımsız desteklerin oranı ise 2010 yılında %47 olmuştur. Son dönemde işlenmiş şeker, sığır ve dana eti korumacılık değerleri yüksek olsa da, genel olarak değerlerde bir azalış olmuştur (Çizelge 4).

OECD verileri ölçümünün 1986 yılında başlaması ve ABD tarımsal ürün yığılım masraflarının aynı yıllarda artması ile buna bağlı serbestleştirme tarafında yer alması, ABD'nin dünya piyasalarındaki etkisini göstermesi bakımından önemlidir. ABD'de her ne kadar tarıma önemli bir bütçe aktarımı yapılsa da, tarım kanunu bütçesinin %68'ini beslenme yardımları oluşturmaktadır (Anonim, 2011a). Korumacılık değerleri 2006-10 döneminde azalmıştır (Çizelge 3). Destek bileşimi içerisinde PFD'nin oranı önemli derecede azalmıştır. Girdi kullanımına yönelik destekler 2010 yılında %37'lik bir orana sahip olmuştur. Mevcut arazi varlığı, hayvan sayısı veya üretici gelirlerine verilen destekler ise 1986 yılında %35 iken, 2010 yılında %22'ye düşmüştür. Burada etkili olan programlar ürün sigortaları ve vergi ayrıcalıklarıdır. 1996 yılında uygulamaya konulan üretimden bağımsız destekler, 2010 yılında %22 ile önemli bir destek bileşimini oluşturmuştur. Özellikle süt ve işlenmiş şeker değerlerinin önemli düzeyde azaldığını söylemek mümkündür (Çizelge 4).

Kanada 3000 dekara yakın ortalama arazi genişliği ile oldukça büyük işletmelere sahip bir ülkedir. Tarımı gıda sektörüyle birlikte ele alarak bir dizge şeklinde değerlendiren Kanada'nın tarımsal destekleri, 2009-10 döneminde GSÜD içerisinde %33.7 pay almıştır. Kanada tarımı İleri Büyüme Tarım

Politikası kapsamında şekillendirilmektedir (Anonim, 2011b). Korumacılık değerleri zaman içerisinde azalmıştır (Çizelge 3). Son dönemde meydana gelen azalmanın başlıca nedeni süt fiyat farklılaşması düzeyinin dönemin en düşük seviyesine ulaşmasıdır. Destek bileşimleri içerisinde PFD'nin oranı %60'dır. Girdi kullanımına yönelik destekler 1989 yılında %22'lik bir pay alırken, 2010 yılında %6'ya gerilemiştir. Mevcut dönemde sahip olunan arazi varlığı, hayvan sayısı ve gelir ile üretime yapılan ödemeler 2010 yılında %26'lık bir orana sahiptir. Üretimden bağımsız desteklerin oranı ise %0.09 ile oldukça düşük seviyelere gerilemiştir. Ürünlere göre korumacılık düzeyinde süt değerleri dikkat çekicidir (Çizelge 4).

Rusya 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasıyla tarımsal yapı ve pazarında önemli değişiklikler olan bir ülkedir. Rusya'nın DTÖ üyesi olduktan sonra tarımsal desteklerinde bir azalma en azından kısa dönem içerisinde beklenmemektedir. Korumacılık düzeylerinde zaman içerisinde bir artış vardır (Çizelge 3). Destek bileşimi içerisinde PFD'nin oranı 2010 yılında %59'a çıkmıştır. Girdi kullanımına yönelik desteklerin oranı ise %34 olmuştur. Buğday, mısır, sığır ve dana eti korumacılık değerleri dönem içerisinde 1'in altına düşmüştür. İşlenmiş şeker, süt, sığır ve dana eti koruma düzeyleri son dönemde önemli derecede yüksektir (Çizelge 4).

Türkiye dünya tarım ürünleri ticaretinde düşük bir orana sahip olsa da, başlıca ürünlerin önemli üreticisi olan bir ülkedir (FAO, 2011). Türkiye'nin korumacılık düzeyleri ile son yıllarda uyguladığı politikalar arasında çelişkili bir durum görülmektedir. 2001 yılında DB finansmanı ile uygulanan Tarım Reformu Uygulama Projesi'nde (TRUP) ve 2006-10 dönemini kapsayan Tarım Kanunu'nda daha serbest ve rekabetçi bir tarım piyasasının yaratılacağı belirtilmekle beraber bu dönemde sektöre sağlanan desteklerde ciddi artışlar gözlenmektedir (Çizelge 3). 1986 yılında PFD'nin oranı %77 iken, 2010 yılında bu oran %84 olmuştur. Girdi kullanımına yönelik destekler 1994 yılında %28 ile dönemin en yüksek değerine sahip olurken, 2010 yılında %2 ile oldukça

küçük bir düzeyde gerçekleşmiştir. Üreticilerin mevcut arazi varlığı, hayvan sayısı ve gelir ile üretime bağlı şekilde yapılan desteklerin ortalama %6'lık bir oranı vardır. Üretimden bağımsız destekler TRUP kapsamında 2001 yılında uygulanmaya başlanmış, 2002 yılında %17'lik bir orana sahip olmuş ve 2009 yılında kaldırılmıştır. Ürünlere göre korumacılık düzeyinde ise süt hariç genel olarak bir artış eğiliminin olduğu söylenebilir (Çizelge 4). Son dönemde işlenmiş şeker koruma düzeylerinin düşüşündeki başlıca etken, sınır fiyatlarında meydana gelen artıştır.

Orta düzey koruma sağlayan ülkeler grubu içerisinde yer alan ABD ve Kanada, uzun yıllar boyunca tarım ürünleri piyasalarının serbestleştirilmesi tarafında yer almış, AB, Rusya ve Türkiye ise konuya daha temkinli yaklaşmışlardır. Orta düzey koruma sağlayan grupta yer alan ülkeler AB içi tarım ürünleri ticaretini dâhil edilmediğinde bile dünya tarım ürünleri ticaretinin yaklaşık %30'unu gerçekleştirmektedirler (COMTRADE, 2011). GSYİH ve istihdam içerisinde tarımın payı AB, ABD ve Kanada'da birbirine oldukça yakın ve düşük iken, Türkiye ve Rusya'da daha yüksektir (DBKG, 2011). Bu ülkeler 20 ile 160 milyon hektar arasında değişen ekilebilir arazi varlıkları ile dünyada birçok ürünün üretiminde ilk sıralarda yer almaktadırlar (FAO, 2011). ABD ve AB'nin bu grupta yer alması yurtiçi krizlerin dünya krizlerine dönüşerek korumacılık düzeylerini etkileyebileceğini gösterir. Bu ülkelerde destek bileşimleri içerisinde PFD oranı %10 ile 80 arasında değişmektedir. İncelenen dönemde, destek bileşimleri içerisinde PFD'nin payında, AB ve ABD'de azalma gözlenirken Rusya ve Türkiye'de artış söz konusudur. Bu ülkeler genelde tarım ürünleri piyasalarının serbestleştirilmesi tarafında yer almakta, ancak ulusal politikalara bağlı olarak yaklaşım tarzlarında farklılık gözlenmektedir.

3.3.3. Yüksek Düzey Koruma Sağlayan Ülkeler

Bu grupta Güney Kore, İsviçre ve Japonya yer almaktadır. Söz konusu ülkelerden Güney Kore net tarım ürünleri ithalatçısı bir ülkedir. Temel tarım

Çizelge 3. Orta düzey koruma sağlayan ülkelerin % üretici destek tahmini ve nominal yardım katsayısı değişimi

	Orta Düzey	1986-90	1991-95	1996-00	2001-05	2006-10
%ÜDT	AB	35.96	35.97	34.40	32.10	23.59
	ABD	20.72	15.26	19.47	17.44	9.42
	Kanada	33.09	24.97	16.45	20.41	17.05
	Rusya	v.y.	14.49	12.14	15.90	20.16
	Türkiye	21.27	28.63	28.67	29.07	30.03
NYK	AB	1.57	1.56	1.53	1.47	1.31
	ABD	1.26	1.18	1.25	1.21	1.10
	Kanada	1.50	1.34	1.20	1.26	1.21
	Rusya	v.y.	1.17	1.15	1.19	1.25
	Türkiye	1.27	1.41	1.41	1.42	1.44

Kaynak: OECD, 2011

Not; Rusya için 1991-95 döneminde sadece 1995 yılı verileri olduğu için ortalama alınmamıştır. Sadece 1995 yılı verileri kullanılmıştır.

Çizelge 4. Orta düzey koruma sağlayan ülkelerin nominal koruma katsayısı değişimi

Orta Düzey		1986-90	1991-95	1996-00	2001-05	2006-10
Buğday	AB	1.88	1.55	1.08	1.00	1.00
	ABD	1.26	1.21	1.08	1.01	1.00
	Kanada	1.37	1.13	1.00	1.01	1.00
	Rusya	v.y.	0.73	0.84	0.88	0.88
	Türkiye	1.24	1.55	1.49	1.39	1.36
İşl. Şeker	AB	2.78	2.56	2.77	2.93	1.51
	ABD	2.01	1.81	2.03	2.10	1.35
	Kanada	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.
	Rusya	v.y.	1.34	1.24	1.39	1.53
	Türkiye	1.10	1.41	2.17	2.14	1.52
Mısır	AB	2.06	1.78	1.22	1.11	1.08
	ABD	1.09	1.00	1.08	1.08	1.00
	Kanada	1.08	1.01	1.00	1.00	1.00
	Rusya	v.y.	0.61	0.66	0.74	0.77
	Türkiye	1.21	1.32	1.43	1.43	1.56
Sığır ve Dana Eti	AB	2.02	1.90	1.96	2.01	1.47
	ABD	1.01	1.01	1.00	1.00	1.00
	Kanada	1.02	1.02	1.00	1.00	1.00
	Rusya	v.y.	0.57	0.94	1.37	1.33
	Türkiye	1.22	1.62	2.10	2.39	1.76
Süt	AB	3.52	1.91	2.08	1.64	1.07
	ABD	1.95	1.55	1.93	1.51	1.13
	Kanada	4.75	2.79	2.26	2.17	2.06
	Rusya	v.y.	1.32	1.45	1.30	1.43
	Türkiye	2.92	3.70	2.42	1.79	1.66

Kaynak: OECD, 2011

Not; Rusya için 1991-95 döneminde sadece 1995 yılı verileri olduğu için ortalama alınmamıştır. Sadece 1995 yılı verileri kullanılmıştır.

ürünü pirinçtir ve işlenebilir arazilerin neredeyse yarısında pirinç tarımı yapılmaktadır. Tarım politikalarında son dönemde serbestleştirme çabalarına yönelik eğilimler görülmektedir (OECD, 2008a). Korumacılık değerleri zaman içerisinde azalmıştır (Çizelge 5). Ancak bu değerlerin azalmasında destek düzeyindeki azalmanın yanı sıra, yurtiçi GSÜD'nin artışının önemli düzeyde etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Destek bileşimi içerisinde PFD'nin oranı 1986 yılında %99 iken, 2010 yılında bu oran %87'ye gerilemiştir. Girdi kullanımına yönelik destekler ise 1986 yılında %0.3'lük bir paya sahipken, 2010 yılında %3'e çıkmıştır. Üretimden bağımsız destekler ise 2004 yılı ve sonrasında uygulanmaya başlanmış ve 2010 yılında %3'lük bir orana sahiptir. Güney Kore'de uzunca bir dönem önemli düzeyde korunan ürün pirinç olmuştur. Domuz eti hariç diğer ürünlerin koruma düzeylerinde bir azalış gözlenmektedir (Çizelge 6).

İsviçre tarım politikalarında son dönemde önemli değişiklikler olmuştur. 1999 yılında üreticilere yönelik uygulanan garanti fiyatlar ve devlet alımları kaldırılmıştır. 2011 yılında PFD'nin %30 oranında azaltılması ve ihracat sübvansiyonlarının kaldırılması öngörülmüştür (OECD, 2007). %ÜDT ve NYK değerlerinde önemli düşüşler vardır (Çizelge 5). Destek bileşimi içerisinde PFD oranı 1986 yılında %80 iken, 2010 yılında %38'e düşmüştür. 1999 yılı sonrası uygulanan üretimden bağımsız destekler ortalama %20'lik bir pay ile önemli bir destek

bileşenini temsil etmiştir. Ürünlerin korumacılık düzeylerinde önemli düşüşler vardır (Çizelge 6)

Japonya dünyanın en büyük net tarım ürünleri ithalatçısı ülkedir. Özellikle son 40 yıllık dönemde tarımsal üretimi önemli derecede azalmıştır. Üretim esasına göre hesaplanan kendine yeterlilik oranları %86'dan %65'e düşmüştür (MAFF, 2010). Korumacılık göstergelerinde önemli azalmalar vardır (Çizelge 5). Destek bileşimi içerisinde yer alan PFD 1986 yılında %90 iken, 2010 yılında %77'ye düşmüştür. Girdi kullanımına yönelik destekler 2010 yılında %3'lük bir pay almıştır. Üretimden bağımsız destekler 2010 yılında %7'lik bir orana sahiptir. Süt ve pirinç koruma değerleri özellikle başlangıç döneminde oldukça yüksektir (Çizelge 6). Süt koruma değerlerinin son dönemde azalmasında sınır fiyatlarının artışı etkili olmuştur.

Yüksek düzey koruma grubu içerisinde yer alan ülkeler dünya tarım ürünleri piyasalarının serbestleştirilmesine karşıdır. Korumacılık düzeylerinin yüksekliği, ülke ekonomilerinin tarımı destekleyebilecek güçte olmasından ve tarımın ekonomi dışı çok yönlülük olarak ifade edilen işlevine verilen önemden kaynaklanmaktadır. Bu ülkelerde tarımın ekonomi içerisindeki payı oldukça küçüktür. PFD parasal anlamda, Japonya ve İsviçre'de azalmış, Güney Kore'de artmıştır. Oransal anlamda ise, Güney Kore ve Japonya'da çok büyük değişiklikler yok iken, İsviçre'de keskin düşüş vardır. Bazı et ürünleri ve süt koruma oranları yüksektir. Pirinç Güney Kore ve

Çizelge 5. Yüksek düzey koruma sağlayan ülkelerin % üretici destek tahmini ve nominal yardım katsayısı değişimi

Yüksek Düzey		1986-90	1991-95	1996-00	2001-05	2006-10
%ÜDT	Güney K.	71.92	72.99	63.49	59.04	51.44
	İsviçre	72.93	68.54	70.86	68.52	56.37
	Japonya	60.05	58.18	58.00	56.17	48.81
NYK	Güney K.	3.63	3.70	2.76	2.45	2.09
	İsviçre	3.79	3.22	3.46	3.18	2.33
	Japonya	2.54	2.41	2.39	2.28	1.96

Kaynak: OECD, 2011

Çizelge 6. Yüksek düzey koruma sağlayan ülkelerin nominal koruma katsayısı değişimi

Yüksek Düzey		1986-90	1991-95	1996-00	2001-05	2006-10
Beyaz Et	Güney K.	2.27	2.41	1.84	1.50	1.72
	İsviçre	6.30	6.97	5.61	6.03	4.89
	Japonya	1.12	1.12	1.12	1.12	1.12
Domuz Eti	Güney K.	1.59	1.91	1.52	1.65	2.76
	İsviçre	2.32	2.34	2.61	2.39	1.98
	Japonya	1.66	2.16	1.96	2.24	3.09
İşl. Şeker	Güney K.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.
	İsviçre	4.09	4.07	3.34	3.49	1.81
	Japonya	2.67	2.58	2.59	2.48	2.34
Pirinç	Güney K.	5.81	7.27	4.74	4.14	2.33
	İsviçre	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.	v.y.
	Japonya	5.31	5.66	5.97	5.92	3.38
Sığır ve Dana Eti	Güney K.	2.54	3.04	2.41	1.33	1.40
	İsviçre	4.01	3.64	2.41	2.81	2.13
	Japonya	2.93	1.63	1.47	1.44	1.45
Süt	Güney K.	2.91	3.08	2.55	2.44	2.15
	İsviçre	7.69	3.74	3.66	2.41	1.47
	Japonya	5.88	4.06	3.14	2.58	2.00

Kaynak: OECD, 2011

Japonya'da istisna teşkil ederek, önemli düzeyde korunmuştur. Dünya tarım ürünleri serbestleştirilmesine bağlı olarak bu ülkelerdeki tarımsal istihdam ve üretim değerlerinin düşeceği, dünya tarım ürünleri fiyatı ise bu ülkelerin piyasa etkilerine bağlı olarak artacağı söylenebilir.

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Serbest ticaret belirli varsayımlar ya da koşullar altında oldukça güçlü bir kuramdır. Ancak belirlenen varsayımların gerçek dünya koşullarına uymadığı zaman yerini bir dogmaya bırakmaktadır. Bu yüzden serbest ticaret varsayımına dayalı yapılan hesaplamalar ve bu hesaplamalara bağlı yorumlamalarda dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayrıca kalkınma konusu çerçevesinde ABD ile Doğu Asya örnekleri, korumacı politikaların belirli bir süre de olsa işe yarayacağını göstermektedir. Belirtilmesi gereken bir diğer nokta da uluslararası kuruluşların (DB, OECD, DTÖ) serbest ticareti tek doğru yol olarak görmeleri, en azından bilimsel açıdan bir şüphe doğurmakta ve serbest ticaretin gerçekten yararlı olacağı durumlarda bile tepki ile karşılaşmasına yol açarak kurama zarar vermektedir.

Korumacılık ve serbest ticaret uluslararası alanda ve özellikle GATT görüşmelerinde çok şiddetli

tartışmaların yaşandığı bir konudur. GATT süreci yüzlerce ülkenin katılımı ile gerçekleşse de, özellikle tarım alanında ABD ile AB arasındaki çekişmenin tartışmaları belirlediğini söylemek mümkündür. ABD'nin son dönemki politika değişimi ile gelişmekte olan ülkelerin piyasalara etkisi önümüzde günlerde görüşmeleri şekillendirecektir. Serbest ticaret ve korumacılık tartışmalarının benzer yoğunlukta ülkemizde yapıldığını söylemek güçtür. Bu bağlamda konuyu ülke şartlarını dikkate alarak tarım ekonomistlerinin irdelemesi önemli bir ihtiyaçtır.

Tarımsal korumacılık konusu fiyat temelli irdelenmekte ve çarpıklık kavramı etrafında şekillendirilmektedir. Döviz kurlarına ayrı bir önem verilmektedir. Korumacılık kapsamında desteklerin üreticiler arasında nasıl dağıldığı, üretici kararları ve tarımsal istihdam üzerindeki etkisi gibi konulara yeterince girilmemektedir. Ölçümlerde sadece birincil ürünlerin dikkate alınması eksik yorumlamalara neden olmaktadır. Konu ülkelerin uygulamış olduğu politikaların yansımaları şeklinde belirtilse de, günümüzün piyasa yönlendiricileri olan çok uluslu şirketlere hiç değinilmemektedir. Bu durumun konu kapsamı içerisine alınması önem arz etmektedir.

Çalışmada incelenen ülkelere genel olarak baktığımızda gelişmiş ülke koruma değerlerinde azalış, gelişmekte olan ülke değerlerinde ise artış

görülmektedir. Ayrıca üretimden bağımsız desteklerin kullanımında da son dönemde artış vardır. Bu artışa bağlı olarak üretimden bağımsız desteklerin de ileride azaltılması yönünde kısıtlar getirilebilir. Her ne kadar üretimden bağımsız desteklerin oranı genel olarak PFD'nin destek bileşimleri içerisinde payı hala yüksektir. Ayrıca neredeyse bütün ülke politikalarında çevre konusunun öneminin arttığı görülmektedir. NKK'ya göre, temel gıda durumunda olan ürünlerin daha fazla korunduğu söylenebilir. Burada ülkelerin temel gıda mallarında dünya piyasalarına olan bağımlılığı azaltma kaygıları etkilidir. Bu bakımdan tarımın serbest ticaret görüşmelerinde en sorunlu alan olma özelliğini daha uzun yıllar koruyacağı söylenebilir.

TA'da sektöre sağlanacak destekler konusunda diğer GOÜ gibi Türkiye'ye de tanınmış bazı ayrıcalıklar (*de minimis*) bulunmaktadır. Türkiye'nin GOÜ'lere tanınan bu ayrıcalıkları kullanarak, seçici olmak kaydı ile sektörü desteklemesinde yarar görülmektedir.

KAYNAKÇA

- Anderson, K., Kurzweil, M., Martin, W., Sandri, D., and Valenzuela, E., 2008. Measuring Distortions to Agricultural Incentives, Revisited. World Trade Review. pp. 675-704.
- Anderson, K. (ed.), 2009. Distortions to Agricultural Incentives: A Global Perspective, 1955-2007. London: Palgrave Macmillan and Washington DC: World Bank. 644 p.
- Anonim, 2011a. "Farm Bill Cost Estimate", <http://cboblog.cbo.gov/?p=99> (Erişim Tarihi: 1 Temmuz 2011).
- Anonim, 2011b. "Growing Forward Agricultural Policy Framework", <http://www4.agr.gc.ca/AAFC-AAC/displayafficher.do?id=1200339470715&lang=eng> (Erişim Tarihi: 25 Temmuz 2011).
- Antimiani, A., Confori, P. and Salvatici, L., 2003. The Effective Rate of Protection of Agricultural Sector. Paper Presented at the International Conference Agricultural Policy Reform and the WTO: Where Are We Heading? Capri.
- Australian Government, 2010. Australia's Agriculture, Fisheries and Forestry; at a Glance 2010. Department of Agriculture, Fisheries and Forestry. 109 p.
- Barber, W. J., 1972. A History of Economic Thought. Penguin Books. London.
- Beghin, J. C., Khrallah, M., 1994. Political Institutions and International Patterns of Agricultural Protection. The Review of Economics and Statistics. pp. 482-489.
- COMTRADE, 2011. "Birleşmiş Milletler Ticari İstatistik Veritabanı". <http://comtrade.un.org/db/> (Erişim Tarihi: 04 Temmuz 2011).
- Corden, W. M., 1971. The Theory of Protection. Oxford University Press. London. 263 p.
- Dağdemir, U. E., 2009. Küresel Düzenlemeler ve Avrupa Birliği Politikaları Çerçevesinde Dünya Tarım Ürünleri Ticareti ve Gelişmekte Olan Ülkeler. Beta Basım Yayın Dağıtım. İstanbul. 159 s.
- DBKG, 2011. "DÜNYA BANKASI KALKINMA GÖSTERGELERİ", <http://data.worldbank.org/data-catalog/world-development-indicators> (Erişim Tarihi: 29 Haziran 2011).
- Deardorff, A. V., 2008. Dünya Ekonomisi ve DTÖ Nereye Gidiyor?. Uluslararası Ekonomi ve Dış Ticaret Politikaları. s. 7-24.
- Doyon, M., Paillat, N. and Gouin, D. M., 2001. Critical Analysis of the Concept of the Producer Subsidy Equivalent in the Dairy Sector (Dairy PSE). Groupe de recherche en économie et politique agricoles. Université Laval. Quebec. 70 p.
- Ersoy, A., 2008. İktisadi Teoriler ve Düşünceler Tarihi. Nobel Yayın Dağıtım. Ankara. 799 s.
- Ertuğrul, C., 2004. Tarımda Küreselleşme Uruguay Görüşmeleri ve Sonrası. Odak Yayın Evi, Ankara, 176 s.
- European Commission, 2008. "European Farm Policy Down the Year", http://ec.europa.eu/agriculture/publi/caphistory/poster_en.pdf (Erişim Tarihi: 3 Temmuz 2011).
- FAO, 2011. "Ürünlere Göre Ülke Sıralaması". <http://faostat.fao.org/site/339/default.aspx> (Erişim Tarihi: 6 Haziran 2011).
- Josling, T., 1973. Agricultural Protection: Domestic Policy and International Trade. c/73/LIM/9, FAO.
- Josling, T., 1975. Agricultural Protection and Stabilisation Policies: a Framework of Measurement in the Context of Agricultural Adjustment. c/75/LIM/2, FAO.
- Karluk, S. R., 2009. Uluslararası Ekonomi; Teori-Politika. Beta Basım Yayın Dağıtım. İstanbul. 834 s.
- Kazgan, G., 2010. İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi. Remzi Kitabevi. İstanbul. 448 s.
- Lloyd, P. J., Croser, J. and Anderson, K., 2010. Global Distortions to Agricultural Markets: New Indicators of Trade and Welfare Impacts, 1960 to 2007. Review of Development Economics. pp. 141-160.
- MAFF, 2010. "FY2009 Annual Report on Food, Agriculture and Rural Areas in Japan" Ministry of Agriculture, Forestry and Fisheries, Japan. http://www.maff.go.jp/e/annual_report/2009/pdf/e_all.pdf (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2011).
- OECD, 2001. Market Effects of Crop Support Measures. OECD Publishing. <http://dx.doi.org/10.1787/9789264195011-en> (Erişim Tarihi: 3 Nisan 2011). 120 p.
- OECD, 2007. "Agricultural Policies in OECD Countries; Monitoring and Evaluation 2007", OECD Publishing. http://dx.doi.org/10.1787/agr_oecd-2007-en (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2011).
- OECD, 2008a. "Evaluation of Agricultural Policy Reforms in Korea 2008", OECD Publishing. <http://www.oecd.org/dataoecd/47/45/40383978.pdf> (Erişim Tarihi: 5 Nisan 2011).
- OECD, 2008b. OECD's Producer Support Estimate and Related Indicators of Agricultural Support: Concepts, Calculations, Interpretation and Use (The PSE Manual). http://www.oecd.org/document/43/0,3746,en_2649_33773_41106667_1_1_1_1,00.html (Erişim Tarihi: 2 Şubat 2011). 186 p.
- OECD, 2011. "Üretici Destek Tahmini Veritabanı". <http://www.oecd.org/agriculture/pse> (Erişim Tarihi: 21 Eylül 2011).
- Oskam, A. J., Meester, G., 2006. How Useful is the PSE in Determining Agricultural Support?. Food Policy. pp. 123-141.
- Ören, M.N., 1998. Türkiye'de Tarım Ürünleri Piyasalarına

- Yönelik Müdahaleler ve Bu Müdahaleler Sonucu Ortaya Çıkan Fiyat Çarpıklığı. Tarım Ekonomisi Dergisi. s. 71-82.
- Park, J. H., Jensen, N., 2007. Electoral Competition and Agricultural Support in OECD Countries. American Journal of Political Science. pp. 314-329.
- Savaş, V. F., 2007. İktisatın Tarihi. Siyasal Yayınevi. Ankara. 1048 s.
- Tangermann, S., 2005. Is the Concept of the Producer Support Estimate in Need of Revision?. OECD Working Papers. Paris. 22 p.
- Tangermann, S., 2006. Response to the Article on “How useful is the PSE in Determining Agricultural Support?” by Arie Oskam and Gerrit Meester. Food Policy. pp. 142-147.
- Thies, C. G., Porche, S., 2007. The Political Economy of Agricultural Protection. The Journal of Politics. pp. 116-127.
- Wise, T. A., 2004. The Paradox of Agricultural Subsidies: Measurement Issues, Agricultural Dumping, and Policy Reform. Global Development and Environment Institute Working Paper No. 04-02. 31. P.
- WTO, 2007. World Trade Report 2007. World Trade Organization. Geneva. 388 p.

SONNOT

- ⁱ Beghin ve Kherallah (1994), Ören (1998), Antimiani ve ark. (2003), Thies ve Porche (2007), Park ve Jensen (2007), Anderson ve ark. (2008), Lloyd ve ark. (2010).
- ⁱⁱ OECD bir çalışmasında, PFD'nin %25'den daha az bir kısmının üreticilere gittiğini, geriye kalan kısmın girdi sağlayıcıları tarafından alındığını veya kaynak dağılım etkisizliği nedeniyle kaybedildiğini tespit etmiştir (OECD, 2001).
- ⁱⁱⁱ Örneğin Kanada üreticilerinin 2009 yılında elde etmiş olduğu GSÜD içerisinde destek oranı %33.7'dir (Anonim, 2011b). Ancak OECD'ye göre 2009 yılında Kanada tarımsal üreticilerinin elde ettiği GSÜD içerisindeki destek oranı %17.2'dir (OECD, 2011).
- ^{iv} Doyon ve ark. (2001), Oskam ve Meester (2006).
- ^v Tangermann (2005), Tangermann (2006).
- ^{vi} Son 10 yılın dikkate alınmasının nedeni Türkiye döviz kuru etkisinin minimum düzeye inmesi ve Çin, Brezilya ile Rusya'nın destek göstergelerinde son dönemde daha düzenli bir yapıya kavuşmasıdır.
- ^{vii} Verilerin 5 yıllık ortalamalarının alınarak değerlendirme fikri, Anderson (2009) içerisinde yer alan çalışmalardan esinlenerek ortaya çıkmıştır.

Sorumlu Yazar:

Alper DEMİRDÖĞEN

demirdogenalper@gmail.com

Geliş Tarihi : 14.12.2011

Kabul Tarihi : 25.04.2012

DÜNYADA ve TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI ve ÇOK ULUSLU ŞİRKETLERİN GELİŞİMİ

O.Murat KOÇTÜRK¹, Meral EKER²

Özet

1980'li yıllardan itibaren küreselleşme ile birlikte gelişmiş ülkelerdeki büyük şirketler, kar amaçlarını gerçekleştirebilmek için sınırlar ötesinde faaliyetlerini hızlandırarak çok uluslu şirketler haline gelmişlerdir. Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma yolundaki en önemli engellerinden birisi, yurtiçi sermaye birikimlerinin yetersizliğidir. Bu açığı azaltmak için önerilen alternatif yaklaşımlardan birisi de ülkeye doğrudan yabancı sermaye girişini artırmaktır. Doğrudan yabancı yatırımlar ev sahibi ülkeye ait istihdam, ekonomik büyüme, ödemeler dengesi, ihracat, enflasyon gibi birçok ekonomik göstereyi etkilemektedir. Türkiye'de doğrudan yabancı yatırımların öneminin kavranılmasıyla birlikte özellikle 1980 sonrası dönemde birçok yasal düzenlemenin yapıldığı görülmektedir. Ancak, bir ülkenin doğrudan yabancı sermaye yatırım performansı sadece yasal düzenlemelerle değil, aynı zamanda ekonomik, siyasi, coğrafi ve kültürel faktörler tarafından belirlenmektedir.

Bu anlamda, hazırlanan çalışmada, Türkiye'ye gelen doğrudan yabancı sermaye miktarını etkileyen ekonomik faktörlerin tarihi süreci özetlenmiştir. Çalışmada, 1923-2010 dönemini kapsayan yıllık veriler kullanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Uluslu Şirket, Doğrudan Yabancı Yatırım, Türkiye.

Direct Foreign Investment and Multinational Companies's Progress in Turkey and the World

Abstract

Since 1980 together with the globalization of big companies in developed countries, to perform for profit beyond the boundaries of multinational companies to accelerate operations have become. One of the most important problems of developing countries is insufficient capital accumulation. To reduce this deficit, one of the alternative approaches that is offered is increasing the amount of foreign direct investments (FDI). Foreign direct investment manipulates numerous economic indicators pertaining to host nation such as employment, economic boost, balance of payment, export, inflation. After comprehending the importance of Foreign Direct Investment in Turkey, Numerous legal adjustments have been made particularly in the time after 1980. However, Foreign direct investment performance of a country is not only determined by legal adjustments but by political, geographic and cultural factors as well.

In this sense, the economic factors which is affecting the foreign direct investment measures in Turkey was rummaged in this study. Data including 1980–2007 session was used in this research.

Keywords: Multinational Company, Direct Foreign Investment, Turkey.

1.GİRİŞ

Teknolojik gelişmeler ve uluslararası düzeydeki serbestleştirme faaliyetleri sonucunda, son yıllarda, üretim, tüketim ve finans alanında yeni sistemlere dayanan bir küresel ekonomi ortaya çıkmaktadır.

Çok Uluslu Şirket (ÇUŞ), iki ve daha çok ülkede kendisine bağlı birimleri aracılığıyla kazanç (ya da kâr) getiren faaliyette bulunan ve tüm birimlerini uluslararası düzeyde ilgilendiren kararlar alan ve bu kararları uygulamak için merkezden temel politikalar saptayan, merkez yönetiminin kendi ülkesine bağlı duygulardan mücerret kişilerden oluşan ekonomik organizasyonlar olarak tanımlanabilir (Anonim, 2012).

Çok Uluslu Şirketler, küreselleşme hareketinin en önemli aktörlerindedir. Öyle ki günümüzde dünya ticaret ve sanayi faaliyetlerinin yarısından fazlası, çokuluslu şirketler tarafından gerçekleştirilmektedir. Ekonomilerin küreselleşme ile birlikte birbirine bağımlı hale gelmesi ve ticaret engellerinin azalması sonucu çokuluslu şirketlerin sayısı II. Dünya

Savaşı'ndan sonra hızla artmıştır. Çokuluslu şirketlerin birçoğu Kuzey Amerika, Avrupa, Japonya ve Çin merkezli olup gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru kaynak transferine neden olmaktadır. Çokuluslu şirketler diğer ülkelerde çalışırken, faaliyet alanı ile ilgili kaynaklara genellikle sahiptirler. Ancak bu kaynaklara sahip olmadıkları durumlarda ülkenin yerel şirketleri ile ortaklık yaparak faaliyetlerine devam ederler. Böylece misafir ülkenin yasaları, müşteri alışkanlıkları ve yaşam standartları gibi konularda da bilgi sahibi olurlar.

Çalışmanın ilk bölümünde küreselleşmenin tanımı ve küreselleşme ile çokuluslu şirketlerin gelişimi arasındaki ilişki detayları ile açıklanacaktır. Daha sonra çok uluslu şirketlerin yapmış olduğu doğrudan yabancı yatırımların dünyada ve Türkiye'de nasıl başladığı ve gelişimi üzerinde durulacak ve güncel verilerle konu ekonomik boyutlarıyla değerlendirilecektir.

¹ Doç.Dr., Celal Bayar Üniversitesi Uygulamalı Bilimler Yüksekokulu, Uluslararası Ticaret Bölümü, MANİSA

² Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, İktisat Teorisi Yüksek Lisans Öğrencisi, MANİSA

2. KÜRESELLEŞME VE ÇOKULUSLU ŞİRKETLER

Küreselleşme, dünya genelinde malların, hizmetlerin, finansal piyasaların, yatırımların, teknolojinin, üretim faktörlerinin, bilginin, eğitimin, fikirlerin, demokrasinin, kültürün, sağlığın, hukuk, siyaset ve çevresel faktörler gibi ortak değerlerin, sürekli ve hızlı bir biçimde bölgesel veya ulusal sınırları aşarak uluslar arasılaşma sürecidir (Çeken, 2003).

Küreselleşme sürecine hız katan birçok faktör olmakla birlikte, bu faktörlerin başında çok uluslu şirketler gelmektedir. Çok uluslu şirketler, ulusal sınırlarla çevrili olan pazarlara bugün uluslararası boyut kazandırmışlardır (Güzelcik, 1999).

Değişen dünyada üretimin belli bir seviyeye ulaşması, maliyetlerin yükselmesi, artan rekabet ve ürettikleri ürünler için yeni pazarlar bulma zorunluluğu, işletmeleri önce uluslararası ve daha sonra çok uluslu olmaya iten en önemli sebeplerdir. Çok uluslu şirketlerin artmasında ve dünyaya yayılmasında, Pazar genişletmek ve çeşitli ülkelerin sahip olduğu ucuz, bol işgücü ya da hammadde gibi olanaklardan yararlanmak önemli rol oynamaktadır (Budak, 1996). Çokuluslu işletmeler; *“Ekonomik işletme birimlerinin hukuki şekli ve uğraşı alanlarına bakılmaksızın iki veya daha fazla ülkede faaliyet gösteren; işletme birimleri arasında, küresel stratejiyi oluşturmak üzere uyumlu ve ortak politikaların saptanmasını sağlayan; bir ya da birden fazla karar alma merkezinin etkin kontrolüne dayalı bir karar alma sistemine sahip olan; bilgi, kaynak ve sorumlulukları birimler arasında paylaşılan ekonomik işletmelerden oluşan ticari bir teşebbüstür”* olarak tanımlanabilir.

Küreselleşen dünyada en önemli ekonomik aktörlerden biri haline gelen çok uluslu işletmeler birden fazla ülkede kazanç sağlayıcı iktisadi faaliyetlerde bulunan ve uluslar arası üretimde bulunan firmalardır. Oligopolcü bir yapıda olma eğiliminde olan çokuluslu şirketler birden fazla ülkede üretim ve satış faaliyetlerini yürütür ve şirketin mülkiyeti ve yönetimi birden fazla ülke vatandaşına ait olabilir (Gilpin, 1987). Çokuluslu işletmeler ulusal sınırlar arasında mal ve hizmet üretir, ürettiği mal ve

hizmetleri pazarlar ve dağıtır, fikirler zevk ve teknolojileri dünyanın her yanına yayar ve küresel ölçekte planlar yapıp küresel stratejilerini hayata geçirir. Bu işletmeler üretim, finans, teknoloji, güvenlik enerji ve ticaret başta olmak üzere global ekonomik yapının tümünde temel belirleyici konumundadır.

Küresel düzeyde üretim zincirlerinin farklı aşamalarını kontrol edebilen, üretim faktörlerinin ve devlet politikaları ile sağlanan avantajların kullanımında coğrafi farklılıklar nedeniyle ortaya çıkan potansiyeli kullanabilen kaynak ve faaliyetlerini küresel ölçekte yönlendirebilen firmalar çokuluslu işletmelerdir (Dicken, 1998; Jarblad, 2003). Çokuluslu şirketler, hangi bölge veya ülkelerin istihdamı ve refahı artıran yatırımları çekeceğini, yeni üretim birimlerinin nerelerde inşa edileceğini belirleyen kurumlardır. Ülkelerin rekabet gücü ve dolayısıyla yaşam kalitesi küresel piyasaların tercihlerine uygun mal ve hizmetleri en elverişli koşullarda üretip satan küresel firmaların varlığına, bu firmaların yabancı ülkelerde yaptığı yatırım tutarına ve benzer firmalar için ne ölçüde çekici bir yer olduğuna bağlı olduğundan çokuluslu işletmeler sürdürülebilir rekabet gücü ve yaşam standartlarının da en önemli belirleyicisidirler.

Son yıllarda küresel ölçekte ekonomik entegrasyonun artması, piyasa ekonomisinin etkisini dünyanın her yerinde artırması ve uluslararası ticaret ve finansal faaliyetlerde serbestleşmenin ivme kazanması ile birlikte çokuluslu şirketlerin önemi hızla artmaktadır.

Çizelge 1'den görüleceği üzere 2009 yılında açıklanmış olan Fortune Global 500 listesinde ilk 10 şirketin toplam kazancı, günümüzde birçok ülkenin GSYİH'nin çok üzerindedir. Bu şirketlerin artan güçleri bütün dünyanın ekonomik yapısını etkileyebilmektedir. Çokuluslu şirketler halen dünya ticaretinin %70'ini ellerinde bulundurmaktadırlar. Çeşitli ülkelerde şubeleri olan çokuluslu şirketlerin sayısı, 1970 yıllarında 7000 iken, 2000 yılında 50.000'e yükselmiştir. Küresel dünyada, ucuz işgücü, kaynak ve üretim koşullarının varlığı çokuluslu şirketleri daha hareketli hale getirmiştir (Steger, 2006).

Çizelge 1. Global 500 Listesindeki İlk 10 Çokuluslu Şirket ile Ülkelerin Karşılaştırılması

Şirket	Sektör	Kazanç (milyon \$)	Ülke	GSYİH (milyon \$)
1 Royal Dutch Shell	Petrol	458.361	Güney Afrika	492.155
2 Exxon-Mobil	Petrol	442.851	Mısır	441.584
3 Wal-Mart	Perakende	405.607	Kolombiya	395.663
4 BP	Petrol	367.053	Venezuela	357.795
5 Chevron	Petrol	263.159	Çek Cumh.	257.696
6 Total	Petrol	234.674	Singapur	238.503
7 ConocoPhillips	Petrol	230.764	İsrail	201.323
8 ING Group	Finansal Servisler	226.577	Danimarka	201.249
9 Sinopec	Petrol	207.814	İrlanda	197.111
10 Toyota Motor	Otomotiv	204.352	Finlandiya	188.219

Kaynak: Fortune, 2009; World Bank, 2009.

3. DÜNYADA DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

Doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYSY); bir yabancı yatırımcı bir başka ülkede yer alan bir firmanın en az %10 veya daha fazla hissesine sahip olursa bu tip yatırım doğrudan yabancı yatırım olarak kabul edilir.

Gelişmekte olan ülkelerin ekonomik kalkınma yolundaki en önemli engellerinden birisi yurtiçi sermaye birikimlerinin yetersizliğidir. Bu açığı azaltmak için önerilen alternatif yaklaşımlardan birisi de ülkeye DYSY girişini artırmaktır.

Bu yatırımlar sermaye sağlamanın yanında ekonomik büyümeyi, ihracatı, istihdamı olumlu yönde etkiler ve teknik bilgi, üretim, yönetim ve pazarlama bilgisinin ülkeye transferini gerçekleştirir.

Dünya ülkelerinin, DYSY ile tanışması, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemine tekabül etmektedir. 1958'de Avrupa Birliği'nin (AB) kurulması ile dolaysız yabancı sermaye yatırımlarında çok hızlı bir artış olmuştur. Bu artış, özellikle Amerika'dan Avrupa ülkelerinde doğru olmuştur. Hatta o dönemde "Amerika, Avrupa'yı istila mı ediyor?" sloganı gündeme gelmiştir. Bu dönemde, Amerika yatırımcılarının Avrupa'ya akın etmesinin en önemli nedeni, AB'nin gümrük birliği esasına dayalı olarak kurulması ve üçüncü ülkelere uyguladığı ortak gümrük tarifesi idi. Amerikalılar, bu ticari engellerden kurtulmak amacıyla, yatırımlarını Avrupa'ya hızlı bir şekilde kaydırmışlardır. Bahsedilen dönemde, az gelişmiş ülkelere yapılan DYSY ise daha ziyade petrol ya da doğal kaynak zengini birkaç ülkeye yapılmıştır. Dünya petrol krizinin çıkması ile DYSY'nin artışı yavaşlamış ve mevcut yatırımların büyük bölümü yine Amerika kaynaklı olmuştur. 1980'li yıllardan sonra ise, DYSY yatırımları artmaya başlamıştır. Özellikle Sovyetler Birliği'nin yıkılmasından sonra, bu ülkeye doğru ve Doğu Avrupa ülkelerine yabancı sermaye yatırımlarında artış gerçekleşmiştir. Bu dönemin önemli özelliklerinden birisi de, DYSY'de çeşitlenme görülmesidir.

Dünyada meydana gelen siyasal değişikliklerle birlikte yabancı yatırımların yönü de değişikliğe uğramıştır. Başta dağılan doğu bloğu ülkeleri ile Çin olmak üzere siyasal ve ekonomik rejimleri farklı ülkeler yabancı yatırımlar için yeni alanları oluşturmaktadır. Çin, ucuz, yoğun ve nitelikli işgücü ile dolaysız yabancı yatırımları cezbeden ve bu yatırımlardan faydalanan en önemli ülkelerden biri olmuştur.

DYSY çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Çok uluslu şirketlerin ana merkezlerine bağlı olarak değişik ülkelerde faaliyet gösteren şirketlerde yabancı sermaye şirketi bağlı şirket, şube veya yavru şirket gibi isimler verilir.

Dış yatırımların bir bölümü mali yatırım niteliğindedir. Bunlar tahvil ve hisse senedi gibi sermaye piyasası menkullerine ya da hazine bonosu,

döviz, banka mevduat hesabı gibi kısa süreli araçlara yapılan yatırımları kapsar. Diğer kısım ise yurtdışında bina, tesis, fabrika ve taşınmaz mal gibi fiziki üretim araçlarına yapılan yatırımları kapsar.

Doğrudan yatırımcının amacı, diğer ülkedeki yerleşik girişimin yönetimi üzerinde önemli derecede etkiye sahip olmaktır. Bir firmanın yönetimde etkiye sahip olma ya da onu kontrol etme derecesi, şirketin mülkiyetinde sahip olduğu hisse/pay tarafından belirlenmektedir. Uluslararası görüş birliği olmamakla birlikte, en az %10'luk pay, şirket yönetiminde etkin bir kontrol ve yönetime katılma olarak addedilmektedir.

4. TÜRKİYE'DE DOĞRUDAN YABANCI SERMAYE YATIRIMLARI

4.1 Osmanlı İmparatorluğu Dönemi

Osmanlı Devleti 19. yüzyılda, Avrupa devletlerinin askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda ağır baskısı altında bulunuyordu. Osmanlı devletinin Doğu ile Batı arasındaki köprü durumundaki coğrafi mevkii, geniş topraklar üzerinde büyük pazara sahip olması, hammadde kaynaklarını işletmemesi, Batının Osmanlı ülkesi üzerindeki iştahını kabartıyordu. Tanzimat (1839) ve Islahat (1856) Reformlarının yapıldığı dönemlerde bile Osmanlı devleti, Batının ağır baskısı altında idi (Karluk, 2004).

18. ve 19. Yüzyıllarda önce İngiltere'de daha sonra diğer Batı Avrupa ülkelerinde yaşanan sanayi devrimleri sonucu makineli üretim giderek yaygınlaşmıştır. Artan üretimin iç piyasalarda mas edilememesi ve hammadde ihtiyacının artması serbest dış ticaret düşüncesinin gelişmesine yol açmıştır. Önce sanayileşen İngiltere, komşularını serbest dış ticarete zorlamıştır. Diğer Batı Avrupa Ülkeleri bir yandan geleneksel sanayilerini gümrük duvarları ile korurken bir yandan da yeni teknolojileri hızla uygulama yoluna gitmişlerdir. Oysa Osmanlı devleti aynı korumacı politikayı uygulayamamış ve yeni teknolojileri almakta aynı çabukluğu gösterememiştir. İngiltere, Osmanlı Devletine 1838 tarihli serbest ticaret anlaşmasını kabul ettirmiştir. İngiliz Devlet adamları bu anlaşmayı bir şaheser olarak yorumlamışlardır (Şahin, 1998).

1838'de imzalanan Ticaret anlaşması, İngilizlerin Mehmet Ali Paşa ve Rus tehlikelerine karşı Osmanlılara verdiği desteğin bir bedelidir. Anlaşma ile Osmanlıya kabul ettirilen liberalizm, o tarihlerde Batının hiçbir ülkesinde uygulanmıyordu.

Anlaşma sonucunda devletin iç pazarı önce İngilizler ve daha sonra tüm yabancılara açılmış ve dış ticaretten sağlanan gelirler ortadan kalkmıştır. Bu durumda devlet, hızla borçlanmaya başlamış, dış borç ödemedede karşılaşılan güçlükler sonucunda "Duyunun-U Umumiye-İ Osmaniye" olarak anılan idare, Muharrem karnamesi ile 1881'de kurulmuştur (Karluk, 2004).

Osmanlı devleti dış borçların altında hızla

ezilirken yeni sermaye kaynakları aramaya başlamıştır. Osmanlı devletinde sermayenin dış borçlar dışında ikinci kaynağı yabancı sermaye yatırımları olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'na yatırım yapan ülkelerin başında İngiltere ve Fransa gelmekte idi. İngiltere 1850'li yılların sonlarından itibaren, dünyanın diğer bölgelerine olduğu gibi, giderek artan miktarda Osmanlı İmparatorluğu'na ilk yatırımı yapan ülke olmuştur. Ancak 1890'ların başından itibaren bu üstünlüğünü Fransa ve Almanya'ya kaptırmıştır. Hâlbuki Fransızların Osmanlılardaki yatırımları sürekli bir büyüme göstermiştir. Almanlar, Osmanlı İmparatorluğuna İngiltere ve Fransa'dan sonra yatırım yapan bir ülke olmakla birlikte, kısa sürede etkinliğini artırarak İngilizleri geride bırakmış ve 1914 yılı başında Osmanlı ülkesindeki yatırım payını %27,8'e çıkarmıştır. Aynı yıl İngilizlerin payı %15,2 iken, Fransızların ki %50,1 idi. Diğer ülkeler (Belçika, İsviçre, ABD ve Avusturya gibi) ise ancak %6,9'luk bir paya sahip idiler (Yavan ve Kara, 2003).

Mevcut verilere göre yabancı sermayenin büyük bir kısmı, ulaştırma, banka, sigorta, elektrik-su ve ticaret gibi hizmet kesimleriyle madencilikte kullanılmıştır. Çizelge 2'de Osmanlı İmparatorluğunda Yabancı Sermayenin sektörlere göre dağılımı görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 1997).

I.Dünya Savaşı öncesinde, 1914 yılı başında, Osmanlı İmparatorluğu'nun Türkiye sınırları içerisine yapılan doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının %63,1'i sadece demiryollarına aittir. Bunu %12,7'lik pay ile bankacılık-sigortacılık sektörü yatırımları takip etmektedir. Daha sonra ortalama %5'lik paylar ile ticaret, sanayi ile su, havagazı, elektrik, tramvay, telefon ve şehir içi deniz taşımacılığı gibi belediye hizmetleri almaktaydı. Bunları da daha geriden liman yapımı ve maden çıkarımı izlemekteydi (Yavan ve Kara, 2003).

I. Dünya Savaşı'nın sonu bir bakıma ikinci küreselleşmenin de sonunu getirmiştir. İmparatorlukların yıkıldığı ve ulus-devletlerin katı sınırlarla kurulmaya başlandığı bir dönem ortaya

çıkmıştır. Hem Osmanlı döneminden yabancı sermayeye yönelik hoş anılara sahip olunmaması hem de yeni kurulan ulus-devlet Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenlik algılaması sonucu özellikle kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlarda faaliyet gösteren yabancı şirketlerin millileştirilmesi politikası başlamıştır (Görgün, 2004).

4.2 Cumhuriyet Dönemi

4.2.1 1923-1949 Dönemi

Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar geçen son on yıl sürekli savaşlarla geçmiştir. Savaşlar üretimi olumsuz etkilemiş, çok sayıda insan gücünün kaybedilmesine neden olmuştur. Savaş sonunda ülkede söz sahibi ve önemli miktarda sermaye sahibi olan müslüman olmayan nüfusun ülkeyi terk etmesi ülke ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Ülkenin siyasal bağımsızlığının kazanılmasından sonra ekonomik anlamda da bağımsızlığı kazanabilmek için kamu hizmeti niteliği taşıyan alanlarda (demiryolları, deniz taşımacılığı gibi) faaliyet gösteren yabancı şirketlerin değerleri karşılığında millileştirilmesi yoluna gidilmiştir (Kılıç Görmezöz, 2007).

Atatürk, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde yaptığı konuşmada, kapitülasyonları ve Osmanlı Devleti'nin ekonomik kolonizasyonunu ciddi bir şekilde eleştirmiş, sınır ötesi imtiyaza sahip olmaksızın ulusal muamele görmeyi kabul ettiği ve ortak kazanç getirdiği takdirde Türkiye'nin DYY'ye açık olduğunu ifade etmiştir (Erdilek, 2011).

Çizelgede de görüldüğü gibi Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyetine toplam sermayesi 63,4 milyon sterlini bulan 94 yabancı sermayeli firma intikal etmiştir. Bu firmaların %62'si demiryollarına, %16'sı bankacılığa, %8'i liman ve belediye hizmetlerine, %6'sı ticarete, %5'i madencilığe ve %3'ünde imalat sanayine yatırım yapmışlardı. Bu şirketlerin %45'i Almanlara, %26'sı Fransızlara, %17'si İngilizlere, %4'ü Belçikalılara, %2'si Amerikalılara ve %6'sı diğer ülkelere aitti. Görülüyor ki Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemindeki yabancı yatırımların sektörel yapısı ve ülkelere göre dağılımı ile Cumhuriyetin ilk

Çizelge 2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Yabancı Sermaye Yatırımları
(Bin Osmanlı Lirası olarak-veriler 1. dünya savaşı öncesine aittir)

Yatırımlar	Tutarı (1)	Yıllık Net Getirisi (2)	Getiri Oranı (2/1)
Demiryolları	53.310	1.040	1,95
Elektrik, Tramvay, Su	5.700	170	2,98
Liman ve Rıhtım	4.710	160	3,40
Sanayi (reji dahil)	6.500	560	8,61
Ticaret	2.660	---	---
Madenler	3.580	230	6,42
Banka ve Sigorta	8.200	890	10,85
Devletin Ödediği Demiryolu km Güvencesi	---	420	---
Toplam	84.660	3.370	3,98
Dış Devlet Borçları	144.480	13.000	8,98
Genel Toplam	234.140	16.370	6,99

Kaynak: Kepenek ve Yentürk, 1997.

yıllarındaki durum birbirine son derece benzemektedir (Yavan ve Kara, 2003).

Cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra yatırımlar genellikle ortaklık şeklinde gerçekleşmiş ve bu ortaklıklar, gıda çimento, dokuma gibi alanlarda gerçekleşmiştir. 1929 yılına gelindiğinde yabancı sermayeli şirket sayısı 114'e yükselmiş ve 30 milyon dolarlık bir sermaye ülkeye girmiştir (Çetinkaya, 2004).

Bu dönemde İzmir İktisat Kongresi'nin liberal anlayışı çerçevesinde ülkeye belli ölçülerde yabancı yatırım girdiği gözlenmiştir. Ancak Osmanlı döneminden farklı olarak yabancı yatırım girişleri bağımsız değil, Türk vatandaşları ile ortaklık kurularak gerçekleştirilmiştir. Yabancı yatırımların, 1920-1930 yılları arasında kurulan 201 Türk Anonim şirketinden 66'sında yer aldığı saptanmıştır. Yabancı sermayeli ortaklıkların toplam sermaye içindeki payı ise yüzde 43 (31,5 milyon TL) dolayında olmuştur. Sektörel olarak da yabancı sermayeli ortaklıklar, sanayi, dokuma, gıda, çimento, elektrik ve havagazi kollarında yoğunlaşmıştır (Görgün, 2004).

1933-1939 Döneminde Türkiye'de yabancı sermayeye karşı oldukça kapalı bir politika izlenmiştir. Bunda özellikle 1931 yılında yürürlüğe konulan devletçilik rejiminin etkisi büyük olmuştur. Dönemin Başbakanı Celal Bayar'ın 1936 yılında radyoda yapmış olduğu bir konuşmada şu sözleri dile getirmiştir:

“Bu memleketin çocukları olarak memlekette sanayi vücuda gelsin diye büyük bir külfete katlanırken, bunun nimetlerini ecnebilere kaptıracak değiliz. Memleketin bir koloni gibi şunun bunun tarafından değil kendi hesabımıza kalkınması Kemalist davanın temelidir” (Karluk, 2004).

Savaş yıllarından sonra ülkeye yabancı sermaye girişini teşvik etmek için birkaç yasal düzenlemeler yapılmıştır (Kılıç Görmezöz, 2007). Bu kapsamda; Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun'a

dayanılarak çıkarılan, 22 Nisan 1947 tarihli ve “13 sayılı Karar”; yabancı sermayenin döviz olarak getirilmesi ve tarım, sanayi, ulaştırma, turizm gibi alanlara yatırılmasını öngörmektedir. Hükümet, yabancı yatırımı ülkenin kalkınmasına yararlı ve ihracatı artırıcı nitelikte bulursa, oluşan karın uygun bir bölümünün yurtdışına aktarılmasına izin verebilecektir.

4.2.2 1950-1955 Dönemi

1950 yılından önce Türkiye'ye gelen yabancı sermaye Türk Parasını Koruma Yasası'nın genel hükümlerine bağlı olmuş, yabancı sermayenin teşviki amacı güdülmemiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada görülmeye başlanan liberalleşme eğilimine paralel olarak Türkiye'de de yabancı sermaye yatırımlarına daha olumlu bakılmaya başlanmış ve yabancı sermayenin teşviki yoluna gidilmiştir. Bu nedenle 1950 yılında 5583 sayılı ve 1951 yılında 5821 sayılı kanunlar çıkarılarak yabancı sermaye için elverişli bir ortam yaratılmaya çalışılmıştır (Şahin, 1975). 5583 sayılı kanunla Türkiye'ye gelen yabancı sermayeye transfer garantisi verilmiş ve dışarıdan borç almak isteyen Türk girişimcilere de bu borçların faizinin transfer hakkı sağlanmıştır. 5821 sayılı kanun ile yabancı sermayeli şirketlere, toplam karlarının %10'unu transfer hakkı sağlamıştır. 1954 yılında kabul edilen 6326 sayılı Petrol Kanunu ile de yabancı şirketlerin Türkiye'deki petrol arama, sondaj, üretim, arıtım ve dağıtım gibi faaliyetler düzenlenmiştir.

1954 tarihinde 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Yasası çıkarılmıştır. Bu yasa ile yabancı sermayenin faaliyette bulunabileceği alanlarla ilgili kısıtlamalar kaldırılmış ve yabancı sermaye işletmelerinin yerli özel girişimcilere açık olan, tüm alanlarda faaliyette bulunabileceği kabul edilmiştir. Buna rağmen, Türkiye yabancı sermayeyi cezp etmede başarılı olamamıştır.

Çizelge 3. Türkiye'de Yabancı Sermayeli Firmaların Sektörlere Göre Dağılımı (1923)

Sektörler	Firma Sayısı	Yatırılmış Sermaye (milyon sterlin)	%
Demiryolları	7	39,2	62
Bankalar	23	10,2	16
Liman işleri ve Belediye işleri	11	5,0	8
Ticaret	35	3,6	6
Madencilik	6	3,0	5
İmalat	12	2,4	3
Toplam	94	63,4	100

Kaynak: Yavan ve Kara, 2003.

Çizelge 4. Türkiye'ye Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları (1950-1955)

Yıllar	Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları Girişleri (\$)	Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı Stoku (\$)	Kişi Başına Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı (\$)	GSYİH'nin Yüzdesi Olarak Gelen Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımı Stoku (%)
1950	5.000.000	5.000.000	0,23	0,1
1951	7.000.000	12.000.000	0,32	0,2
1952	10.000.000	22.000.000	0,45	0,4
1953	8.000.000	30.000.000	0,35	0,5
1954	8.000.000	38.000.000	0,34	0,6
1955	3.000.000	41.000.000	0,12	0,5

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı; Devlet İstatistik Enstitüsü, Devlet Planlama Teşkilatı.

4.2.3 1955-1979 Dönemi

1950-1979 döneminde Türkiye'ye toplam 228,1 milyon dolar yabancı sermaye girişine izin verilmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişinin sınırlı kalması ülkenin olumsuz ekonomik ve siyasal şartları ile hükümetlerin pasif tavırlarına bağlanmaktadır. 1980'in başında toplam yabancı sermaye 325 milyon dolar civarında kalmıştır (Toptaş, 1996).

Bu dönem boyunca en yüksek yatırım tutarı 67,3 milyon dolar ile 1973 yılında gerçekleşmiştir.

1980 öncesi dönemde iç piyasanın yabancı yatırımcılara karşı korunmasında, söz konusu dönemde uygulanan ithal ikamesine yönelik sanayileşme stratejisinin rolü de büyüktür. Aşırı değerlenmiş döviz kuru, ithalat yasakları, kotalar, yüksek gümrük vergileri, sıkı kambiyo kontrolü 1980 öncesinde uygulanan korumacı politika araçları olarak ifade edilmektedir (Yazıcıoğlu, 2004).

4.2.4 1980-1995 Dönemi

1980 yılı ile birlikte hükümet, öncülüğünü özel sektörün yapacağı ihracata yönelik bir ekonomik dengeleme ve yapısal düzenleme programını hızla uygulamaya alarak ekonomide bir milat gerçekleştirmiştir. 24 Ocak kararları olarak bilinen bu ekonomik dönüşüm paketiyle beraber gerçekleştiren programda, esnek kur politikası, ihracat teşvik politikası, yurt içi tasarrufların teşvik edilmesi amacıyla faiz oranlarının serbest bırakılması, ithalat üzerindeki miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergilerinin indirilmesi, bu kararlar arasında yer alan başlıca reformlar olarak ifade edilmektedir. En önemli reform ise 1983 yılında Türk Lirası'nın tam konvertibiliteye geçmesi olmuştur (Durhan Adanır, 2011).

Bu kararların bir sonucu olarak, 1981 yılından itibaren yabancı sermaye girişleri önemli ölçüde arttırmaya başlamış; yabancı sermaye girişi 1981-1987 yılları arasında ortalama 93 milyon dolar (net) seviyesine yükselmiş, 1988-1991 yılları arasında ise ortalama net olarak 625 milyon dolara ulaşmıştır. 1988 yılında Türkiye'de faaliyet gösteren 500 büyük firma arasında yer alan yabancı sermayeli şirket sayısı 66

iken, bu sayı Eylül 1996 itibarıyla 114'tür (Adanur Aklan, 2009).

1990 sonrası dönemde ve özellikle 1994 yılından itibaren, gerek tüm dünyada yapılan toplam DYY'lar gerekse Türkiye'nin rakibi sayılabilecek Çin, Brezilya, Polonya gibi çeşitli Doğu Asya, Latin Amerika ve Doğu Avrupa ülkelerinin çektiği yatırım miktarları artmış, ancak Türkiye 1990 yılında yakaladığı bir milyar dolar düzeyinin üzerine uzun yıllar çıkamamıştır. 1990 yılında, Türkiye ilk kez bir milyar dolar yatırım seviyesini yakaladığında, Çin 3,5 milyar dolar, Brezilya, Meksika ve Endonezya birer milyar dolar yatırım çekmiş bulunmaktaydı. 1990 yılında, kişi başına çektiği yatırım rakamıyla, Çin dahil, bütün bu ülkelerin önüne geçmiş olması, Türkiye'nin bugün de benzer bir düzeyi kolayca yakalayabileceğini göstermektedir (YASED, 2009).

4.2.5 1995-2010 Dönemi

Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı'nın (UNCTAD) verilerine göre, Türkiye'de 2008 yılında yaklaşık 18,3 milyar dolar seviyesinde olan uluslararası doğrudan yatırım girişi, 2009 yılında yaklaşık 7,7 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.

2009 yılında Türkiye'de gerçekleşen 7,7 milyar dolar düzeyindeki toplam uluslararası doğrudan yatırımın, 5,9 milyar dolarlık kısmı sermaye bileşeni, 1,8 milyar dolarlık kısmı ise yurt dışında yerleşik gerçek ve tüzel kişilerin Türkiye'deki gayrimenkul alımlarından oluşmaktadır.

2008 yılında Çek Cumhuriyeti menşeli Avrupa'nın yedinci büyük enerji şirketi CEZ'in, Akenerji'nin %37,4 oranında hissesini satın almasına istinaden ödenen 386 milyon dolarlık tutar 2009 yılındaki en büyük uluslararası doğrudan yatırım girişimi olmuştur. Eczacıbaşı-Zentiva Sağlık ve Eczacıbaşı-Zentiva Kimyasal Ürünleri ile İzmit Gaz Dağıtım hisselerinin satışları diğer büyük girişim olmuştur (Çizelge 5).

İstanbul Sanayi Odası (İSO) tarafından 1968 yılından bu yana yayınlanan İSO 500 listesinde 2009 yılında 153 adet uluslararası sermayeli şirket yer

Çizelge 5. 2009 Yılında En Büyük Beş Birleşme ve Satın Alma İşlemi (2009 Yılında Gerçekleşen Nakit Uluslararası Doğrudan Yatırım Girişlerine Göre)

Satın Alınan Şirket	Satın Alan Şirket	Satın Alan Şirketin Ülkesi	Satın Alınan Hisse Oranı (%)	Uluslar arası Doğrudan Yatırım (Milyon Dolar)
Ak Enerji	CEZ	Çek Cumhuriyeti	37,4	386
Eczacıbaşı-Zentiva Sağlık Ürünleri ve Eczacıbaşı-Zentiva Kimyasal Ürünler	Zentiva N.V.	Çek Cumhuriyeti	25,0	243
İzmit Gaz Dağıtım (İZGAZ)	Gas De France	Fransa	90,0	232
Akpet	Lukoil	Rusya	100,0	115
Elazığ Altınova Çimento ve Kars Çimento	Cementir Delta	İtalya	37,2-39,8	114
Toplam				1.090

Kaynak: T.C. Merkez Bankası, Hazine Müsteşarlığı.

almaktadır. 153 uluslararası sermayeli şirketin 20'si ilk 50 şirket arasında yer almaktadır. Listedeki 153 uluslararası sermayeli şirketten 108 adedinin uluslararası sermaye oranı %50 ve üzerindedir. %100 uluslararası sermayeli şirket sayısı ise 44'tür (Çizelge 6 ve 7).

5. SONUÇ

İçinde bulunduğumuz küreselleşme sürecinde çokuluslu şirketlerin uluslararası yatırımlarının dünya ekonomisi için büyük önem taşıdığını ve ülkelerin kalkınmasına önemli katkılar sağladığı kesindir. Çokuluslu şirketlerin faaliyetlerinin ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan önemli bazı maliyetlerinin olduğu bir gerçektir. Küresel ekonomik faaliyetlerin baş aktörü olan çokuluslu şirketler iktisadi güç meydana getiren kaynakları kolaylıkla kontrol edebilmekte ve bu kaynakları farklı yerlere kaydırabilmektedirler.

Gelişmekte olan ülkelerin en önemli sorunu yeterli tasarruf birikimi olmamasından kaynaklanan sermaye yetersizliğidir. Bunun yanına teknolojik yetersizlikte eklenince ekonomi yeteri kadar üretim yapamamakta, milli geliri artırılamamakta ve yeni iş sahaları açılmadığından istihdam istenen düzeye çıkarılamamaktadır. Yaşanan sıkıntılar nedeniyle gelişmekte olan ülkeler kalkınmalarını sağlamak; üretimi artırmak, işsizliğe çözüm getirmek, döviz rezervlerini genişletmek, ülke içinde rekabet ortamı oluşturmak, ülkeye yeni üretim teknik ve yöntemleri getirmek için, çeşitli idari ve yasal düzenlemelere giderek; yabancı sermayeyi ülkeye çekmeye çalışmaktadırlar.

Başta Türkiye olmak üzere tüm dünyada yabancı sermaye yatırımları ve faaliyetleri çalışmada da

görüldüğü gibi giderek artarak ülkeler için olmazsa olmaz bir durum haline gelmiştir. Konuyla ilişkili çizelgelerden de çıkan sonuç bu durumun somut kanıtı olmuştur.

Çizelge 6. ISO 500'deki uluslararası sermayeli şirketlerin ekonomik göstergeleri (%)

Ekonomik göstergeler	1995	2000	2007	2008	2009
Üretim satışlarındaki payı	22,2	28,1	32,9	29,7	33,4
Katma değerdeki payı	20,8	26,3	36,2	34,7	40,3
Dönem karındaki payı	30,8	60,8	34,8	35,0	38,7
İhracattaki payı	29,1	37,5	47,4	43,2	48,9
İstihdamdaki payı	14,6	19,2	28,9	30,2	29,8

Kaynak: YASED, 2010.

Çizelge 7. Üretimden satışlara göre ilk 10 uluslararası sermayeli şirket

Şirket	Üretimden Satışlar	Satış Hasılatı (KDV hariç)	Dönem Karı	İhracat	Ücretli Çalışanlar Adet	Sermaye Dağılımı Uluslararası (%)
	Milyon TL		Milyon \$			
Oyak-Renault	5.474	5.773	185	3.012	5.947	51,00
TOFAŞ Türk	4.475	5.088	110	2.004	6.939	37,86
Ford Otomotiv	4.453	5.615	456	2.039	7.729	41,04
Vestel	2.608	2.646	167	1.429	4.358	74,69
Toyota Otomotiv	2.242	2.267	-	1.442	-	100,00
Unilever	1.998	2.678	256	58	-	99,98
BSH Ev Aletleri	1.858	2.356	324	625	3.586	9,28
İpragaz	1.589	1.607	76	1	666	100,00
PHILSA Philip Morris Sabancı	1.533	1.570	674	60	731	75,00
Mercedes-Benz Türk	1.473	2.464	146	524	3.975	84,99

Kaynak: YASED, 2010.

YARARLANILAN KAYNAKLAR

- Adanur, Aklan, N. (2009), Türkiye'de Yabancı Sermaye Yatırımları, <http://www.dtm.gov.tr/dtmadmin/upload/EAD/TanitimKoordinasyonDb/2sa6.doc> (Erişim Tarihi:9.11.2011).
- Anonim (2012). www.genelbilge.com/cok-uluslu-sirket-nedir-nasil-calisir.html(Erişim Tarihi:28.05.2012)).
- Budak, G. (1996),“Çok Uluslu Şirketlerde Yönetim ve Organizasyon Sorunları”, Yönetim ve Ekonomi, 1996, Sayı:2.
- Çeken H.(2003), “Küreselleşme Sürecinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Türk Turizmine Etkisi”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bil. Ens., Balıkesir.
- Çetinkaya,M. (2004), “Türkiye Ekonomisinde Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımlarının Sektörel Dağılımının Önemi,” Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi Cilt 11 s. 239 - 260 . <http://www.sosyaltbil.selcuk.edu.tr:8080/215/1/ekonomi.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.11.2009).
- Dicken, P. (1998), “Global Shift: Transforming the World Economy, London s. 177: Paul Chapman Publishing.
- Andreas Jarblad (2003), “The Global Politic Economy of Transnational Corporations.
- Durhan Adanır, N. (2011), “Dünya'da ve Türkiye'de Uluslararası Doğrudan Yatırımlar:1995-2008” Süleyman Demirel Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans tezi <http://tez.sdu.edu.tr/Tezler/TS00761.pdf> (Erişim Tarihi: 06.02.2011).
- Fortune (2009), “Global 500, Countries”, <http://money.cnn.com/magazines/fortune/global500/2009/countries/Australia.html>,01.07.2009
- Erdilek, A. (2011), “Türkiye'nin Osmanlı'dan Günümüze Kadar Uzanan Doğrudan Yabancı Yatırım Ortamına ve Politikalarına Tarihsel Bir Bakış,” http://uvt.ulakbim.gov.tr/uvt/index.php?cwid=9&vtad=i=TPRJ%2CTTAR%2CTTIP%2CTMUH%2CTSOS&ano=70349_b7d3738ec81d54f8f4ed6bfb311e9252> (Erişim Tarihi: 06.02.2011).
- Gilpin R. (1987), “The Political economy of International Relations”, New Jersey: Princeton University Press.
- Görgün, T. (2004), Doğrudan Yabancı Yatırımların Tarihsel Gelişimi Çerçevesinde Yatırımların Geliştirilmesinin Etkin Kurumsal Yapılanmaları, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, Ankara.<<http://www.abigem.org/TR/dosyagoster.aspx?DIL=1&BELGEANAH=1921&DOSYAISIM=tugrulgorgun.pdf>> (Erişim Tarihi: 23.11.2009).
- Güzelcık, E. (1999), Küreselleşme ve İşletmelerde Değişen Kurum İmajı, Sistem Yayıncılık ve Matbaa San. Tic., İstanbul.
- T.C. Hazine Müsteşarlığı İstatistikleri (www.hazine.gov.tr).
- Jarblad, Andreas (2003), “The Global Politic Economy of Transnational Corporations: A Theory of Asymmetric Interdependence”, Luleå University of Technology, C Ektended Essay No:047
- Karlık, R. (2004), Türkiye Ekonomisi Tarihsel Gelişim Yapısal ve Sosyal Değişim, Beta Basım Yayım, Tıpkı 8. Baskı.
- Kepenek, Y., Yentürk, N. (1997), Türkiye Ekonomisi, Remzi Kitabevi, İstanbul.

- Kılıç Görmezöz, K.(2007), Türkiye'ye Doğrudan Gelen Yabancı Sermaye Yatırımlarının İstihdam Üzerindeki Etkileri, Uzmanlık Tezi, Ankara, http://statik.iskur.gov.tr/tr/rapor_bulten/uzmanlik_tezleri/ (Erişim Tarihi: 23.11.2009).
- T.C. Merkez Bankası Ödemeler Dengesi İstatistikleri (www.tcmb.gov.tr).
- Steger B. M. (2006), Küreselleşme, Dost Kitabevi, Ankara.
- Şahin, H. (1998), Türkiye Ekonomisi, Ezgi Kitabevi, Bursa.
- Şahin, M. (1975), “Türkiye'de Dolaysız Yabancı Sermaye Yatırımları” , Ekonomik ve Sosyal Yayınlar Serisi, No.3, Ankara.
- Toptaş, M. (1996), Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Analizi, Doktora Tezi, Ankara.
- YASED (2009), Uluslararası Doğrudan Yatırımlar Değerlendirme Raporu, İstanbul. <<http://www.yased.org.tr/webportal/Turkish/Yayinlar/Documents/UDYRaporu-2009-ilkyari.pdf>>(Erişim Tarihi: 25.11.2009).
- YASED (2010), Uluslararası Yatırımcılar Derneği “Türkiye'de Sanayi Sektöründe Uluslararası Sermaye” Raporu, Türkiye'nin en büyük 500 sanayi kuruluşu arasındaki uluslararası sermayeli şirketlerin değerlendirmesi, Temmuz.
- Yavan, N., Kara, H.(2003), “Türkiye'de Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları ve Bölgesel Dağılışı,” Coğrafi Bilimler Dergisi, 1(1):19-42.
- Yazıcıoğlu, A. (2004), “Türkiye'de Yabancı Sermaye”, <http://www.vergidegundem.com/files/makale2nisan2004.doc> (Erişim Tarihi: 06.02.2011).

Sorumlu Yazar

O.Murat KOÇTÜRK

kocturkom@hotmail.com

Geliş Tarihi : 19.01.2012

Kabul Tarihi : 31.05.2012

TÜRKİYE'DE VE DÜNYADA FINDIK POLİTİKALARI

Selma KAYALAK¹, Ahmet ÖZÇELİK²

ÖZET: 2010 yılı itibariyle Türkiye'de 660 bin hektar alanda fındık yetiştirilmektedir. Türkiye, dünya fındık üretiminin yaklaşık %76'sını, ihracatının ise %85'ini gerçekleştirmektedir. Fındık yetiştiriciliğinin Karadeniz Bölgesinde çevresel, sosyal ve ekonomik etkisi büyüktür. Bu çalışmada, Türkiye'de uygulanan fındık politikaları kronolojik bir sıraya göre incelenmiş ve sektörün mevcut sorunlarına yönelik öneriler verilmiştir. Ayrıca dünya da fındık üreten diğer ülkelerdeki uygulamalar da incelenmiştir. Uzun yıllar uygulanan destekleme alımı ve destekleme fiyatı politikalarının etkisiyle fındık üretim alanlarının artması, özellikle pek çok ürünün rahatlıkla yetiştirilebildiği Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi ve taban arazilerde fındık yetiştiriciliğinin yayılması önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Üretim alanlarındaki artış ve beraberinde getirdiği sorunlar, Türkiye'yi çözüm arayışlarına yöneltmiştir. Bu arayış neticesinde dikim alanlarının sınırlandırılması ve alternatif ürün projesi politikaları geliştirilmiş, ancak uygulanamamıştır. 2009 yılından itibaren Yeni Fındık Stratejisi kapsamında destekleme alımına son verilmesi doğrudur. Ancak Yeni Fındık Stratejisinin temeli daha önce denenmiş ve amacına ulaşmamış Alternatif Ürün Desteği ve Doğrudan Gelir Desteği gibi uygulamalara dayanmaktadır. Destekleme alımı ve fiyatı veya alan bazlı desteklemeler gibi kısa vadeli politikalar yerine, en uygun asgari işletme büyüklüğünü, verimlilik artışını ve çeşit standardizasyonu sağlamaya yönelik desteklemeler ile çiftçi gelirlerinde ve gelir dengesinde uzun vadeli iyileşmeler hedeflenmelidir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Fındık, Politika

Hazelnut Policies in Turkey and in the World

ABSTRACT: Hazelnut has been produced on an area of 660 thousand hectares in Turkey since 2010. Turkey produces approximately %76 of hazelnut production in the world, and %85 of the hazelnut exportation is carried out by Turkey. Hazelnut production has environmental, social and economic impacts on Black Sea region. In this study, hazelnut policies pursued in Turkey has been analyzed, and some suggestions about existing problems in this sector have been offered. In addition, policies and implementations in the other countries producing hazelnut have been focused as well. Along with hazelnut production' spreading over large areas especially in Middle and Western Black sea regions, an increase in the hazelnut production areas as a consequence of support purchase and support price implemented for a long time has also caused significant problems. The increases in production areas and subsequent problems related with this increase have led Turkey to find out new solutions. As an outcome of this solution seeking, some policies like restricting plantation areas and alternative production projects have been determined; however they have not been implemented. It has been accurate to end support purchase in accordance with New Hazelnut Strategy since 2009. However, New Hazelnut Strategy is based on some implementations like Alternative Production Support and Direct Income Support which were attempted and resulted in failure. Instead of some policies like support purchase, support price or field-based support, some support policies about sustaining appropriate minimum farm size, productivity growth and type standardization should be aimed so that long-term improvements could be provided in terms of farmers' income and income balance.

Key Words: Turkey, Hazelnut, Policy

1. GİRİŞ

Karadeniz Bölgesi'nde özellikle dağlık ve eğimi yüksek alanlarda yoğunlaşan fındık tarımı; arazilerin erozyondan korunması, çok sayıda çiftçi ailesinin geçim kaynağı olması ve tarım ürünleri ihracatında ilk sırada yer alması nedenleriyle Türkiye ve Karadeniz Bölgesi için çevresel, sosyal ve ekonomik öneme sahiptir.

Dünyanın en kaliteli fındığının yetiştirdiği Türkiye'de, 2010 yılı itibariyle 660 bin hektar alanda fındık yetiştirilmektedir. Türkiye, 2005-2009 döneminde 646 bin ton kabuklu fındık üretimi ile dünya üretiminin %76,63'ünü, 2005-2007 döneminde ise 230 bin ton iç fındık ihracatı ile dünya fındık ihracatının %85,13'ünü gerçekleştirmiştir (Anonim, 2011a). 2011 yılında, Türkiye'nin 133,301 milyar

dolar olan toplam ihracatında tarım ürünlerinin payı %13,4, fındık ve mamullerinin payı ise %1,3 olmuştur (Anonim, 2011b).

Türkiye'de fındık ile ilgili politikaların temel amaçları, ihracat ve üretici gelirlerinin maksimizasyonu, stok, taşıma ve finansman maliyetlerinin minimizasyonu ve dünya piyasalarındaki gücünün muhafaza edilmesidir (Sarımışeli ve Aydoğmuş, 2000).

Bu çalışmanın amacı dünya fındık üretiminin %76'sını, dünya fındık ihracatının ise %85'ini gerçekleştiren Türkiye'de uygulanan fındık politikalarının kronolojik bir sıraya göre inceleyerek, sektörün mevcut sorunlarını ve çözüm olanaklarını tartışmaktır. Ayrıca dünya da fındık üreten diğer ülkelerdeki uygulamalar da incelenmiştir.

¹ Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, ÇANAKKALE

² Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, ANKARA

2. TÜRKİYE'NİN FINDIK POLİTİKALARI

Türkiye ve Karadeniz Bölgesi için önemli bir ürün olan fındık piyasasının düzenlenmesi amacıyla, alım ve fiyat desteklemesi, dikim alanlarının sınırlandırılması, alternatif ürün projesi ve doğrudan gelir desteği gibi politikalar oluşturulmuş, bunların bazıları uygulanmış, bazıları uygulanamamış veya amaçlanan hedeflere ulaşmamıştır. Bu politikalarından özellikle destekleme alımı ve destekleme fiyatı politikası, Türkiye'de fındık üretiminin taban arazilere ve Batı Karadeniz Bölgesine doğru genişlemesine neden olmuştur. Bu durumun beraberinde getirdiği aşırı üretim sorununa çözüm için dikim alanlarının sınırlandırılması ve alternatif ürün projesi politikaları ortaya çıkmıştır.

2.1 Alım ve Fiyat Desteklemesi Politikaları

Türkiye'de fındık üretimi, ekolojik koşullara ve periyodisiteye bağlı olarak yıllık ortalama 550 bin ile 800 bin ton arasında değişmektedir. Üretim miktarındaki bu dalgalanmalar fiyat istikrarsızlığına neden olmaktadır. Özellikle üretim miktarının yüksek olduğu yıllarda fındık arzı, talebi aşmakta ve fiyatlarda düşüşler görülmektedir. Üreticiler bu dönemlerde devletin destekleme alım politikasına her zamankinden daha fazla gerek duymaktadır. Dolayısıyla geçimini fındık üretiminden sağlayan geniş üretici kitlesinin, bu fiyat istikrarsızlıklarından korunması için devlet tarafından destekleme alımı ve fiyatı politikaları uygulanmıştır.

%50 randımanlı yani 500 gr iç veren 1 kg kabuklu fındık için belirlenen destekleme taban fiyatı ile kar ve zararı devlet hazinesine ait olan fındığı alım görevi uzun yıllar Fındık Tarım Satış Kooperatifleri Birliği'ne (Fiskobirlik) verilmiştir. 2006-2008 yıllarında ise Toprak Mahsulleri Ofisi (TMO) aracılığıyla destekleme alımı ve destekleme fiyatı uygulanmıştır. 2009 yılı Hükümet Programı çerçevesinde TMO'nin artık fındık alımı yapmayacağı açıklanmıştır.

2.1.1 Fiskobirlik'in Fındık Alım ve Fiyat Desteklemesi

Destekleme Alımı

10 Ekim 1935 Ankara'da yapılan I. Ulusal Fındık Kongresi (I. Milli Fındık Şurası) ve 1935'de çıkarılan 2834 sayılı Tarım Satış Kooperatifleri Kanununun ile fındık satış kooperatifleri kurulmaya başlamıştır (Anonim, 1935). Giresun, Trabzon, Ordu, Bulancak ve Keşap'taki kooperatiflerinin bir araya gelmesi ile 28.07.1938'de Fiskobirlik kurulmuştur. Fındık alımına aynı yıl başlayan Fiskobirlik, 1938'de 0,4 TL/kg'dan 625 ton fındık alımı yapmıştır (Anonim, 2008a). 1938'den 1964 yılına kadar bağımsız ve özerk bir kurum olarak faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu alımlarda kar ve zarar üreticiye ait olmuştur. 1964 yılında kurum sürekli zarar ettiği gerekçesi ile bu yıldan itibaren devletin alım garantisi ve fiyat desteği ile faaliyetlerini sürdürmeye başlamıştır.

2000 yılında uygulamaya konulan "Tarım Reformu Uygulama Projesi (Agricultural Reform Implementation Project = ARIP)" kapsamında, girdi, kredi ve fiyat desteklerine dayanan mevcut sistemden Doğrudan Gelir Desteği (DGD) sistemine geçilmiştir. Ayrıca 16 Haziran 2000 tarihli ve 4572 Sayılı Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri (TSKB) kanunu ile Fiskobirlik ve 16 Birliğe devletin mali desteği kaldırılmıştır (Anonim, 2000). 4572 sayılı Kanuna istinaden borçlarının silinmesi ve 4 yıllık uyum süreciyle özerk bir kuruluş olacak olan Fiskobirlik'e devlet müdahaleleri devam etmiş ve borçları silinmemiştir. Fiskobirlik 2000 yılı fındık alımı finansmanının tamamını devlet bütçesinden gerçekleştirmiştir. 2001 yılında Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan (DFİF) sağlanan düşük faizli krediden yararlanılmıştır. 2002/4765 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (BKK) ile 2002 yılı arz fazlası kabuklu fındığın devlet adına üreticiden satın alınması için Fiskobirlik görevlendirilmiştir (Anonim 2002). Fiskobirlik, 2003 yılından itibaren ise devlet desteği olmadan, fındık alımlarını kendi adına öz kaynakları ve krediler ile karşılamaya çalışmıştır. 2006 yılında ise DFİF'ndan yararlanamayan Fiskobirlik'in fındık

Çizelge 1. Fiskobirlik'in Destekleme Alım Miktarları

Yıllar	Fiskobirlik'in Alım Miktarı (ton)	Üretim Miktarı (ton)	Fiskobirlik'in Toplam Üretimdeki Alım Payı (%)	Toplam Alım Bedeli (Bin TL) (1994 Sabit Fiyatlar ile)
1970	148.196	270.025	54,88	5.411.230.045,76
1975	251.135	346.500	72,48	15.597.763.347,13
1980	101.151	250.000	40,46	3.343.219.219,92
1985	11.921	184.000	6,48	492.212.159,62
1990	129.591	375.000	34,56	3.736.887.298,93
1995	34.292	435.000	7,88	1.507.691.154,95
2000	91.648	495.000	18,51	4.177.589.705,40
2005	50.996	580.000	8,79	4.221,76
2006	44.932	780.000	5,76	2.171,38
2007	4.572	570.000	0,8	225,74
2008	5.014	860.000	0,58	197,93
2009	70	440.000	0,02	2,66

Kaynak: Anonim, 2011a

alımını nerde ise tamamen bitmiştir. 1964 yılından itibaren Fiskobirlik'e verilen, kar ve zararı devlet hazinesine ait olan fındık alım ve fiyat desteklemesi görevi, 2006/10865 sayılı BKK ile TMO' ne verilmiştir (Anonim 2006).

Çizelge 1'de Fiskobirlik'in 1970 sonrasındaki destekleme alım miktarları verilmiştir. 1980'li yılların ortalarına kadar üretilen fındığın yaklaşık yarısını alan Fiskobirlik'in alım miktarları, yıllar itibariyle önemli oranda düşmüştür. 1970-2009 döneminde üretim miktarı, üretim alanı ve verimlilik artışı nedeniyle 1970-72'de ortalama 205 bin ton iken 418 bin ton artarak 2007-09'da 623 bin tona ulaşmıştır. Türkiye fındık üretim miktarı, artış eğilimi gösterirken Fiskobirlik'in alım miktarı aksi yönde düşüş göstermiştir. Fiskobirlik'in fındık alım oranı 1970-2009 yılları arasında büyük bir dalgalanma göstermiş ve toplam üretim içindeki payı % 72.48 (1975) ile %0.02 (2009) arasında değişmiştir (Çizelge 1).

Fiskobirlik'in alım miktarı zaman zaman siyasi nedenlerle artmış ise de genelde düşüş eğilimi göstermiştir. Alım miktarı düşse bile, destekleme alım fiyatları piyasada etkili olduğu için fındık üretimi cazibesini korumuştur.

Destekleme Alım Fiyatı

Klasik iktisadi teoriye göre, serbest bir piyasa ortamında tüm ekonomik sorunların çözümü, düzgün işleyen fiyat mekanizmasıdır. Ancak tarımsal üretimin yapısal özellikleri nedeniyle tarım ürünleri piyasalarında fiyat mekanizması, klasik iktisat teorisinde öngörüldüğü gibi düzgün işlememektedir.

Tarımda, çiftçiler mevcut piyasa fiyatına bakarak gelecek için üretim kararlarını almaktadırlar. Tarımda üretim süresini, diğer sektörlerde üretilen ürünler için yapıldığı ölçüde kısaltmak mümkün

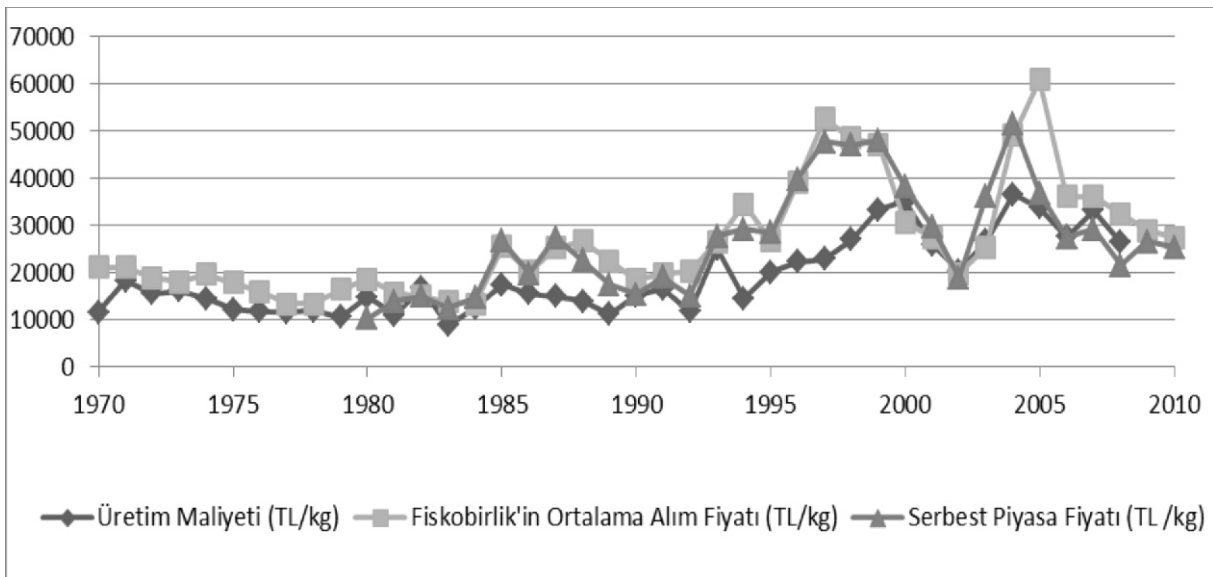
değildir. Fındık gibi üretim sürecinin uzun olduğu ürünlerde, üreticiler üretim kararlarını fiyatların genel eğilimi doğrultusunda vermektedir. Bu durum tarımsal ürün piyasalarında üretim miktarı ve fiyatlarda dalgalanmalara neden olmaktadır. Ayrıca devletin ekonomik, sosyal ve politik amaçlı müdahaleleri de tarımsal ürün piyasalarının dengesini bozmaktadır.

Şekil 1'de 1970-2008 dönemi fındık üretim maliyetleri, 1970-2010 dönemi Fiskobirlik ortalama fındık alım fiyatları ile 1980-2010 dönemi fındık serbest piyasa fiyatları, 2003 sabit fiyatlarıyla verilmiştir.

Fiskobirlik alım fiyatları ve serbest piyasa fiyatları arasındaki bağlantı, Şekil 1'de görülmektedir. Fiskobirlik alım fiyatlarının, üretim maliyetleri ile korelasyon katsayısı 0.79 ve serbest piyasa fiyatları ile korelasyon katsayısı 0.87 olarak hesaplanmıştır.

Fındık üretim maliyeti, alım ve serbest piyasa fiyatları önemli dalgalanmalar göstermekle beraber yıllar itibariyle artış eğilimi göstermiştir. 1970-2008 dönemi ortalamasına göre fındık üreticilerine maliyetlerin %40.40 üstünde bir destekleme fiyatı verilmiştir. Ayrıca bazı yıllar destekleme fiyatı %80 ile %138 arasında maliyetlerin üzerinde belirlenmiştir.

Fiskobirlik alım fiyatları, Birlikleri özerkleştiren 4572 sayılı TSKB Kanunu çıkana kadar (yani devlet desteğinin olduğu yıllarda) üretim maliyetlerinin üzerinde, 1982, 2000, 2002, 2003 yıllarında ise üretim maliyetlerinin altında gerçekleşmiştir. Piyasada fındık fiyatı genelde destekleme fiyatı, ödeme şekli ve ithalatçıların talepleri doğrultusunda oluşmuştur. Fiskobirlik alım fiyatları genel olarak serbest piyasa fiyatlarından yüksek olmuş ve bir nevi taban fiyat gibi etki yapmakla beraber, ödemelerin geç yapılması, üreticiyi

Şekil 1. Yıllar İtibariyle Fındık Üretim Maliyetleri, Fiskobirlik Ortalama Alım Fiyatları Ve Serbest Piyasa Fiyatları (TL/Kg) (Anonim, 2011a)

parasını nakit olarak aldığı tüccara yöneltmiştir.

2003 yılından itibaren Fiskobirlik, fındık fiyatı ve alım kararlarını kendi vermiştir. Bu dönemde Fiskobirlik, fiyatları yükseltme stratejisi izlemiştir. Fiyatların yükselmesinde, 2004 yılında yaşanan donun etkisiyle söz konusu yıl ve daha sonraki yılda üretimin düşmesi ve stoklardaki fındığın elden çıkartılmasının da etkisi bulunmaktadır (Bozoğlu, 2007).

2005 yılından itibaren Fiskobirlik, piyasaya da etkinliğini artırarak maliyetinin üzerinde fiyat açıklamış ve Türkiye'ye rekor düzeyde ihracat geliri sağlamıştır. 2006 yılında ise Fiskobirlik, DFİF'ndan yararlanamaması nedeniyle fındık alımını yapacak kaynak bulamamıştır. Fındık fiyatları iç ve dış piyasalarda düşmüştür. Fındık üreticisi, maliyetin altında ya da maliyete yakın fiyatlarla ürününü satmak zorunda kalmış ve bu yıl TMO hükümet tarafından fındık alımı için görevlendirilmiştir.

2.1.2 Toprak Mahsulleri Ofisi'nin Fındık Alım ve Fiyat Desteklemesi

Toprak Mahsulleri Ofisi'nin (TMO) Ana Statüsünde 2006 yılında yapılan değişiklikle, hububat dışındaki diğer tarım ürünleri ile ilgili olarak Bakanlar Kurulu tarafından görevlendirilebilmesine imkân tanınmıştır. Bu çerçevede, 2006/10865 sayılı BKK ile fındık alımı ile görevlendirilmiştir (Anonim, 2006). Tarihinde ilk defa fındık alımı ile görevlendirilen TMO, 2006 üretim ve ihracat sezonunda piyasadan 162 bin ton kabuklu fındık alımı gerçekleştirmiştir. Çizelge 2'de TMO'nun fındık alım miktarları ve fiyatları verilmiştir. TMO 2006 yılında fındık alım fiyatını 4 TL olarak açıklamıştır. 2007 yılında ise TMO kademeli fiyat uygulamasına geçmiş, ilk kademe alım fiyatını 5.15 TL olarak belirlemiştir. 2008 yılında da kademeli fiyat uygulanmış ve ilk kademe alım fiyatı 4.0 TL olarak belirlenmiştir (Çizelge 2).

Çizelge 2. TMO Alım Bilgileri

Fındık	2006	2007			2008		Toplam
		2005*	2006*	2007	Fiskobirlik		
Alım Miktarı (Bin ton)	162.489	40.742	26.631	95.641	1.796	366.243	693.545
		163.014			368.042		
Fiyat (TL/kg)	4,00	-	-	5,15-5,35	-	4,00 -5,00	
Üretici Sayısı	59.388	Fiskobirlik	Fiskobirlik	44.858	-	152.428	256.674
Alım Bedeli (Milyon TL)	585	255 + 464 = 719			8.1 + 1521.9 = 1530		2.834

Kaynak: Anonim 2008b, Anonim 2009a, Anonim 2011c * 40.742+26.631 = 67.373 bin ton Fiskobirlik

Çizelge 3. Ağustos 2009 Tarihi İtibariyle TMO'nin Mahsul Yılına Göre Fındık Stokları (ton)

	2006	2007	2008	TOPLAM
Fındık	112.123	80.590	321.213	513.926

Kaynak: Anonim 2009a

TMO 2007 yılında kendi adına 464 milyon TL bedelle aldığı 95,641 bin ton fındığın yanı sıra, 2007/12757 sayılı BKK ile Fiskobirlik stoklarında bulunan 2005 ve 2006 yılı mahsulü 67.373 bin ton kabuklu fındığın da satın alımıyla görevlendirilmiştir (Anonim, 2007). TMO, Fiskobirlik'in stoklarındaki fındığı yaklaşık 255 milyon TL bedelle satın almıştır (Anonim 2011c). Bu görevlendirme ile TMO arz fazlasının fiyat istikrarı üzerinde olumsuz etki yapmasını engellemeye çalışmıştır.

2008–2009 kampanya dönemlerinde üreticiden alınan 366 bin ton ürüne karşılık 1.52 milyar TL ödeme yapılmıştır. Fiskobirlik'ten 1.796 ton ürün alınmış ve ürün bedeli 8.1 Milyon TL borçlarına karşılık tahsil edilmiştir (Anonim, 2009a). TMO 2006, 2007 ve 2008 tarım dönemlerinde toplam 694 bin ton fındık almış ve karşılığında 2.83 milyar TL ödeme yapmıştır (Çizelge 2).

TMO'nin 2006, 2007 ve 2008 yıllarında almış olduğu fındıkları satamaması sonucu stok miktarı artmıştır. 15.07.2009 tarih ve 27289 sayılı resmi gazetede yayımlanan 2009/15202 sayılı BKK ile TMO'nin fındık alım görevi sonlandırılmıştır (Anonim, 2009b). Fındık alım görevinin sonlandırıldığı Ağustos 2009 tarihi itibariyle TMO'nun depolarındaki fındık stokları Çizelge 3'de verilmiştir. 2009 yılında fındık alımı yapmayan TMO'nun depolarında yaklaşık 514 bin ton fındık vardır (Çizelge 3).

13.11.2007 tarihinde 12757 sayılı BKK ile TMO'ne fındık stoklarının önemli bir bölümünü yağlığa ayrılması ve oluşacak görev zararının Hazine tarafından karşılanması konusunda yetki verilmiştir (Anonim 2007). Fındık alım görevine son verilen TMO, stoklarında bulunan fındığın piyasaları olumsuz etkilemesini önlemek için bu yetkiyi kullanmıştır.

TMO satın aldığı kabuklu fındığın 30 bin tonu Fiskobirlik'e, 196 bin tonu piyasalara satılmış, 29 bin

ton kabuklu fındık kavrulmuş iç fındık, kıyılmış iç fındık ve fındık ezmesi imalatında, 320 bin ton kabuklu fındık ise yağ imalatında kullanmıştır. Böylece 2006, 2007 ve 2008 üretim yıllarında TMO tarafından alınan 694 bin ton kabuklu fındığın, Ağustos 2011 tarihi itibarıyla 570 bin tonu (%83'ü) değerlendirilmiştir (Anonim, 2011d).

Destekleme alımı ve fiyatının fındık üretim alanlarının genişlemesine neden olduğu yaygın bir görüştür. 1970-2007 dönemi için destekleme alımı ve fiyatının, fındık üretim alanları üzerindeki etkisinin uzun dönem denge modeliyle (Johansen Yöntemi) irdelendiği bir çalışmada bu yaygın görüşü doğrulayan sonuçlar alınmıştır. Özellikle destekleme fiyatının, dikim alanlarının genişlemesinde etkili olduğu bulunmuştur. Destekleme alımının %1 artması, fındık üretim alanlarını %0,26 artırmaktadır. Destekleme fiyatının %1 artmasının uzun dönemde üretim alanlarını %0,84 artırdığı belirlenmiştir (Kayalak, 2009). Üretim sürecinin uzun olduğu fındık gibi ürünlerde, üreticilerin üretim kararlarında fiyatlar genel eğilimi etkili olmaktadır.

Fındık dikim alanlarının daraltılması ve alternatif ürün destekleme projesi kapsamında yer alan Samsun ili Çarşamba ilçesinde 2007 yılında yapılan bir araştırmada fındık dikim alanlarının daraltılmasına karşı çiftçilerin tavrını belirlemeye çalışılmıştır. Bu çalışmaya göre üreticilerin fındık ekiminden vazgeçmemelerinin birinci nedeni fındıkta uygulanan yüksek fiyat uygulaması, ikinci nedeni fındıkta alım garantisi gösterilmiştir (Kılıç ve ark. 2007). Bu sonuçlarda uzun dönem denge modelinden elde edilen sonuçları teyit etmektedir.

2.2 Dikim Alanlarının Sınırlandırılması

1964 yılında başlayan destekleme alımları neticesinde fındık üretim alanları 1969-71 yıllarında ortalama 325 bin hektarken, 1980-82 yıllarında ortalama 390 bin hektara ulaşmıştır. Aynı yıllarda fındık üretimi sırasıyla 194 bin tondan 288 bin tona ve iç fındık ihracatı ise 71 bin tondan 108 bin tona ulaşmıştır (Anonim, 2008a).

1980'li yılların başından itibaren üretim miktarının iç tüketim ve ihracat hacmini önemli oranda aşarak stoklara neden olmaya başlaması fındık dikim alanlarının sınırlandırılmasını gündeme getirmiştir. 1983 yılında 2844 sayılı "Fındık Üretimine Planlanması Ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine İlişkin Kanun" çıkarılmıştır (Anonim, 1983). Altı yıl süresince kanunun uygulama alanlarının belirlenmesi yapılmamıştır. Ancak 1989'da çıkarılan uygulama yönetmeliği ile Kanunun kapsamına girecek alanlar belirlenmiştir. Bu yönetmeliğe göre rakımı 750 metreyi geçmeyen ve eğimi en az % 12 olan arazilerde, 1. ve 2. sınıf araziler ile eğimi % 6'dan az olan 3. sınıf arazilerde hiçbir biçimde fındık yetiştiriciliği yapılamayacağı belirtilmektedir. Giresun, Ordu ve Trabzon il merkezleri ile ilçeleri ve Bolu ilinin (şimdi Düzce il

sınırlarında) Akçakoca, Zonguldak ilinin Ereğli ilçesi bu sınırlamaların dışında tutulmuştur (Anonim, 1989). 1990 yılında çıkarılan ek yönetmelikle Zonguldak ilinin Alaplı ilçesi de sınırlama dışında tutulmuştur (Anonim, 1990). 1995 yılında çıkarılan ek kararname ile ekonomik kullanım süresini dolduran fındık bahçelerinin çiftçinin isteği ile tazminat ödenerek sökülebileceği belirtilmiştir (Anonim, 1995).

1983/2844 sayılı yasada izin verilen fındık yetiştirme alanları 2001/3267 sayılı BKK ile genişletilmiştir (Anonim, 2001a). 27 Ekim 2009 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren 2009/15531 Sayılı BKK ile de fındık üretimine izin verilen alanlara yeni il ve ilçeler eklenmiştir. Bunlar Düzce Merkez ve Kaynaşlı, Sakarya Ferizli ve Karapürçek, Gümüşhane Kürtün'dür. Ayrıca daha önce izin verilmeyen 750 metrenin üzerindeki tarım arazilerinde de (82,399 Bin hektar), fındık bahçesi tesis edilmesine ve yenilenmesine izin verilmektedir (Anonim, 2009c).

1983/2844 sayılı yasa ve daha sonra değiştirilen yönetmeliklerle açıklanan tedbirler uygulanamamış, izin verilmeyen ve verilen yerlerdeki fındık yetiştiriciliği sürekli artmıştır. Bu artışın en önemli nedenleri olarak fiyat destekleme politikasına devam edilmesi, ekonomik ömrünü doldurmuş fındık bahçelerinin sökülmesinin bahçe sahiplerinin isteğine bırakılması, zorunlu sökülme ise bahçelerin ekonomik ömrünün sonuna bırakılması, üreticilerin sökülme tazminatını yeterli görmemesi ve tazminatın kaynağının Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı'na aktarılmaması, fındığa alternatif olacak ürünlere yeterli teşvikin verilmemesi, üretime izin verilmeyen alanlarda dikim yasağı denetimlerinin yeterli yapılmaması gösterilmektedir (Bozoğlu, 2004).

Destekleme alımı ve fiyatı politikalarına bağlı olarak cazip hale gelen fındık yetiştirici, sürekli dikim alanlarının artışına neden olmuştur. Üretim alanlarının artışına bağlı olarak da aşırı üretim sorunu ortaya çıkmıştır. Bu sorunun çözümü için getirilmiş dikim alanlarının sınırlandırılması ve alternatif ürün projesi, siyasi endişeler ve mali sorunlar nedenleriyle uygulanamamış olmalarıyla birlikte fındık yetiştirilmesine izin verilen yasal alanlar sürekli genişletilmiştir.

2.3 Alternatif Ürün Projesi

Alternatif ürün projesi ile arz fazlası olan fındık ve tütün gibi ürünlerin dikim alanlarının, üretim açığı olan ürünlere kayması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda çıkarılan, 2001/2218 sayılı BKK ile belirlenen alanlar dışında kalan fındık bahçelerinin söküleceği ve sökülme masraflarının karşılanacağına ilişkin karar (Anonim, 2001b) ve 2001/3438 sayılı BKK ile belirlenen yönetmelikle düzenlenen fındıkta Alternatif Ürün Desteklemesi uygulaması politikaları (Anonim, 2001c) uygulamaya konulmuş ise de bu politikalar hedefine ulaşmamıştır.

2001 yılında çıkarılan bu kararlar ile;

- Yasal olarak izin verilen fındık üretim alanı dışında bırakılan ve çoğu taban arazisi olan 53.868 hektarlık alan,
- Fındık üretimine izin verilen bölgeler içinde olmakla birlikte I. ve II. Sınıf araziler ile eğimi %6'nın altında olan III. Sınıf tarım arazilerinin oluşturduğu 28.588 hektarlık alan,
- Yüksek eğimli ve/veya ormanlık olan 17.544 hektarlık alan,

toplamda 100.000 hektarlık alan proje kapsamına alınmıştır.

Alternatif ürüne geçmek isteyen fındık üreticisine sökülüm, girdi ve tarla hazırlama olmak üzere üç aşamada, toplam olarak 146 \$/dekar (toplam 146 milyon dolar) ödeme yapılması planlanmıştır. 26-30 Nisan 2004 tarihli Dünya Bankası izleme raporu ile toplam sökülüm alanı 16.000 hektara ve toplam ödeme tutarı ise 55,480 milyon dolara inmiştir (TKİB, 2009).

Borç düzenlemesinden sonra Alternatif Ürün Projesi'nin kaynağı toplam 58,90 milyon dolar olarak belirlenmiştir. 2006 yılı sonunda alternatif ürün yetiştiriciliğine geçen 397 çiftçiye 4798,84 da için (dekar başı 197,81 \$) toplam 949 243 \$ ödeme yapılmıştır (TKİB, 2009). Proje için ayrılan kaynağın %1,71'i kullanılabilirliği.

Fındık üreticilerinin çoğunluğunun üretimin yapıldığı ilin dışında yaşaması ve üretim için fazla zaman ayrılmaması, fındıktan vazgeçme düşüncesinin oluşmasına engel olmaktadır. Ayrıca fındık üretim alanlarının bir kısmının kadastro geçmeyen sahalarda veya orman ve orman vasfını yitirmiş (2B) alanlar içinde olması nedeniyle üreticilerin, fındık bahçelerini kaybetme endişesi taşıması, alternatif ürünlerin fındık kadar gelir getirmeyeceği ve bu ürünlerin fındık gibi kolay pazarlanamayacağı düşünceleri de projenin başarısını engelleyen başlıca nedenler olarak görülmektedir.

2.4 Yeni Fındık Stratejisi

15 Temmuz 2009 tarihli 2009/15201 Sayılı BKK ile Hükümetçe kabul edilen "Yeni Fındık Stratejisi" ile fındığın desteklemesi yeniden düzenlenmiştir (Anonim 2009d). Yeni düzenlemenin, üretim alanlarının sınırlandırılması ve alternatif ürün projesine dayanan iki yönü vardır. Birincisi, ruhsatlı alanlarda üretim yapan fındık yetiştiricilerine "Alan Bazlı Gelir Desteği", ikincisi ruhsatsız alanlarda fındık yetiştiriciliği yapanlara ise alternatif ürünlere geçmeleri halinde "Alternatif Ürün Desteği" verilmesidir.

Alan Bazlı Gelir Desteği ile 406 bin ha ruhsatlı alandaki 209 bin üreticiye, yıllık 150 TL/da destekleme ile 3 yıl için toplam 1.8 milyar TL ve Söküm ve Alternatif Ürün Desteği ile 176 bin ha ruhsatsız alandaki 81 bin üreticiye, 2009-2011 yıllarında sonbahar ve ilkbahar ekim/dikim dönemleri dikkate alınarak; 1.yıl 300 TL/da, 2.yıl 150 TL/da, 3.yıl yine 150 TL/da destekleme yapılmasını

planlanarak, 3 yıl için toplam 600 TL/da destekle, toplam 753 milyon TL ödeneceği öngörülmüştür. 2009-2011 yıllarında 3 yıl süre ile uygulanacak Yeni destek modeliyle 209 bin üreticiye, 2.6 milyar TL destekleme yapılması hedeflenmiştir (Anonim, 2009d).

2009/15531 Sayılı BKK ile Temmuz 2009 da açıklanan Yeni Fındık Stratejisinde Alan Bazlı Gelir Desteği ve Alternatif Ürün desteği uygulanacak hedef alanlar genişletilmiştir (Anonim, 2009c).

Söküm ve alternatif ürün desteği özellikle taban arazilerde fındık yerine alternatif ürüne geçen üreticilere yapılacak desteklerle, katma değeri yüksek ürünlerin yetiştirilmesi amaçlanmış ve 3 yılın sonunda ruhsatsız alanlarda fındık üretimine izin verilmeyeceği belirtilmiştir. Ayrıca alternatif ürün programında; "Türkiye Tarım Havzaları Üretim ve Destekleme Modeli"nin o bölgeler için öngördüğü ürünlerin yetiştiriciliğinin teşvik edileceği açıklanmıştır.

2.5 Tarım Sektörünün Geneline Yönelik Desteklemeler Kapsamında: Fındık

Dünya Bankası'nın desteği ile 2000 yılında uygulamaya konulan "Tarım Reformu Uygulama Projesi (ARIP)" ile girdi, kredi ve fiyat desteklerine dayanan mevcut sistem yeniden düzenlenmiştir. Bu düzenlenenin temelini; fiyat, kredi, girdi gibi destekler kaldırılarak buradan doğacak kayıpların doğrudan ödemeler ile telafi edilmesi oluşturmuştur. Ayrıca tarımdaki devlet kuruluşlarının özelleştirilmesi ve sektörde devletin müdahalesinin en aza indirilmesi de hedeflenmiştir.

İlk kez 2000 yılında pilot uygulamalarla başlayan ve 2008 yılında son bulan Doğrudan Gelir Desteği (DGD) ödemelerinden fındık üreticileri de yararlanmıştır. Ayrıca BKK ile 2002 yılından geçerli olmak üzere fındık üreticilerine ek ödeme yapılmıştır. Ancak bu ödemeler arazi büyüklüğüne göre yapılmış ve arazilerin Çiftçi Kayıt Sistemine (ÇKS) kayıtlı olması şartını aranmıştır. Karadeniz Bölgesi'nde ortalama işletme büyüklüğünün düşük ve kadastro çalışmaları tamamlanmadığından tapusuz fındık bahçelerinin çokluğu, DGD projesinden istenen faydayı sağlamamıştır. Yeni Fındık Stratejisi ile 2009 yılında yürürlüğe konan ve 2012 yılında son ödemesi yapılacak olan alan bazlı destekleme ödemesi (150 TL/da) de DGD niteliğindedir. Yine aynı nitelikte olan ve tüm tarım sektörüne yönelik olan mazot desteği (dekar başına) ödemesinden fındık üreticileri de yararlanmaktadır.

2.6 Dış Politikalar Kapsamında: Fındık

Dış ticaretin ülke ekonomisinin yararına düzenlenmesini sağlamak amacıyla, 15.02.1984 tarihli ve 18313 sayılı resmi gazetede yayımlanan 2976 sayılı kanununa dayanarak Destekleme Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) oluşturulmuştur (Anonim, 1984). 09.08.1983 tarihinden itibaren serbest ihracatı yapılan

findığının, dış piyasalarda fiyatının düşmesini önlemek ve gelir sağlanması amacıyla fındık ihracatı da DFİF tabi olmuştur (Dölekoğlu, 2002). Fındık, çekirdeksiz kuru üzüm, kuru incir, Antep fıstığı, canlı hayvan ve diğer bazı ihraç ürünlerinden kesilen DFİF kesintileri bir havuzda toplanarak tarımsal destekleme faaliyetlerinde kullanılmaktadır.

Fındık ihracatından DFİF'in yanında Fındık Tanıtım Fonu Kesintisi de uygulanmaktadır. Fındık ihracatının FOB bedeli üzerinden %0 4 olan bu oran, 03/07/2009 tarih ve 27277 sayılı Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 5910 sayılı kanununun 18. Maddesinde tanıtım gruplarının faaliyetlerinin finansmanın temininde ilgili ürünlerin ihracatı üzerinden yapılabilecek ek nispi aidat kesintileri azami %0 3 olarak değiştirilmiştir (Anonim, 2009e).

Türkiye, Gelişmekte Olan Ülke statüsünde, Tarifeler ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT)'nin devamı olan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) (1995) Tarım Anlaşması'na taraf olmuş ve anlaşma resmen 1995 yılında yürürlüğe konulmuştur. Fındık sektörü, DTÖ anlaşmaları kapsamındaki verilen taahhütlerden sadece gümrük indirimine tabi olmuştur. DTÖ 2005 toplantılarında Gümrük vergilerinin indirilmesinde ülkelere tercihleri doğrultusunda özel ürünler belirleme ve bu ürünlerde gümrük indirimine gitmeme hakkı verilmiştir. Türkiye özel ürün olarak çay, tütün, fındık ve pamuğu belirlemiştir.

Ayrıca DTÖ ile yapılan anlaşmalara göre fındık üreticilerinin de yararlandığı DGD ve fındık üreticilerine verilen ek ödeme ile Alan Bazlı Destekleme ödemesi yeşil kutu kapsamındadır. Dikim alanlarının sınırlandırılması ve sökülmesi politikaları ise mavi kutu dahilindedir.

3. DÜNYA'DA FINDIĞA UYGULANAN DESTEKLEME POLİTİKALARI

Nüfus artışı ve yükselen refah düzeyi, dünyada gıda talebini artırırken doğal kaynaklar üzerindeki baskıyı ve çeşitli çevre sorunlarını da beraberinde getirmiştir. Ayrıca 1980'li yıllar sonrasında tarımsal desteklemelerin ve dış ticaret korumacılığının, dünya ticaretindeki olumsuz etkilerinin tartışılmaya başlanmasıyla, tarımsal desteklemeler ve dış ticaret politikaları (özellikle AB ve ABD'nin) Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) (GATT Uruguay Round) müzakerelerine dahil edilmiştir. AB'de ise tarım sektörünün nüfus ve ekonomideki payının düşüklüğüne rağmen Birlik bütçesindeki en yüksek payın Ortak Tarım Politikalarına ait olması eleştirilmiştir. Diğer taraftan yüksek tarımsal desteklemeler talebin çok üzerinde üretim miktarına, yani fazla arzın ortaya çıkardığı depolama ve diğer mali yüklerle neden olmuştur. Bu nedenlerle dünyada (AB ve ABD'nin de yönlendirmesiyle) tarım politikalarında yeni reformlar yapılmıştır. Bu yeni reform düzenlemelerinin temeli, DTÖ'ü tarım müzakerelerinin de etkisiyle, üretimden bağımsız

destekleme sistemlerinin (Doğrudan Gelir Desteği (DGD) gibi) oluşturulması yönünde olmuştur. Üretimden bağımsız destekleme sistemleri ile tarımsal üretimde bir süreklilik sağlanması ve DTÖ Tarım Anlaşmasına da uyum sağlayabilmek amaçlanmıştır.

AB'de üretimden bağımsız yardımlar 1992 MacSharry reformlarıyla hız kazanmıştır. 1999 Berlin Konseyi Kararları ile Gündem 2000 çerçevesinde AB üretimden bağımsız yardım vermeye başlamıştır. ABD'de 1985 tarihli Çiftlik Kanunu ile kısmen üretimden bağımsız destekler başlatılmış, 1996 yılında Federal Tarım İyileştirme ve Reform (FAIR) Yasası ile uygulamaya geçilmiştir (Şahin ve Berk 2008).

Üretimden bağımsız destekleme sistemlerinin dünyada uygulanmaya başlanmasıyla birlikte fındık üretimine yönelik desteklemeler de özellikle AB ve Türkiye'de DGD'ne dönüşmüştür. Fındık bademden sonra dünyada en yaygın şekilde yetiştiriciliği yapılan sert kabuklu meyvedir. Dünyada ılıman iklim kuşağında yetiştirilen fındık, ekonomik anlamda Türkiye, AB (İtalya, İspanya) ve ABD'de yetiştirilmektedir.

3.1 Avrupa Birliği'nde Fındık Politikaları

Dünyanın en önemli fındık ithalatçısı ülkeler Avrupa Birliği (AB) ülkeleridir. AB'de (İtalya ve İspanya) fındık üreticileri Türk fındığının kalitesi ve arz gücü ile mücadele edememektedir. AB, Meyve ve Sebze Ortak Piyasa Düzeni Komisyonu'nun 1989 yılında fındık sektörü için yaptığı özel düzenlemeyle, 10 yıl süreyle fındık üreticileri, üretici örgütleri aracılığıyla finanse edilmiştir. Bu uygulama 2000-01 yıllarında bitmiş ise de iki kez birer yıl süre ile uzatılmıştır. Bu düzenleme ile Komisyon; üretim kalitesini yükseltmeği, pazarlama gücünü artırmayı ve üreticilerin, üretici organizasyonlarına katılmasını sağlamağı amaçlamıştır (European Commission, 2004).

Meyve ve Sebze Ortak Piyasa Düzeni Komisyonunun, 2002 yılında konseye sunduğu fındık sektör analizi çalışma raporunda, iyileştirme planlarının olumlu etkisi olmasına rağmen, fındık üretiminin kronikleşen rekabet gücünün zayıflığı sorununun devam ettiği belirtilmiştir. Ancak birçok bölgede hala fındık üretiminin çevresel, sosyal ve kırsal dengeyi korumak ve sürdürmek gibi çok işlevli bir rolü olduğu açıklanmıştır (European Commission, 2004).

Ortak Tarım Politikası (CAP) reformu çerçevesinde, 2003 yılında alana dayalı doğrudan ödeme sistemine geçişle beraber 2004 yılı sonrasında Konsey Tüzüğü (EC) No 178/2003 ile yeni düzenleme kabul edilmiştir. Bu yeni düzenleme, Maximum Garanti Alanlarının (Maximum Guaranteed Area (MGA)), Ulusal Garanti Alanlarına (National Guaranteed Areas (NGA)) dönüştürülmesini ve Topluluğun fındık (badem, ceviz, antep fıstığı ve keçiboynuzu) için hektar başına her yıl ortalama

120,75 EUR üreticilere doğrudan ödenmesini içermektedir (European Commission, 2004).

Üye devletler, hektar başına yıllık Topluluk NGA ödemesini (120.75 EUR) geçmemek suretiyle, bir ek ödeme yapabilirler. Ayrıca üye devletler ödemelerde, özellikle asgari arazi büyüklüğü ve ağaç yoğunluğu gibi koşulları dikkate alan düzenlemeler yapabilmektedir.

AB'de fındık üreticilerine iklim koşullarının olumsuz etkileri olduğu zamanlarda (1997 de 3 sezonluk) yardımlar da verilmekle birlikte üretici organizasyonlarına pazarlama desteği de (pazarlanan ürünün %4,1'ine kadar) verilmektedir. Ayrıca dış ticarete teşvik ve korumacı politikalar uygulanmaktadır. 1997-2001 yıllarında ihracatta ton başına 53-103 euro arasında değişen oranlarda geri ödeme yapılmıştır. Fındık üreticilerini korumak amacı ile 3. ülkelerden AB ülkelerine yapılan fındık ithalinde iç fındığa % 3.2 gümrük vergisi uygulanmaktadır (Vural, 2008).

3.2 ABD'de Fındık Politikaları

Fındık üreticisi ülkeler içinde en yüksek fındık verimine sahip ülke ABD'dir. ABD'nin 1997-2007 döneminde yıllık ortalama fındık verimi 239.77 kg/da'dır. Türkiye de ise 101.17 kg/da'dır (Anonim, 2008a). Avrupa ve Türkiye'de fındık çalı veya çok gövdeli çalı ağacı olarak yetiştirilirken ABD'de tek gövdeli ağaç formundaki çeşitleriyle, geniş bahçelerde ve ileri teknoloji kullanılarak mekanizasyona dayalı yapılmaktadır.

ABD'de büyük ölçüde verimdeki iyileşmelerle fındık üretimini artırmıştır. Ancak ABD'nin fındığa en iyi ikame olan badem üretimine ağırlık vermesi nedeniyle, fındık üretim alanları artarak, Türkiye için rakip bir ülke olacağı tahmin edilmemektedir (Kılıç, 1997).

Amerika Birleşik Devletleri'nde fındık üretiminin %98'i Oregon Bölgesinde yetiştirilmektedir. Çoğunlukla batı Oregon'da yapılan fındık üretimi, 3 755 000 'den fazla fındık ağacı ile 30.000 dönüm arazi üzerinde gerçekleştirilmektedir (Anonim 2012a). Fındıkta Amerika Birleşik Devletleri, net ihracatçı konumundadır (Patterson and Josling, 2005).

ABD 'de fındık sektörünü yönlendiren 4 temel organizasyon mevcuttur. Bunlar Fındık Pazarlama Kurulu (Hazel Nut Marketing Board = HMB), Oregon Fındık Komisyonu (Oregon Hazelnut Commission = OHC), Sert Kabuklu Meyve Yetiştiricileri Derneği (The Nut Grower's Society of Oregon, Washington and British Columbia = NGS) ve Oregon Fındık Sanayi Birliği (The Associated Oregon Hazelnut Industries)'dir.

Federal Fındık Pazarlama Düzenlemesi' ne (Federal Hazelnut Marketing Order) göre yönetilen Fındık Pazarlama Kurulu (Hazel Nut Marketing Board = HMB), 1949 yılında fındık üreticileri ve pazarlamacıları tarafından kurulmuştur. HMB

işleyiciler tarafından finanse edilmektedir. HMB'nin 4 temel görevi vardır. Öncelikle sanayi için kalite standartlarını belirler. Tüm ürünleri pazara girmeden kontrol eder. Ayrıca ithal ürünün ABD Standartlarını karşılamasını sağlar. İkinci olarak, ABD'de fındık sektörünün istatistiklerini kayıt eder. Üçüncüsü, araştırma, eğitim ve tanıtım programları için fon sağlar. Dördüncü olarak, yönetim kurulu sektörün iç piyasa hacminde kısıtlama yapmanın sektör için uygun olduğuna karar verirse işleyicilerin pazar hacmini belirlerler (Anonim, 2012b).

Oregon Fındık Komisyonu (OHC), 1951 yılında kurulan bir üretici ajansıdır. Fındık sektörü için üretim araştırmaları yapar. Oregon, Washington ve British Columbia Sert Kabuklu Meyve Yetiştiricileri Derneği, yetiştiriciler ve fındıkla ilgili diğer birimlerin oluşturduğu bir dernektir. Derneğin yönetim kurulu, beş yetiştirici, iki Yayım Ajansı çalışanı ve sanayi personelinden oluşur. Bu grup, Fındık Pazarlama Kurulu (HMB) ve Oregon Fındık Komisyonu (OHC) ile yetiştiriciler arasında geri bildirim sağlayan, sektörün bilgi koludur. Oregon Fındık Sanayicileri Birliği (The Associated Oregon Hazelnut Industries), sektörün yasal ve politik sorunları ile ilgilenen yetiştiriciler ve işleyicilerin oluşturduğu gönüllü bir birliklerdir (Anonim, 2012b).

3.3 Diğer Ülkelerde Fındık Politikaları

Türkiye'nin fındık arzında yaşanan dalgalanmalar fiyat istikrarsızlığına neden olmaktadır. Dünya fındık piyasasında oluşan güvensizlik, Türkiye'nin fındıktaki üstünlüğü kırmaya yönelik bir takım faaliyetler yürütülmesine neden olmaktadır. Son yıllarda Avrupa Birliği, üye ülkelerindeki sert kabuklu meyve üreticilerine yaptığı destekler ile İtalya, İspanya, Yunanistan, Fransa ve Portekiz gibi ülkelerde üretimi artırmaya çalışmalarının yanı sıra özellikle Avrupalı fındık ithalatçılarının (Almanya) teşviki ile Azerbaycan, Gürcistan, Arjantin, Şili gibi ülkelerde fındık üretimini teşvik etmektedir. Fındık Tanıtım Grubunun araştırmalarına göre fındık üretim alanlarının, Gürcistan'da 85 bin hektara, Azerbaycan'da ise 25 bin hektara ulaştığı ve bu ülkelerde dikim alanlarının artmaya devam ettiği ifade edilmektedir. Ayrıca günümüzde özellikle güney yarımkürede yer alan Arjantin ve Şili gibi ülkelerde fındık üretimi yapılması için özendirici ve teşvik edici faaliyetlerde bulunduğu, bu ülkelerden ürün alınacak konuma geldiği ve toplam fındık üretim alanlarının 10 bin ha seviyelerine ulaştığı tahmin edilmektedir (TEPGE, 2011).

4. SONUÇ VE ÖNERİLER

Türkiye'de fındık üretiminin doğal yetiştirme alanı olan Doğu Karadeniz Bölgesi'nin dağlık ve yüksek eğimli arazilerinden, daha verimli Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi ve taban arazilere doğru genişlemesinin çok sayıda nedeni olmakla birlikte,

bunlardan bir kaçı öne çıkmaktadır. Öncelikle Doğu Karadeniz Bölgesi'nden batıya doğru ve/veya dağlık bölgelerden kıyı bölgelerine doğru yaşanan göç ile insanlar, fındığı da beraberinde götürmüştür. Geçmişte uzun yıllar maliyetlerin çok üzerinde belirlenen destekleme fiyatı ve alım garantisi, alternatif ürünlere göre daha yüksek gelir getiren fındığın yetiştirilme alanını genişletmiştir. Ayrıca şehirleşme ve modern hayatın getirdiği yükler ve yaşam anlayışı insanları az işçilik isteyen fındık yetiştiriciliğine yönlendirmiştir. Tüm bu nedenlerde özellikle pek çok ürünün rahatlıkla yetiştirilebildiği Orta ve Batı Karadeniz Bölgesi ile taban arazilere doğru fındık yetiştiriciliği yayılmış ve önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu artış bölgede üretim desenini zayıflatmakla beraber 1980'li yıllardan itibaren ise talep fazlası fındık üretimi, bazı yıllar yüksek stok miktarları ve değerlendirilemeyen fındığın yağlığa ayrılmasıyla önemli mali kayıplara neden olmuştur.

Yüksek rekoltenin olduğu yıllarda fındık fiyatlarının düşerek; özellikle küçük işletme sahiplerinin zarar etmesini, fındık ihracat gelirlerinin düşmesini önlemek ve düşük rekolte yılları için arz garantisi sağlamak amaçlarıyla depolamaya çok müsait olan fındık stoklanmaktadır. Piyasanın arz-talep dengesini bozmamak için stoklardaki fındık piyasaya sürülemez. Özellikle üst üste yüksek rekolte yılları, stok maliyetlerini artırdığı gibi birkaç yıl depoda kalan fındığın kalitesini de düşürmektedir. Piyasa da arz talep dengesini korumak amacıyla uzun süre depolanmış fındık hem kalitesi düştüğü için hem de stoklamanın getirdiği mali yükü hafifletmek için yağlık olarak değerlendirilmektedir.

2006/10865 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile Toprak Mahsulleri Ofisi'ne verilen fındık alım görevi kapsamında; 2006, 2007 ve 2008 tarım dönemlerinde, toplamda 694 bin ton alım gerçekleştirilmiş ve karşılığında net 2,83 milyar TL ödeme yapılmıştır (Anonim 2012c). Bu verilere dayanarak TMO'nin 1 kilogram kabuklu fındık için ortalama 4,08 TL/kg ödediği hesaplanmıştır. 1 kilo rafine fındık yağının imalatı için ise 5 kilo kabuklu fındık kullanılmaktadır. 5 kilo kabuklu fındık için TMO'nin ödediği ortalama bedel ise 20,4TL'dir. TMO'nin 1 kilo rafine fındık yağı perakende satış fiyatı (KDV dahil) 5TL/kg'dir (Anonim 2012c). TMO Şubat 2012 tarihi itibarıyla 93 bin ton ham fındık yağı üretimi gerçekleştirmiş olup (Anonim 2012c), 1 kilo rafine fındık yağında TMO'nin ekonomik kaybı 15,4 TL'dir. Bu ekonomik kayba TMO'ne Karadeniz Bölgesinde açılan şube ve ajans masrafı, personel giderleri, alım işlemleri masrafı, depolama maliyeti, imalat ve diğer masraf unsurları dahil edilmemiştir. Ancak piyasa dengesine etkisinin de dahil edileceği daha detaylı bir analiz çalışması ile ekonomik faydasının değerlendirilmesi doğru olacaktır.

Fındık üretim alanlarındaki artış ve beraberinde getirdiği sorunlar Türkiye'yi çözüm arayışlarına

yönelmiştir. Bu arayış neticesinde dikim alanlarının sınırlandırılması ve alternatif ürün projesi politikaları geliştirilmiştir.

Fındık dikim alanlarının genişlemesinin sektörün temel sorunu olarak görülmesine rağmen politik kaygılar ile dikim alanlarını sınırlandıran yasalar uygulamaya konulamamış, bunun yanı sıra yeni düzenlemeler ile de sürekli genişletilmiştir. Yasal alanların sürekli genişletilmesi, yasak alanlarda fındık yetiştiren üreticileri gelecekte arazilerinin yasal alanlara dahil edilmesi beklenti ve isteğini oluşturmuş ve/veya oluşturmaktadır.

Yeni Fındık Stratejisi ile 2009 yılından itibaren destekleme alımına son verilmesi doğru bir karardır. Ancak Yeni Fındık Stratejisi'nin temeli, Alternatif Ürün Desteği ve Alan Bazlı Gelir Desteğine dayanmaktadır.

Orta-Batı Karadeniz Bölgesi ve taban arazilerde fındık yerine ekonomik olarak başka tarım ürünlerinin yetiştirilebilmesi mümkündür. Ancak 2001 yılında da uygulamaya konulan alternatif ürün desteği projesinde hedeflenen alanın %0,5'inden bile daha azı projeden yararlanmıştı. Ayrıca fındık yetiştiren tarım işletmesi sahipleri ile 2008 yılında yapılan anket çalışmasında, fındık yetiştiriciliğinin geleceğinin kötü olacağını düşünenlerin oranı %76,47 bulunmuş olmasına rağmen, fındık yetiştiriciliğine devam edeceğini ifade eden işletme sahiplerinin oranı %98,04'ü olarak bulunmuştur (Kayalak, 2009). Söküm ve Alternatif Ürün Desteğinden yararlanmak için yapılan başvurular Kasım 2011 tarihi itibarıyla son derece düşük olmuştur.

Bölgesel verim ve işletme büyüklük farklılıklarının şiddetlendirdiği gelir dağılımı dengesizliğini gidermeyen, ayrıca üretim faaliyetlerinde kullanılıp kullanılmadığı da belirsiz olan, alan bazlı destekleme uygulamasının fındık sektörünün sorunlarının çözümüne katkı sağlayabilmesi ve/veya sağladığı kuşkuludur. Alan Bazlı Desteklemenin son ödemeleri 2012 yılında yapılacaktır.

Alternatif Ürün Desteği ve Alan Bazlı Gelir Desteğinden kalan kaynaklar yeniden düzenlenecek bir fındık destekleme politikası için ayrılmalıdır. Destekleme alımı ve fiyatı veya alan bazlı desteklemeler gibi kısa vadeli politikalar yerine, en uygun asgari işletme büyüklüğünü, verimlilik artışı ve çeşit standardizasyonu sağlamaya yönelik desteklemeler ile çiftçi gelirlerinde ve gelir dağılımı dengesinde uzun vadeli iyileşmeler hedeflenmelidir.

Orta-Batı Karadeniz Bölgesi ve taban arazilerdeki fındık bahçeleri ile Doğu Karadeniz Bölgesi fındık bahçeleri arasındaki verim ve işletme büyüklük farkları gelir dengesizliğinin nedenlerindedir.

Samsun Terme ve Çarşamba Ovalarından başlayarak Sakarya Ovalarına kadar devam eden Orta-Batı Karadeniz sahil şeridinde fındık yetiştiriciliğinde verimliliğinin yüksek olması hem yetiştirilen fındık

çeşitlerinin dayanıklı olmasından hem de iklim koşullarının olumsuz etkisinin daha az olmasından kaynaklanmaktadır.

Doğu Karadeniz ve özellikle dağlık, yüksek eğimli alanlarda yetiştirilen fındıklar kaliteli olmakla birlikte iklimdeki olumsuz değişmelere karşı daha hassastır. Ekolojik koşullar ve fındık bahçelerinin ekonomik yaşını doldurmuş olmasının da olumsuz etkilediği verimlilik ve üretiminde görülen dalgalanmalar, bu illerdeki işletmelerin gelirinin, Batı Karadeniz ve taban arazilerde fındık yetiştiriciliği yapan işletmelere göre daha düşük ve istikrarsız olmasına neden olmaktadır.

Bölgeler arası gelir dağılımı dengesini sağlayabilmek için bölgeler arasındaki verim farklılığının etkisi azaltılmalıdır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde (Trabzon, Giresun, Ordu) birçok fındık bahçesi ekonomik verimlilik yaşını doldurmuştur (Kayalak, 2009). Taban arazilerdeki ve Orta-Batı Karadeniz Bölgesi'ndeki fındık bahçelerinin daha genç olması, gelecek yıllarda Türkiye fındık üretim miktarı içinde Doğu Karadeniz fındığının payını, verimliliğin düşmesiyle azaltacaktır. Ayrıca yaşlı bahçelerdeki ocaklardaki fazla olan dal sayısı ve yanlış gençleştirilmenin de (ocaklardaki kök sayısını artıran budama işlemi) artırdığı verim düşüklüğü, iki bölge çiftçisi arasındaki verim farkını daha da artıracaktır. Dolayısıyla gelir dağılımı dengesini sağlayabilmek için bölgeler arasındaki verim farklılığını azaltmaya yönelik politikalar uygulanmalıdır.

Özellikle Doğu Karadeniz Bölgesi'ne gençleştirme, çeşit standardizasyonu ve asgari işletme büyüklüğünü sağlamaya yönelik desteklemeler yapılmalıdır. Bu yöndeki desteklemeler verimliliği ve kaliteli üretimi artıracak buda gelir dağılımı dengesine ve sürdürülebilirliği sağlamaya olumlu yansıyacaktır. Gençleştirme ve çeşit standardizasyonu sağlamak için yapılacak destekleme sökümleri, hem aşırı üretimin neden olduğu sorunlara kısa sürede çözüm olabilecek, hem de uzun dönemde de ihtiyaç duyulacak fındık talep miktarını üretim alanlarının artışı ile değil (üretim alanlarının sınırlayan yasanın etkin uygulanması ile) verimlilik artışıyla sağlanmasını sağlayabilecektir. Ayrıca yıldan yıla görülen hem gelir istikrarsızlıklarına hem de piyasada arz talep dengesinin bozulmasına neden olan üretim dalgalanmasının olumsuz etkisini de azaltacaktır.

İşletme sahibinin yaşının gençliği, eğitim düzeyinin yüksekliği, köyde ikamet etmesi, toprağın mülkiyet sahipliği, tarım dışı gelir kaynaklarının yokluğu, tarımsal örgütlere üyeliği gibi özellikler tarımsal faaliyetlerdeki hassasiyeti olumlu etkileyen ve çiftçilik karakterini oluşturan özellikler olmakla birlikte, üretim verimliliği ve toprak verimliliğinin korunmasına da olumlu katkıları vardır. 2005 yılı toplam fındık üretim miktarının %91,98'ini gerçekleştiren 6 ilde (Sakarya, Düzce, Samsun, Ordu, Giresun ve Trabzon), 2008 yılında yapılan bir anket

çalışmasında, fındık yetiştiren üreticilerin %45,75'inin 49 yaşın altında olduğu ve sadece %48,37'sinin tarımsal faaliyetler dışında geliri olmadığı bulunmuştur (Kayalak 2009). "Kırsal Kalkınma Yatırımlarının Desteklenmesi Programı Kapsamında Tarıma Dayalı Ekonomik Yatırımların Desteklenmesi Hakkında Tebliğ'inde (Anonim 2012d)" görüldüğü gibi desteklemelerin verimliliğine pozitif katkısı olacak, hedef kitleye yönelik öncelikli özelliklerin belirlenmesi ve puanlama gibi uygulamalar yapılmasıyla fındık için yapılacak desteklemelerinin sosyal ve ekonomik verimliliği artırılabilir.

KAYNAKLAR

- Anonim 1935. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3146.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/3146.pdf> [Erişim Tarihi: 18.10.2011]
- Anonim 1983. Kanun No. 2844, "Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi Hakkında Kanun", 18 Haziran 1983 Tarihli, T. C. Resmî Gazete, Sayı: 18081, Ankara.
- Anonim 1984. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18313.pdf&main=http://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/18313.pdf> [Erişim Tarihi: 11.03.2012]
- Anonim 1989. Karar Sayısı: 89/14313 "Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine Dair Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik" 9 Temmuz 1989 Tarih ve 20220 Sayılı Resmi Gazete, Ankara.
- Anonim 1990. Karar Sayısı: 90/339 "Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesine Dair Esas ve Usuller Hakkında Yönetmeliğin Bazı Maddelerinin Değiştirilmesine İlişkin Yönetmelik" 11 Mayıs 1990 Tarih ve 20515 Sayılı Resmi Gazete, Ankara.
- Anonim 1995. "Süresini Doldurmayan Fındık Bahçelerinin İsteğe Bağlı Olarak Tazminat Ödenerek Sökülmesine Dair BKK Eki", 25 Şubat 1995 Tarih ve 22213 Sayılı Resmi Gazete, Ankara.
- Anonim 2000. Kanunun No. 4572, "Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun", 16 Haziran 2000 Tarihli, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 24081, Ankara.
- Anonim 2001a. Karar Sayısı: 2001/3267 "Fındık Alanlarının Tespitine Dair Kararın Yürürlüğe Konulması Hakkında Karar", BKK, 24 Nisan 2001 Tarihli, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 24382, Ankara.
- Anonim 2001b. Karar Sayısı: 2001/2218, "Fındık Alanlarının Tespitine ve Sökülen Fındık Bahçeleriyle Birlikte Yerine Alternatif Ürün Yetiştireceklerin Desteklenmesine Dair Karar", BKK, 24 Nisan 2001 Tarihli, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 24382, Ankara.
- Anonim 2001c. Karar Sayısı 2001/3438 sayılı "Fındık Üretim Planlanması ve Dikim Alanlarının Belirlenmesi ile Fındığa Alternatif Ürün Yetiştirmeyi Tercih Eden Üreticilerin Desteklenmesine Dair Esas ve Usuller Hakkında Yönetmelik", BKK, 11 Kasım 2001 Tarihli, T. C. Resmî Gazete, Sayı: 24637, Ankara.
- Anonim 2002. Karar Sayısı: 2002 / 4765, "Fındık Üreticisinin Fiyat Hareketlerinden Korunması ve Tarım Reformu Uygulama Projesi Gözetilerek Piyasa

- İstikrarının Sağlanması Amacıyla, Arz Fazlası 2002 Yılı Ürünü Kabuklu Fındığın Devlet Adına Satın Alınmasına İlişkin Karar” BKK, 26 Eylül 2002 Tarihli, T. C. Resmî Gazete, Sayı: 24888, Ankara.
- Anonim 2006. Karar Sayısı: 2006 / 10865, “Fındık Alımı ve Satımı Hakkında Karar” BKK, 31 Ağustos 2006 Tarihli, T. C. Resmî Gazete, Sayı: 26275, Ankara.
- Anonim 2007. Karar Sayısı:2007/12757, “28/8/2006 tarihli ve 2006/10865 sayılı Kararname eki”, BKK, 13 Kasım 2007 Tarihli, T.C. Resmi Gazete, Sayı:26699
- Anonim 2008a. “FİSKOBİRLİK İstatistik Kayıtları ”, Giresun.
- Anonim 2008b. “Fındık Bülteni”, TMO Genel Müdürlüğü, Sayı:2008/08, 11.08.2008
- Anonim 2009a. “Fındık Bülteni”, TMO Genel Müdürlüğü, Sayı:2009/08, 25.08.2009
- Anonim 2009b. Karar Sayısı: 2009 / 15202, “Fındık Alımı ve Satımı Hakkında Kararın Yürürlükten Kaldırılmasına İlişkin Karar” BKK, 15 Temmuz 2009 Tarihli, T. C. Resmî Gazete, Sayı: 27289, s.9., Ankara.
- Anonim 2009c. Karar Sayısı : 2009/15531, “Fındık Alanlarının Tespitine Dair Kararda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Karar”ın Yürürlüğe Konulması”, 27 Ekim 2009 Tarihli, T.C. Resmi Gazete, Sayı: 27389, Ankara
- Anonim 2009d. Karar Sayısı: 2009 / 15201, “Fındık Üreticilerine Alan Bazlı Gelir Desteği ve Alternatif Ürüne Geçen Üreticilere Telafi Edici Ödeme Yapılmasına Dair Karar” BKK, 15 Temmuz 2009 Tarihli, T. C. Resmî Gazete, Sayı: 27289, Ankara.
- Anonim 2009e. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090703.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2009/07/20090703.htm> [Erişim Tarihi: 15.11.2009]
- Anonim 2011a. <http://www.fiskobirlik.org.tr/default.asp?sayfa=icerik&cat=subpage&id=99&lang=tr> [Erişim Tarihi: 01.08.2011] Erişim Tarihi: 01 08 2011
- Anonim 2011b. “Fındık Ve Mamulleri İhracat Değerlendirmesi Ocak-Aralık 2010”, İstanbul İhracatçı Birlikleri Genel Sekreterliği, AR-GE Şubesi, İstanbul.
- Anonim 2011c. <http://www.tmo.gov.tr/Main.aspx?ID=84> [Erişim Tarihi: 02.11.2011]
- Anonim 2011d. “Fındık Bülteni”, TMO Genel Müdürlüğü, Sayı:2011/08, 07.09.2011
- Anonim 2012a. <http://extension.oregonstate.edu/gardening/filberts-or-hazelnuts-oregon-number-one-us> [Erişim Tarihi: 17.01.2012]
- Anonim 2012b. <http://www.oregonhazelnuts.org/pages/industry.html> [Erişim Tarihi: 17.01.2012]
- Anonim 2012c. <http://www.tmo.gov.tr/Upload/Document/bultenler/2012/findikbultn200212.pdf> [Erişim Tarihi: 17.09.2012]
- Anonim 2012d. <http://www.resmigazete.gov.tr/main.aspx?home=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120904.htm&main=http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/09/20120904.htm> [Erişim Tarihi: 17.09.2012]
- Bozoğlu, M. 2004. Türkiye'de Değişen Fındık Politikası ve Olası Etkileri, Üçüncü Millî Fındık Şurası, 10-14 Ekim 2004, Giresun, s.397,
- Bozoğlu, M. 2007. Türkiye'de Fındık Piyasasının Yapısı, Uygulanan Politikalar ve Etkileri, http://www.yuksekyayla.com/index.php?option=com_content&task=view&id=76&Itemid=1 [Erişim Tarihi: 15.01.2009]
- Dölekoğlu T., 2002. “Türkiye'de Fındık”, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü, TEAE-Bakış, Sayı:1, Nüsha:3, s.3 Aralık 2002, Ankara.
- European Commission, 2004, http://ec.europa.eu/agriculture/publi/reports/fruitvegimpl/rep_en.pdf [Erişim Tarihi: 26.01.2012]
- Kayalak, S., 2009. “Türkiye Fındık Piyasasındaki Ekonomik Değişkenlerin Yapısal Değişimi Ve Zaman Serisi Analizi” Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Basılmamış Ankara. s.151,128,190.
- Kılıç, O. 1997. “Samsun İli Çarşamba ve Terme İlçelerinin Ova Köylerinde Fındık Üretimine Yer Veren Tarım İşletmelerinin Ekonomik Analizi ve Fındığa Alternatif Üretim Planlarının Araştırılması”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, s.55
- Kılıç, O., Alkan, I. Ve Binici, T., 2007. “Türkiye'de Fındık Dikim Alanlarının Daraltılmasına Karşı Çiftçi Davranışlarının Belirlenmesi (Samsun-Çarşamba Ovası)”, Harran Üni. Ziraat Fakültesi Dergisi, 11 (3/4): 9-14, s:9, 2007.
- Patterson. L. A., and Josling. T. E., 2005. http://aic.ucdavis.edu/research1/patt_jos_med_ag_glob_mkt.pdf [Erişim Tarihi: 17.01.2012]
- Sarımeşeli, M., Aydoğmuş, O., 2000, Dünya fındık Piyasasının Ekonomik Analizi ve Türkiye İçin Optimum Politikaların Saptanması, Tarımsal Ekonomi Araştırma Enstitüsü Yayınları, Yayın No:45, s.1, Ankara.
- Şahin A., Berk A., 2008, “Avrupa Birliği'nde Tek Çiftlik Ödeme Yöntemi ve Türkiye Açısından Değerlendirilmesi”, Kamu-İş; C:10, S:2., s.3., 2008.
- TEPGE 2011, “Durum ve Tahmin, Fındık, 2011/2012” Tarımsal Ekonomi Ve Politika Geliştirme Enstitüsü, TEPGE Yayın No: 1918, s. 3, Ankara 2011.
- TKİB 2009. “Alternatif Ürün Projesi”, Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı, Ankara.
- Vural M., M., A., 2008, “Fındıkta Destek Politikalarındaki Değişimin Üretici Üzerindeki Etkisi” Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Teorisi Anabilim Dalı, s. 33.

Sorumlu Yazar**Selma KAYALAK**

Selmakayalak@comu.edu.tr

Geliş Tarihi : 17.04.2012

Kabul Tarihi : 06.12.2012

KİMYEVİ GÜBRE VE TOPRAK TAHLİLİ DESTEĞİNİN SOSYO -EKONOMİK AÇIDAN İNCELENMESİ (TOKAT İLİ ÖRNEĞİ)*

Gülçin ALTINTAŞ¹, Atila ALTINTAŞ¹

ÖZET

Çalışmada kimyevi gübre ve toprak analizi desteğinin sosyo-ekonomik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma sahasında 135 üretici ile anket çalışması yürütülmüştür. Üreticiler üç grupta incelenmiştir. İlk grubu Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı olmayan dolayısıyla desteklemelerden yararlanmayan üreticiler, ikinci grubu Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı sadece kimyevi gübre desteği alan üreticiler ve üçüncü grubu Çiftçi Kayıt Sistemine kayıtlı kimyevi gübre ve toprak analizi desteklerinin her ikisinden de yararlanan üreticiler oluşturmuştur. Çalışmada öncelikle üreticilerin sosyo-ekonomik yapıları ortaya konulmuş ve bu sosyo-ekonomik yapının destekleme gruplarına göre değişip değişmediğini incelemek amacıyla χ^2 , G testi yapılmıştır. Ayrıca sosyo-ekonomik yapı ile destekleme grupları arasında uyum analizi yapılmıştır.

Yapılan ki-kare testi sonucunda işletme genişliği, mülkiyet durumu, bitkisel üretim değeri, sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi ve toprak analizi gerekliliği bilinç düzeylerinin destekleme gruplarına bağımlı olarak değiştiği istatistiksel olarak belirlenmiştir. Üreticiler toprak analizi gerekliliği bilinç düzeylerine göre düşük orta yüksek şeklinde tekrar gruplandırılarak sosyo-ekonomik özellikleri bakımından tekrar ki-kare testine tabi tutulmuştur. Yapılan ki-kare testi sonucu işletme genişliği, mülkiyet durumu, bitkisel üretim değeri, sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeylerinin toprak analizi bilinç düzeylerine bağımlı olarak değiştiği belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kimyevi Gübre Desteklemesi, Toprak Analizi Desteği, Sosyo-Ekonomik Analiz

Socio-Economic Investigation of Chemical Fertilizer and Soil Analysis Supports (Tokat Province Sample)

ABSTRACT

This study was purposed to socio-economic examination of chemical fertilizer and soil analysis supports. In the research area the survey was made with 135 producers. Producers were categorized into three groups. First group is made of those who are not registered in the Farmer Registration System and, thus, who do not benefit from the support applications. Second group is made of those who are registered in the Farmer Registration System and who get only chemical fertilizer support and the third group consists of those who benefit from both chemical fertilizer and soil analysis supports. In this study, firstly, socio-economic structure of producers was determined and chi-square and G testing was made to determine whether change of this socio-economic structure according to support groups. Moreover, correspondence analysis was made between socio-economic structure of farmers and support groups.

As a result of the chi-square test that change depending on to the support groups of the farm size, ownership status, the value of crop production, the levels of social participation and environmental relationship, the levels of agriculture organizations relationship and soil analysis necessity level of consciousness were statistically determined. Producers according to soil analysis necessity level of consciousness were re-grouped in the form of low-medium-high and were tested re-chi square in terms of socio-economic characteristics. As a result of the chi-square test that change depending on to the soil analysis necessity level of consciousness groups of the farm size, ownership status, the value of crop production, the levels of social participation and environmental relationship, the levels of agriculture organizations relationship were determined.

Key Words: Chemical Fertilizer Support, Soil Analysis Support, Socio-economic Analysis

1.GİRİŞ

Kimyasal gübreler tarımsal üretim artışında etkin bir role sahip girdilerin başında yer almaktadır. Bu uygulamalar tarımda istenen yüksek verim ve kalite ile gelir seviyesine doğrudan etki yapmaktadır. Gübrenin verimlilik artışındaki payı koşullara göre değişse de, genel olarak % 50 civarında olduğu ifade edilmektedir (Aydeniz, 1992).

Gerek artan nüfus karşısında yeterli gıdanın karşılanması gerekse kimyasal gübrelerin olumsuz etkilerinin azaltılması ve ekonomik kayıpların engellenmesi noktasında; bu konudaki devlet

desteklerinin miktarı ve uygulanış şekli önem kazanmaktadır. Türkiye'de gübre desteğine 1963 yılında birim alanda gübre tüketiminin istenilen düzeyde gerçekleşmemesi sebebiyle başlanılmıştır. 1973 yılından 1980 yılına kadar gübre fiyatı sabit tutulup fiyat artışı kamu tarafından sübvansede edilerek destekleme gerçekleştirilmiştir. 1980 yılından sonra gübre desteklemesi yöntem ve destekleme miktarı açısından değişikliğe uğramış olup, 2001 yılına kadar gübre desteğine devam edilmiştir. 2001 yılında gübre desteklenmesine son verilmiştir. Yaklaşık 4 yıl boyunca tarımda gübrelemeye destek verilmemiştir. 05.09.2005 tarihli "Çiftçilere Kimyevi Gübre

* Bu araştırma Tarımsal Araştırmalar ve Politikalar Genel Müdürlüğü tarafından desteklenmiştir.

¹ Orta Karadeniz Geçit Kuşağı Tarımsal Araştırma İstasyonu Müdürlüğü, TOKAT

Desteklemesi Yapılmasına Dair Karar"ın Resmi Gazete'de yayınlanması ile birlikte tekrar gübre desteğine başlanmıştır. Bu Kararla Çiftçi Kayıt Sisteminde (ÇKS) kayıtlı olan çiftçilere ürün gruplarına göre dekara belirlenen miktarda destekleme yapılmaya başlanmıştır (Özçelik ve Özer, 2006).

Gübrede 1970'li yılların başından bu güne kadar devam eden destekleme uygulaması, gübre tüketiminin hızla artışı sağlamış, önemli ölçüde amacına ulaşmıştır. Çünkü bu desteğin de katkısı ile çiftçi, verimliliğin artışında ne denli önemli olduğunu gözlemleriyle kavramıştır. Başlangıçta büyük ölçüde gübre kullandırmayı amaçlayan bir destekleme politikası zamanla başka bazı yan etkileri de beraberinde getirmiştir (Kaplan, 1999). Doğru bir gübreleme için bilinen en etkili yol gübreleme yapılırken toprak analizlerine başvurmaktır. Ancak bu yöntemle yapılan gübreleme olması gerekenin oldukça gerisindedir (Kaplan ve ark, 2000). Türkiye'de tarımsal girdilerin yeterince bilinçli kullanılmaması, bir taraftan kaynak israfına, diğer taraftan da ürünlerin kalitesinin düşmesine neden olmaktadır. Bu sorun özellikle tarımsal ilaç ve gübre kullanımında kendini göstermektedir. Üreticilerin çoğunluğu, toprak analizi yaptırmadan gübre kullanmaktadırlar. Ancak, koşullar ne olursa olsun, doğru ve gereken miktarda gübrenin kullanılması, hem üretimin artmasına hem de gübre kullanımının azalması yoluyla ekonomiye katkı yapacaktır (Abay ve ark, 2005).

Çalışmada; kimyevi gübre ve toprak analizi desteğinin sosyo-ekonomik açıdan incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kapsamda üreticilerin sosyo-ekonomik ve yapısal özellikleri incelenmiş, işletmelerin sosyal ve ekonomik faktörleri ile gübre ve toprak analizi desteğinden yararlanma durumu arasındaki ilişkiler belirlenmeye çalışılmış ve üreticilerin desteklemelerle ilgili sorunları ortaya konulmuştur. Üreticilerin toprak analizinin gerekliliği konusundaki bilinç düzeyleri, toprak analizi yaptırmama nedenleri ve gübre desteklerini alanların bu desteği gübre uygulamalarında kullanıp kullanmadığı, toprak analizi desteğinin toprak analizi yaptırılmasını teşvik açısından etkisi olup olmadığı tespit edilmiştir. Bunun yanında devlet desteklerinin veriliş şekilleri belirlenmiş, bu desteklerin ne şekilde olması ve ne zaman ödenmesi gerektiği çiftçi görüşleri doğrultusunda belirlenmiştir.

Çalışmada amaca uygun olarak belirlenen tüm hedeflere ulaşılmıştır. Bu çalışma, destekleme politikalarının amacına ulaşmasına katkı sağlayacak bilgileri içermesi, politika yapıcı ve uygulayıcı kuruluşlara bilgi sağlaması, bilime ve literatüre katkı sağlaması bakımından önemli görülmektedir.

2.MATERYAL ve YÖNTEM

2.1.Materyal

Araştırmanın temel materyalini, anket çalışmalarından elde edilen veriler oluşturmuştur. Bu verilerin yanı sıra araştırma bölgesinde ilgili kamu kurum ve kuruluşlarından, konu ile ilgili istatistiki verilerden de yararlanılmıştır.

2.2.Yöntem

Agro-ekolojik bölgelendirme, biyo-fiziksel, sosyo-ekonomik koşullar bakımından tek düze olmayan önemli farklılıklar gösteren bir bölgede; arazinin çevresel özellikleri potansiyel üretim, arazi uygunluğu, iklim ve toprak yapısı benzer özelliklere sahip alt bölgelere ayrılması olarak tanımlanabilir. Tokat ili bu tanımlamaya göre Master Planı çerçevesinde 5 ayrı ekolojik alt bölgeye ayrılmaktadır (Anonim, 2009). Araştırmada salkım örnekleme yöntemi dikkate alınarak Tokat ilinde beş alt bölgeden birer ilçe, her ilçeden üçer köy ve her köyden de her grup için en az üçer anket olacak şekilde örnek hacmi oluşturulmuştur. İlçe ve köyler bölgedeki dağılım ve tarımsal potansiyeli dikkate alınarak amaçlı olarak, örnek işletmeler tesadüfi olarak belirlenmiştir.

Çalışmada küme (salkım) örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Küme örnekleme yöntemi; kademeli örnekleme, saha örnekleme ya da salkım örnekleme yöntemi olarak da isimlendirilmektedir (Çiçek ve Erkan, 1996).

Örnekleme ile belirlenen işletmelerde direkt mülakat yöntemi kullanılarak verilere ulaşılmıştır. Çalışmada her bölgeden birer ilçe bu ilçelerden 3 er köy ve her köyden 9 üretici olmak üzere, toplam 135 üretici ile anket çalışması yürütülmüştür.

Çalışma kapsamında ele alınan işletmeler desteklemeden yararlanma durumlarına göre gruptandırılmıştır. Desteklemelerden yararlanmayanlar 1. grubu, sadece kimyevi gübre desteğinden yararlananlar 2. grubu, hem kimyevi gübre desteği hem de toprak analizi desteğinden yararlananlar ise 3. grubu oluşturmuştur. Destekleme gruplarına göre tarım işletmelerinin sosyo-ekonomik ve yapısal özellikleri ortaya konulmuştur. Üreticilerin desteklemelerden yararlanma durumları ve destekleme ile ilgili görüşleri ortalamalar ve % ifadelerle ortaya konulmuştur. Üreticilerin sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi ve toprak analizi gerekliliği bilinç düzeyi belirlenirken değerlendirmeler puanlamalar üzerinden yapılmıştır.

Puanlama yapılırken; sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi (SKVÇİD) için üreticilere "Şehir ya da ilçeye kaç kez gidersiniz?, Herhangi bir derneğe üyeliğiniz var mı? Kaç tane derneğe üyesiniz?" soruları yöneltilmiş verilen cevaplardan aldıkları puanlara göre frekans dağılımları incelenerek, 1-3 puan SKVÇİD Düşük, 4-5 puan SKVÇİD Orta, 6+ puan SKVÇİD Yüksek şeklinde üreticiler

gruplandırılmıştır.

Tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi (TKİD) için üreticilere *Tarımsal kuruluşlarla ilişkiniz var mı?, Kaç tane kuruluşla ilişkiniz var? Tarımsal kuruluşlarla ilişki sıklığınız nedir?* soruları yöneltilmiş verilen cevaplardan aldıkları puanlara göre 1-3 puan TKİD Düşük, 4-5 puan TKİD Orta, 6 + puan TKİD Yüksek şeklinde üreticiler gruplandırılmıştır.

Toprak analizi gerekliliği bilinç düzeyi (TAGBD) için üreticilere, *Toprak analizi yaptırdınız mı? Toprak analizi yaptırmanın yararına inanıyor musunuz? Toprak analizinin önemi hakkında bilgi veren oldu mu? Uyguladığımız gübreyi neye göre atıyorsunuz?* soruları yöneltilmiş verilen cevaplardan aldıkları puanlara göre 1-3 puan TAGBD Düşük, 4-5 puan TAGBD Orta, 6 + puan TAGBD Yüksek şeklinde gruplandırılmıştır.

Destekleme grupları ile söz konusu bilinç düzeyleri ve sosyo-ekonomik faktörler arasında bir etkileşim olup olmadığını belirlemek için ki-kare (χ^2) analizi ve G testi uygulanmıştır (Düzgüneş ve ark., 1993; Sokal and Rohlf, 1995). Elde edilen tablolarda beklenen frekansların 5'den küçük olduğu hücre veya gözlerin, toplam hücre sayısının %20'sini geçtiği durumlarda likelihood ratio (G istatistiği) değeri kullanılmıştır (Düzgüneş ve ark., 1993).

Nitel değişkenler arasında ilişki olup olmadığını incelenen ki-kare testinin esası, parametrik hipotez testlerinde olduğu gibi H_0 hipotezini ileri sürerek, bu hipotezin reddedilip edilemeyeceğini incelemektir (Serper, 1986). H_0 hipotezinin reddedildiği yani bağımlılığın belirlendiği durumlarda bağımlılığın oranını belirlemek amacıyla Bağımlılık Katsayısı (Contingency Coefficient) kullanılmıştır (Özdamar, 1999).

Çalışmada ayrıca simetrik olarak normalleştirilmiş uyum analizi yapılarak sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır. Uyum analizinin temel amacı iki veya daha fazla kategorik değişken arasındaki birlikteliği, değişkenlerin kategorilerini az-boyutlu bir uzayda noktalar şeklinde göstererek analiz etmektir (Clausen, 1998).

Son dönemlerde kategorik verilerin analizinde sıklıkla kullanılan yöntemlerden biri olan uyum analizinin esası, değişkenlerin kategorileri arasındaki benzerlikleri ya da farklılıkları uzaklıklar cinsinden ifade ederek, elde edilen sonuçları harita adı verilen grafikler yardımıyla görsel olarak sunmaktır (Özdamar, 2004), (Çakmak ve ark, 2012). Uyum analizinin ilk aşaması kategorik değişkenlere ait yanıtları çapraz tablolar (kontenjans tabloları) yardımıyla frekanslar halinde özetleyerek, grafiksel formda sunmaktır. Analizin ikinci aşaması ise, araştırmadaki farklı sorular arasındaki ilişkileri açıklamaktır. Eğer bir araştırmada sorular nicel yanıtlar içeriyorsa, regresyon analizi, faktör analizi, ana bileşenler analizi gibi korelasyona dayalı yöntemler kullanılabilir (Greenacre, 2002). Anket çalışmalarında ortaya çıkan kategorik yanıt

durumunda ise, değişkenler arasındaki ilişki genellikle çapraz tabloları içeren ki-kare analizi ile incelenmektedir (Seyfullahoğulları, 2003). Bu bağlamda uyum analizi, aynı zamanda bir frekans tablosunun ki-kare değerinin ayrıştırılmasına yönelik bir teknik olarak da tanımlanabilmektedir (Clausen, 1998).

Uyum Analizi, değişik ülkelerde farklı isimlerle anılır. Çoklu Uygunluk Analizi, Homojenlik Analizi (Homogeneity Analysis) olarak da isimlendirilir. HOMALS (Homogeneity Analysis by Alternating Least Squares) olarak da bilinir. Amerika'da Optimal Scaling, Optimal Scoring, Recipnocal Averaging, Appropriate Scoring; Japonya' da Quantification Methods; Hollanda' da Homogeneity Analysis; Kanada' da Dual Scaling; İsrail' de Scalogram olarak adlandırılmaktadır. Ayrıca Türkçe yayın literatüründe Uygunluk Analizi; "Uyum Analizi", "Karşılık Getirme Analizi" ve "Homojenlik Analizi" gibi farklı isimlerle de bulunmaktadır (Süner, Çelikoğlu, 2008), (Uzgören, 2007).

Çalışmada ki-kare analizi sonucunda önemli bulunan faktörler uyum analizi yapılarak grafiksel formda gösterilmiştir.

3. BULGULAR

3.1. Sosyo-Ekonomik Faktörler

Desteklemelerden yararlanma durumlarına göre oluşturulan gruplar araştırmada ele alınan sosyo-ekonomik faktörler bakımından analiz edilerek sonuçlar Çizelge 3.1'de verilmiştir.

Kimyevi gübre desteği alanlarda ve destekleme almayanlarda yaşlı üreticilerin çoğunlukta olduğu, gübre ve toprak analizi desteği alanlarda ise orta yaşlı üreticilerin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin yaşı ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testinde gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı belirlenmiştir. Bu durumda üreticilerin destekleme grupları ile yaşlarının birbirinden bağımsız olduğu sonucuna varılmıştır.

Üreticilerin eğitim durumları değerlendirildiğinde her üç grupta da ilkökul mezunu üreticilerin çoğunlukta olduğu görülmektedir. Yapılan ki-kare testinde gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı belirlenmiştir. Yani üreticilerin eğitim durumları ile destekleme grupları birbirinden bağımsızdır.

Desteklemelerden yararlanan işletmelerde çok bireyli ailelerin, destekleme almayan işletmelerde ise orta sayıda bireyli ailelerin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin aile genişlikleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı belirlenmiştir. Üreticilerin destekleme grupları ile aile genişlikleri birbirinden bağımsızdır.

Üreticilerin işletme genişlikleri incelendiğinde

destekleme alan gruplarda 51-150 dekar arasında araziye sahip üreticilerin yoğun olduğu, destekleme almayanlarda ise 0-50 dekar arasında araziye sahip üreticilerin yoğun olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin işletme genişlikleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 31.400$, $P = 0.000$). Bağımlılık katsayısı 0.43 olarak hesaplanmıştır. $P=0.000$ önem düzeyinde işletme genişliği ile destekleme grupları arasında %43 oranında bağımlılık vardır. Topçu (2008) tarafından yapılan çalışmada çiftçilerin tarımsal destekleme politikalarından faydalanma istekliliği ile yaş, eğitim, sosyal güvence, tarımsal gelir, işletme arazisi büyüklüğü faktörleri arasında ilişki bulunmuştur. Yılmaz ve ark., (2008) tarafından yapılan çalışmada doğrudan gelir desteğinden yararlanma düzeyi ile işletme sahibinin yaşı, tarımsal kooperatiflere üyelik, işletmeden elde edilen gayri safi üretim değeri, işletme arazi genişliği, arazi parça sayısı, mülk arazi genişliği ve ekilen arazi genişliği değişkenleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Başarır (2008) tarafından yapılan çalışmada da yine doğrudan gelir desteğinden faydalanma ile bazı sosyo ekonomik özellikler karşılaştırılmıştır. Aslan ve Boz (2005) tarafından yapılan çalışmada doğrudan gelir desteğini tarımsal amaçlı kullanma durumu ve işletme genişliği arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir ilişki bulunmuştur.

Arazi mülkiyet durumlarına bakıldığında; her üç grupta da mülk araziye sahip üreticiler çoğunluktadır. Desteklemelerden faydalanan üreticilerin tamamı mülk araziye sahiptir. Hiç destekleme almayan grupta ise üreticilerin %24.44'ü mülk araziye sahip olmayıp kiralama suretiyle üretim yapmaktadır. Üreticilerin arazi mülkiyet durumları ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($G=26.439$, $P= 0.000$). Arazi mülkiyeti ile destekleme grupları arasında %39 ($CC=0,39$) oranında bağımlılık hesaplanmıştır.

Üreticilerin bitkisel üretim değerleri destekleme gruplarına göre incelenmiştir. Buna göre; desteklemelerden yararlanan gruplarda 5001-25000 TL aralığında bitkisel üretim değerine sahip üreticilerin, desteklemelerden yararlanmayan grupta ise 0-5000 TL aralığında bitkisel üretim değerine sahip üreticilerin çoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Üreticilerin bitkisel üretim değerleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=26.010$, $P= 0.000$). Bağımlılık katsayısı 0.40'tır. $P=0,000$ önem düzeyinde bitkisel üretim değeri ve desteklemelerden faydalanma durumu arasında %40 oranında bağımlılık bulunmuştur. Yılmaz ve ark. yaptığı çalışmada da gayri safi üretim değeri ile desteklemeden yararlanma arasında bağımlılık bulunmuştur. Aslan ve Boz (2005) tarafından yapılan

çalışmada doğrudan gelir desteğini tarımsal amaçlı kullanma durumu ve tarımsal gelir arasında istatistiksel açıdan önemli ilişki bulunmuştur.

Üreticilerin sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyleri incelenmiştir. Araştırma kapsamındaki üreticilerin herhangi bir dernek veya kuruluşa üyelik durumları, üye iseler hangi dernekler olduğu, şehir veya ilçeye gitme sıklıkları incelenerek sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyleri belirlenmiştir. Desteklemelerden yararlanan gruplarda sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi yüksek üreticiler çoğunlukta, desteklemelerden yararlanamayanlarda ise sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi orta olan üreticiler çoğunluktadır. Üreticilerin sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 22.246$, $P=0.000$). Destekleme grupları ile sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi arasındaki bağımlılık katsayısı 0.38'dir (Çizelge 3.1). Başarır'ın (2008) yaptığı çalışmada da sosyal katılım ve çevresel ilişkinin doğrudan gelir desteğinden yararlanma ile ilişkili olduğu bulunmuştur.

Üreticilerin tarımsal kuruluşlarla ilişkilerinin olup olmadığı, ilişki var ise kaç tane kuruluşla ilişkili oldukları ve bu kuruluşları ziyaret etme sıklıkları değerlendirilerek, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyleri belirlenmiştir. Tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyleri yüksek olan üreticiler destekleme alan gruplarda, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyleri düşük olan üreticiler destekleme almayan grupta fazladır. Üreticilerin tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2 = 46.251$, $P= 0.000$). Bağımlılık katsayısı 0.51 olarak hesaplanmıştır. Tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi ile destekleme grupları arasında %51 oranında bağımlılık vardır. Başarır'ın (2008) yaptığı çalışmada tarımsal kuruluşlarla ilişki ile doğrudan gelir desteğinden yararlanma arasında ilişki bulunmuştur.

Üreticilerin toprak analizi konusundaki bilinç düzeyleri; toprak analizi yaptırıp yaptırmadıkları, toprak analizinin yararına inanıp inanmadıkları, toprak analizinin önemi hakkında bilgi alıp almadıkları ve uyguladığı gübreyi neye göre attığı şeklindeki sorular değerlendirilerek belirlenmiştir. Buna göre; kimyevi gübre desteğinden yararlananlarda toprak analizi bilinç düzeyleri orta üreticiler, her iki desteği birlikte alanlarda toprak analizi bilinç düzeyleri yüksek üreticiler, destekleme almayanlarda ise toprak analizi bilinç düzeyi düşük olan üreticiler çoğunluktadır. Toprak analizi konusundaki bilinç düzeyleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($G=92.641$, $P= 0.000$). Bağımlılık katsayısı 0.62 olarak hesaplanmıştır. $P=0,000$ önem düzeyinde toprak analizi bilinç düzeyi ile destekleme

Çizelge 3.1 Üreticilerin destekleme gruplarına göre bazı sosyo-ekonomik özellikleri

Sosyo Ekonomik Faktörler		Destekleme Grupları						Genel	
		Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+ Toprak Analizi Desteği		Destekleme Almayanlar			
		Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Yaş	Genç (<35)	4	8.89	4	8.89	8	17.78	16	11.85
	Orta Yaşlı (36-50)	14	31.11	21	46.67	14	31.11	49	36.30
	Yaşlı (51+)	27	60.00	20	44.44	23	51.11	70	51.85
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Eğitim durumu	İlkokul	34	75.56	35	77.78	34	75.56	103	76.30
	Ortaokul	4	8.89	3	6.67	6	13.33	13	9.63
	Lise ve üstü	7	15.56	7	15.56	5	11.11	19	14.07
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Aile genişliği	Az Bireyli (1-3)	7	15.56	8	17.78	13	28.89	28	20.74
	Orta Say. Birey (4-5)	17	37.78	13	28.89	19	42.22	49	36.30
	Çok Bireyli (6 +)	21	46.67	24	53.33	13	28.89	58	42.96
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
İşletme genişliği	0-50 da	19	42.22	10	22.22	32	71.11	61	45.19
	51-150 da	22	48.89	19	42.22	11	24.44	52	38.52
	151+	4	8.89	16	35.56	2	4.44	22	16.30
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Mülkiyet durumu	Mülk	33	73.33	35	77.78	26	57.78	94	69.63
	Kira	0	0.00	0	0.00	11	24.44	11	8.15
	Mülk+Kira+Hazine	12	26.67	10	22.22	8	17.78	30	22.22
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Bitkisel üretim değeri	0-5 000 TL	12	26.67	6	13.33	26	57.78	44	32.59
	5001-25000 TL	21	46.67	19	42.22	13	28.89	53	39.26
	25001-50000 TL	8	17.78	9	20.00	2	4.44	19	14.07
	50001 + TL	4	8.89	11	24.44	4	8.89	19	14.07
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00	
SKVÇİD	Düşük	7	15.56	8	17.78	14	31.11	29	21.48
	Orta	12	26.67	13	28.89	25	55.56	50	37.04
	Yüksek	26	57.78	24	53.33	6	13.33	56	41.48
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
TKİD	Düşük	14	31.11	10	22.22	24	53.33	48	35.56
	Orta	3	6.67	4	8.89	18	40.00	25	18.52
	Yüksek	28	62.22	31	68.89	3	6.67	62	45.93
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Toprak Analizi Bilinç Düzeyi	Düşük	18	40.00	2	4.44	32	71.11	52	38.52
	Orta	25	55.56	13	28.89	13	28.89	51	37.78
	Yüksek	2	4.44	30	66.67	0	0.00	32	23.70
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Yaş	$\chi^2 = 5.057$		P = 0.281						
Eğitim durumu	G = 1.516		P = 0.824						
Aile Genişliği	$\chi^2 = 6.702$		P = 0.153						
İşletme genişliği	$\chi^2 = 31.400$		P = 0.000		CC= 0.43				
Mülkiyet durumu	G = 26.439		P = 0.000		CC= 0.39				
Bitkisel üretim değeri	$\chi^2 = 26.010$		P = 0.000		CC= 0.40				
SKVÇİD*	$\chi^2 = 22.246$		P = 0.000		CC= 0.38				
TKİD**	$\chi^2 = 46.251$		P = 0.000		CC= 0.51				
Toprak analizi gerekliliği bilinç düzeyi	G = 92.641		P = 0.000		CC= 0.62				

* SKVÇİD = Sosyal Katılım ve Çevresel İlişki Düzeyi , **TKİD = Tarımsal Kuruluşlarla İlişki Düzeyi

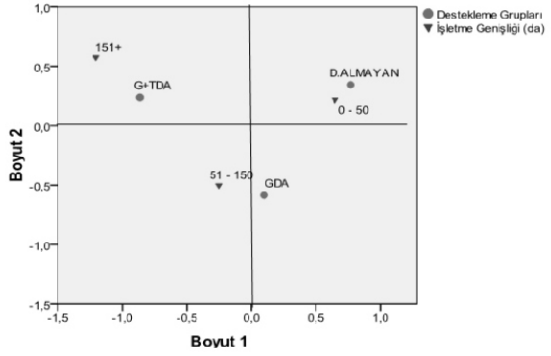
grupları arasında %62 oranında bağımlılık vardır.

Yukarıda sıralanan faktörler arasında bağımsızlık testleri yanında uyum analizleri de yapılarak sonuçlar değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Destekleme grupları ile işletme genişlikleri arasında yapılan uyum analizi sonuçları

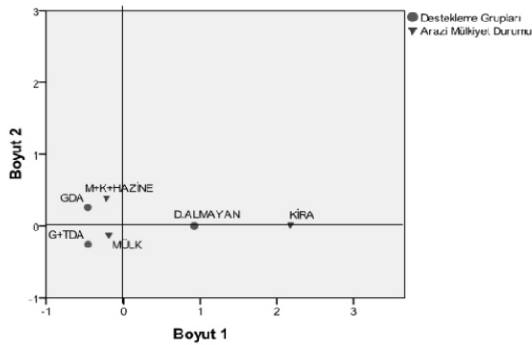
incelendiğinde (Şekil 4.1); 151 dekar ve üzeri işletme genişliğine sahip olanlar ile her iki destekten yararlananlar aynı bölgede, 0-50 dekar işletme genişliğine sahip olanlar destekleme almayanlarla aynı bölgede yer almaktadır. Aynı bölgede yer alan ve birbirine yakın olan kategorilerin birbirleri ile

ilişkisinin güçlü olduğunu söyleyebiliriz. Arazi büyüklüğü ile desteklemeden faydalanma arasındaki ilişki şekil 4.1.'den de net bir şekilde görülmektedir.

Şekil 4.1 Destekleme grupları ile üreticilerin sahip oldukları işletme genişlikleri arasında uyum analizi

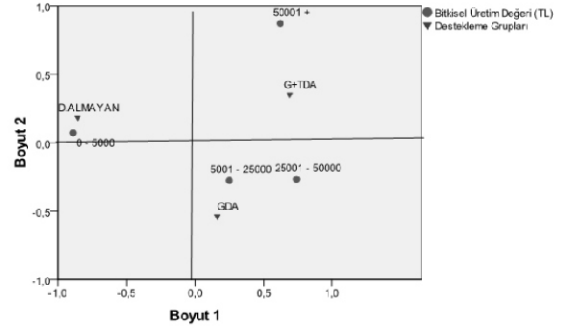
Destekleme grupları ile arazi mülkiyet durumları arasında yapılan uyum analizi sonuçları Şekil 4.2'de verilmiştir. Sadece mülk arazisini işleme kategorisi her iki destekten yararlanan grupla aynı bölgede, mülk arazisinin yanında kiralama yoluyla ve hazine arazilerini kullanma yoluyla arazi işleme kategorisi gübre desteği alan grupla aynı bölgede, mülk arazisi olmayıp sadece kiralama yoluyla arazi işleme kategorisi ise destekleme almayanlar ile aynı bölgede yer almaktadır. Desteklemeden faydalanma ile mülk araziye sahip olma arasında güçlü bir ilişki olduğu görülmektedir.

Şekil 4.2 Destekleme grupları ile arazi mülkiyet durumu arasında uyum analizi

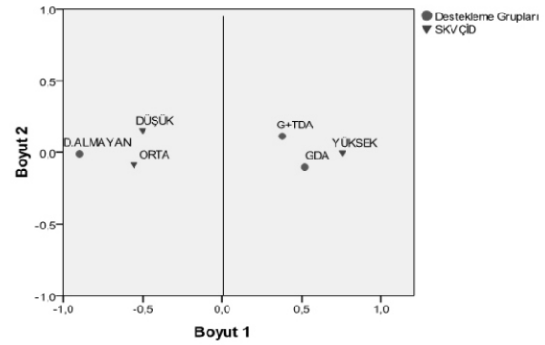
Destekleme grupları ile bitkisel üretim değeri arasında yapılan uyum analizine göre; 5001-25000 TL bitkisel üretim değeri, 25001 -50000 TL bitkisel üretim değeri ve gübre desteği alanlar aynı bölgede yer almaktadır. Her iki destekten yararlananlar ile 50001 TL ve üzeri bitkisel üretim geliri olanlar aynı bölgede yer almaktadır. Bitkisel üretim değeri düşük olanlar ile desteklemelerden yararlanmayanlar aynı bölgede yer almaktadır. Yalnız kimyevi gübre desteği alanlara

bitkisel üretim değeri 5001-25000 TL kategorisi daha yakındır. Bitkisel üretim gelirinin çok olması ile desteklemelerden yararlanma durumu arasında güçlü bir ilişki görülmektedir (Şekil 4.3).

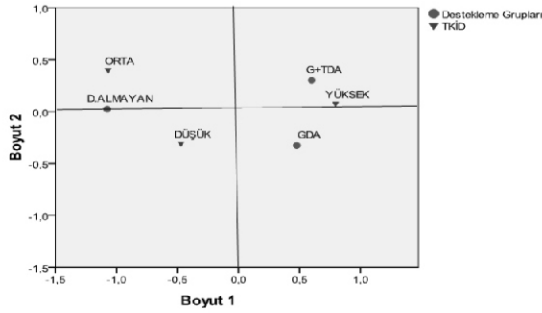
Şekil 4.3 Destekleme grupları ile bitkisel üretim değeri arasında uyum analizi

Destekleme grupları ile sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi (SKVÇİD) arasında yapılan uyum analizine göre; desteklemelerden yararlanan gruplar ile sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi yüksek olma kategorisi aynı bölgededir. SKVÇİD yüksek olanlar desteklemelerden yararlanmaya daha yatkındır. Desteklemelerden yararlanamayanlarla sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi düşük ve orta olan kategoriler aynı bölgede yer almaktadır (Şekil 4.4).

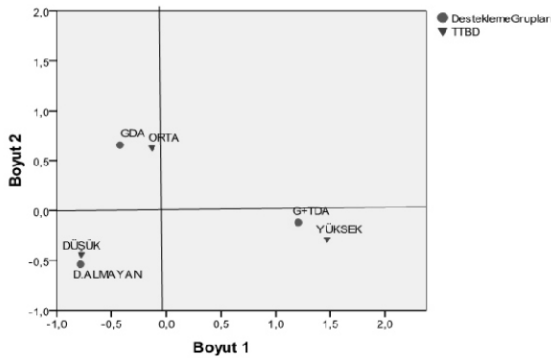
Şekil 4.4 Destekleme grupları ile SKVÇİD arasında uyum analizi

Destekleme grupları ile tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi (TKİD) arasında yapılan uyum analizi sonuçları Şekil 4.5'de görülmektedir. Her iki desteklemeden yararlananlar ile tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi yüksek kategorisi aynı bölgededir. Desteklemelerden yararlanmayanlarla tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi orta kategorisi aynı bölgede yer almaktadır. TKİD yüksek olanlar desteklemelerden yararlanmaya daha yatkındır (Şekil 4.5).

Şekil 4.5 Destekleme grupları ile TKİD arasında uyum analizi

Destekleme grupları ile toprak analizi bilinç düzeyi arasında yapılan uyum analizine göre; kimyevi gübre desteğinden yararlananlar ile toprak analizi bilinç düzeyleri orta olanlar aynı bölgede, her iki desteği birlikte alanlar ile toprak analizi bilinç düzeyleri yüksek olanlar aynı bölgede, destekleme almayanlar ile toprak analizi bilinç düzeyi düşük olanlar aynı bölgede yer almaktadır. Bilinç düzeyi yüksek olanlar desteklemeden faydalanmaya daha eğilimlidir. (Şekil 4.6).

Şekil 4.6 Destekleme grupları ile toprak analizi bilinç düzeyi arasında uyum analizi

Uyum analizi sonucu destekleme ve sosyo-ekonomik özellikler arasında ilişkiler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Uyum grafiklerinde küçük işletme arazisine sahip, mülk arazisi olmayıp kiralama yoluyla arazi işleyen, düşük gelir gruplu, sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi düşük, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi zayıf ve toprak analizi bilinç düzeyi düşük üreticilerin desteklemelerden faydalanmadıkları görülmektedir. İlkdoğan (2012) tarafından yapılan çalışmada aspir tarımı yapmayı etkileyen sosyo-ekonomik faktörler Çoklu Uygunluk (Uyum) Analizi ile belirlenmiştir. Uyum Analizi sonucunda; üreticilerin aspir tarımını yapmayı tercih etme durumları ile üreticilerin eğitim düzeyi, sosyal güvence durumu, sahip olunan hayvan varlığı, alet-ekipman varlığı ve aspirin pazarlanabilme durumu arasındaki ilişkileri anlamlı bulmuştur.

Üreticilerin desteklemeler ile ilgili görüşleri çizelge 3.2'de incelenmiştir.

Üreticilere toprak analizi desteğini kendilerinin belirlemesi durumunda neye göre destek verecekleri sorusu yöneltilmiş, üreticilerin %88.89'u destekleme yerine analiz ücretinin devlet tarafından

karşılanmasını istediklerini belirtmişlerdir (Çizelge 3.2).

Üreticilere kimyevi gübre desteğini kendileri belirleyecek olsalar hangi miktarlarda neye göre destek verecekleri sorulduğunda %54.07'sinin kullanılan gübrenin fatura bedeline göre, %37.78'inin tahlil sonrası gübrenin fatura bedeline göre destekleme sistemi uygulayacakları belirlenmiştir. Üreticilerin toprak analizi desteğini belirleme durumları ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3.2). ($G=10.921$, $P = 0.027$ ve bağımlılık katsayısı 0.27 'dir.)

Destek almak için toprak analizi yaptıranlar olacağı düşüncesine katılıp katılmama durumları incelendiğinde üreticilerin %38.52'sinin bu düşünceye katıldığı, %34.07'sinin katılmadığı belirlenmiştir. Üreticilere toprak analizi desteğinin sadece ÇKS'ye kaydı olanlara verilmesi analiz yaptıranların sayısını etkileyip etkilemediği sorulmuş, anket yapılan 135 üreticinin % 48.15'i ÇKS kaydı olanlara bu desteğin verilmesi tahlil yaptıranların sayısını etkiliyor şeklinde görüş beyan etmiştir.

Üreticilerden destekleme alan ve almayanlar arasında bir karşılaştırma yapmaları istenmiştir. Buna göre; destekleme almayanların mağdur olduğunu, sosyal ve ekonomik yönden zarar gördüğünü ve kiralamalar resmi olarak yapılmadığı için tapu sahibinin destek aldığı araziyi işleyen kişinin alamadığını belirtmişlerdir.

Tarımsal desteklemelerden kimlerin yararlanması gerektiği konusunda üretici görüşleri değerlendirildiğinde; gübre desteği alan üreticilerin %93.33'ü, gübre ve toprak analizi desteğini birlikte alan üreticilerin %80.00'ni, destekleme almayan üreticilerin ise %95.56'sı tarımla uğraşan bütün üreticilerin tarımsal desteklerden yararlanması gerektiğini belirtmişlerdir. Tarımsal desteklerin ne şekilde verilmesi gerektiği konusunda üretici görüşleri değerlendirildiğinde ise; kimyevi gübre desteklemesi alan üreticilerin %60.00'ü, gübre desteği ile toprak analizi desteğini beraber alan üreticilerin %44.44'ü, desteklemelerden yararlanamayanların %60.00'ü desteklemelerin yetiştirilen ürüne göre verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir (Çizelge 3.2).

Üreticilerin sosyo-ekonomik durumlarının toprak analizi bilinç düzeylerine göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla ki-kare ve G testi uygulanmış ve sonuçlar Çizelge 3.3'de verilmiştir. Toprak analizi gerekliliği bilinç düzeyi açısından yapılan gruplandırılmaya göre üreticilerin sosyo-ekonomik özellikleri tekrar gözden geçirilmiştir. Üreticilerin toprak analizi konusundaki bilinç düzeyleri ile yaş grupları, eğitim durumları ve aile genişliği arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olmadığı belirlenmiştir.

Bitkisel üretim değerleri incelendiğinde; bilinç

Çizelge 3.2 Üreticilerin destekleme gruplarına göre desteklemeler ile ilgili görüşleri

		Destekleme Grupları						Genel	
		Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+ Toprak Analizi Desteği		Destekleme Almayanlar		SAYI	%
		SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%		
Siz olsanız gübre desteğini nasıl belirlerdiniz?	Mevcut sisteme devam ederdim	2	4.44	2	4.44	7	15.56	11	8.15
	Kullanılan gübrenin fatura bedeline göre	25	55.56	20	44.44	28	62.22	73	54.07
	Tahsil sonrası önerilen gübrenin fatura bedeline göre	18	40.00	23	51.11	10	22.22	51	37.78
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Siz olsanız toprak analizi desteğini nasıl belirlerdiniz?	Mevcut sisteme devam ederdim	6	13.33	5	11.11	4	8.89	15	11.11
	Ücretin tamamını devlet karşılansın	39	86.67	40	88.89	41	91.11	120	88.89
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Destekleme alabilmek için toprak analizi yaptırınlar var düşüncesine katılıyor musunuz?	Katılıyorum	18	40.00	19	42.22	15	33.33	52	38.52
	Katılmıyorum	15	33.33	15	33.33	16	35.56	46	34.07
	Bilmiyorum	12	26.67	11	24.44	14	31.11	37	27.41
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Analiz desteğinin ÇKS'ye kaydı olanlara verilmesi Toprak analizi yaptırınların sayısını etkiliyor mu?	Evet	20	44.44	21	46.67	24	53.33	65	48.15
	Hayır	10	22.22	14	31.11	9	20.00	33	24.44
	Bilmiyorum	15	33.33	10	22.22	12	26.67	37	27.41
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Destekleme alan ve almayanlar arasında karşılaştırma yapınız.	Destekleme almayanlar mağdur oluyorlar	9	20.00	8	17.78	10	22.22	27	20.00
	Desteği tapu sahibi alıyor. Kiracı faydalanamıyor.	7	15.56	3	6.67	7	15.56	17	12.59
	Destekleme almayanlar Sosyal ve ekonomik yönden zarar görüyor	6	13.33	9	20.00	9	20.00	24	17.78
	Hepsi	23	51.11	25	55.56	19	42.22	67	49.63
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Tarımsal desteklerden kimler yararlanmalı?	Çks kaydı olanlar	2	4.44	4	8.89	1	2.22	7	5.19
	Tarım arazisi olanlar	1	2.22	5	11.11	1	2.22	7	5.19
	Bütün üreticiler	42	93.33	36	80.00	43	95.56	121	89.63
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Üreticilere göre desteklemelerin verilme şekli	Yetiştirilen ürüne göre verilsin	27	60.00	20	44.44	27	60.00	74	54.81
	Arazi varlığına göre verilsin	6	13.33	6	13.33	4	8.89	16	11.85
	Kullanılan girdiye göre verilsin	12	26.67	19	42.22	14	31.11	45	33.33
	Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Gübre desteğini belirleme durumu (Siz olsanız gübre desteğini nasıl belirlerdiniz?)		G = 10.921		P = 0.027		CC= 0.27			
Siz olsanız toprak analizi desteğini nasıl belirlerdiniz?		$\chi^2 = 0.450$		P = 0.799					
Destekleme alabilmek için toprak analizi yaptırınlar var düşüncesine katılıyor musunuz?		$\chi^2 = 0.922$		P = 0.921					
Analiz desteğinin ÇKS'ye kaydı olanlara verilmesi Toprak analizi yaptırınların sayısını etkiliyor mu?		$\chi^2 = 2.700$		P = 0.609					
Destekleme alan ve almayanlar arasında karşılaştırma yapınız.		$\chi^2 = 3.690$		P = 0.718					
Tarımsal desteklerden kimler yararlanmalı?		G = 6.957		P = 0.138					
Üreticilere göre desteklerin verilme şekli		$\chi^2 = 3.558$		P = 0.469					

düzei düşük olan grupta 0-5000 TL'ye sahip üreticiler, bilinç düzeyi orta ve yüksek olanlarda ise 5001-25000 TL'ye sahip üreticiler çoğunluktadır. Üreticilerin bitkisel üretim değerleri ile bilinç düzeyleri arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=19.368$, $P= 0.004$). Bağımlılık katsayısı 0.35'dir. $P=0,004$ önem düzeyinde toprak analizi bilinç düzeyi ile bitkisel üretim geliri arasında %35 oranında bağımlılık bulunmuştur.

Üreticilerin işletme genişlikleri ile bilinç düzeyleri arasında yapılan ki-kare testi sonucunda

gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=19.839$, $P= 0.001$). Bağımlılık katsayısı 0.36 olarak bulunmuştur. $P=0,001$ önem düzeyinde toprak analizi bilinç düzeyi ile işletme genişliği arasında %36 oranında bağımlılık bulunmuştur.

Arazi mülkiyet durumlarına bakıldığında; her üç grupta da mülk araziye sahip üreticiler çoğunluktadır. Üreticilerin arazi mülkiyet durumları ile bilinç düzeyleri arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($G=10.538$, $P= 0.032$). Bağımlılık katsayısı 0.24'tür.

Çizelge 3.3 Üreticilerin toprak analizinin gerekliliği konusundaki bilinç düzeylerine göre bazı sosyo-ekonomik özellikleri

Sosyo Ekonomik Faktörler		Toprak Analizinin Gerekliliği Konusundaki Bilinç Düzeyi						Genel	
		Düşük		Orta		Yüksek			
		SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%	SAYI	%
Yaş	Genç (<35)	7	13.46	7	13.73	2	6.25	16	11.85
	Orta Yaşlı (36-50)	15	28.85	18	35.29	16	50.00	49	36.30
	Yaşlı (51+)	30	57.69	26	50.98	14	43.75	70	51.85
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
Öğrenim Durumu	İlkokul	41	78.85	38	74.51	24	75.00	103	76.30
	Ortaokul	6	11.54	5	9.80	2	6.25	13	9.63
	Lise ve üstü	5	9.62	8	15.69	6	18.75	19	14.07
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
Aile Genişliği	Az Bireyli (1-3)	15	28.85	8	15.69	5	15.63	28	20.74
	Orta Say. Birey (4-5)	17	32.69	22	43.14	10	31.25	49	36.30
	Çok Bireyli (6+)	20	38.46	21	41.18	17	53.13	58	42.96
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
Bitkisel Üretim Değeri	0-5 000 TL	25	48.08	18	35.29	1	3.13	44	32.59
	5001-25000 TL	16	30.77	20	39.22	17	53.13	53	39.26
	25001-50000 TL	5	9.62	6	11.76	8	25.00	19	14.07
	50000 +	6	11.54	7	13.73	6	18.75	19	14.07
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
İşletme Genişliği	0-50 da	33	63.46	23	45.10	5	15.63	61	45.19
	51-150 da	15	28.85	20	39.22	17	53.13	52	38.52
	151- +	4	7.69	8	15.69	10	31.25	22	16.30
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
Mülkiyet Durumu	Mülk	30	57.69	39	76.47	25	78.13	94	69.63
	Kira	7	13.46	4	7.84	0	0.00	11	8.15
	Mülk+Kira+Hazine	15	28.85	8	15.69	7	21.88	30	22.22
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
SKVÇİD*	Düşük	15	28.85	9	17.65	5	15.63	29	21.48
	Orta	21	40.38	21	41.18	7	21.88	49	36.30
	Yüksek	16	30.77	21	41.18	20	62.50	57	42.22
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
TKİD**	Düşük	21	40.38	23	45.10	4	12.50	48	35.56
	Orta	17	32.69	6	11.76	2	6.25	25	18.52
	Yüksek	14	26.92	22	43.14	26	81.25	62	45.93
	Toplam	52	100.00	51	100.00	32	100.00	135	100.00
Yaş	$\chi^2 = 4.332$			$P = 0.363$					
Öğrenim Durumu	$G = 2.061$			$P = 0.725$					
Aile Genişliği	$\chi^2 = 4.800$			$P = 0.308$					
Bitkisel Üretim Değeri	$\chi^2 = 19.368$			$P = 0.004$			$CC = 0.35$		
İşletme Genişliği	$\chi^2 = 19.839$			$P = 0.001$			$CC = 0.36$		
Mülkiyet Durumu	$G = 10.538$			$P = 0.032$			$CC = 0.24$		
SKVÇİD	$\chi^2 = 9.326$			$P = 0.053$			$CC = 0.25$		
TKİD	$\chi^2 = 28.799$			$P = 0.000$			$CC = 0.42$		

* SKVÇİD = Sosyal Katılım ve Çevresel İlişki Düzeyi , **TKİD = Tarımsal Kuruluşlarla İlişki Düzeyi

Bilinç düzeyi yüksek olan üreticilerin %62.50'sinin sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi yüksek seviyede bulunmuştur. Üreticilerin sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyleri ile bilinç düzeyleri arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=9.326$, $P= 0.053$). Bağımlılık katsayısı 0.25 olarak bulunmuştur. $P=0,053$ önem düzeyinde toprak analizi bilinç düzeyi ile sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi arasında %25 oranında bağımlılık vardır.

Bilinç düzeyi yüksek olanların %81.25'inin, bilinç düzeyi orta olanların ise %43.14'ünün tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi yüksektir. Üreticilerin tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyleri ile bilinç düzeyleri arasında yapılan ki-kare testi sonucunda gruplar arasındaki farkın istatistiksel olarak önemli olduğu belirlenmiştir ($\chi^2=28.799$, $P= 0.000$). Bağımlılık katsayısı 0.42'dir. $P=0,000$ önem düzeyinde toprak analizi bilinç düzeyi ile tarımsal kuruluşlarla ilişki arasında %42 oranında bağımlılık vardır.

3.2.Üreticilerin Toprak Analizi Yaptırma Durumları

Üreticilerin toprak analizi yaptırma durumları incelenmiş ve elde edilen veriler Çizelge 3.4'de verilmiştir. Kimyevi gübre desteği alan üreticilerin %26.67'sinin, destekleme almayanların ise %4.44'ünün toprak analizi yaptırdıkları belirlenmiştir. Gübre ve toprak analizi desteği alan üreticilerin ise tamamı toprak analizi yaptırmışlardır. Toprak analizi yaptırmama nedenleri, gübre desteği alanlarda

%39.39 ihtiyaç duymama, %36.36 ise tahlil hakkında bilgi sahibi olmamadır. Destekleme almayanlarda %39.53 ihtiyaç duymama, %27.91 ise tahlil hakkında bilgi sahibi olmamadır. Üreticilerin %95.56'sı toprak analizi yaptırmanın yararına inanmaktadır (Çizelge 3.4).

Gübre+toprak analizi desteği alanların tamamı toprak analizi yaptırmakta buna rağmen üreticilerin %28.89'u gübrelemeyi kendi tecrübesine göre yapmaktadırlar. Kimyevi gübre desteği alan ve destekleme almayanlar ise çoğunlukla gübrelemeyi kendi tecrübelerine dayanarak yapmaktadırlar (Çizelge 3.4).

3.3. Desteklemelerle İlgili Durum

Araştırmada Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) kayıtlı 90, ÇKS'ye kaydı olmayan 45 üretici ile çalışılmıştır. ÇKS kaydı olmayan üreticilerin ÇKS'ye kayıt yaptırmama nedenleri değerlendirildiğinde üreticilerin %22.22'sinin kendisine ait arazinin bulunmadığı, %51.11'nin tapu intikali yaptırmadığı, %17.78'inin gerek görmediği, %8.89'unun ise arazi miktarının az olduğu belirlenmiştir (Çizelge 3.5).

Üreticilere kimyevi gübre ve toprak analizi desteği konusunda bilgi verilip verilmediği incelenmiştir. Kimyevi gübre desteği alan üreticilerin %53.33'üne, gübre+toprak analizi desteği alan üreticilerin %71.11'ine, destekleme almayan üreticilerin ise %37.78'ine bilgi verildiği belirlenmiştir (Çizelge 3.6).

Araştırma kapsamındaki üreticilere; verilen gübre ve toprak analizi desteği miktarlarının yeterli olup olmadığı, yeterli değilse bunun nedeni sorulmuş,

Çizelge 3.4 Üreticilerin toprak analizi yaptırma durumları

	Destekleme Grupları						Genel	
	Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+ Toprak Analizi Desteği		Destekleme Almayanlar			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet toprak analizi yaptırıyor	12	26.67	45	100.00	2	4.44	59	43.70
Hayır toprak analizi yaptırmıyor	33	73.33	0	0.00	43	95.56	76	56.30
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Toprak analizi yaptırmama nedeni								
İhtiyaç duymadım	13	39.39	0	0.00	17	39.53	30	39.47
Toprak analizi hakkında bilgi veren olmadı	12	36.36	0	0.00	12	27.91	24	31.58
Toprak analizi desteği verildiğini bilmiyordum	8	24.24	0	0.00	6	13.95	14	18.42
Diğer	0	0.00	0	0.00	8	18.60	8	10.53
Toplam	33	100.00	0	0.00	43	100.00	76	100.00
Toprak analizi yaptırmanın yararına inanma								
Evet inanıyor	44	97.78	42	93.33	43	95.56	129	95.56
Hayır inanmıyor	1	2.22	3	6.67	2	4.44	6	4.44
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Üreticilerin gübre uygulamalarında dikkat ettikleri durumlar								
Toprak analizi sonuçlarına göre	1	2.22	30	66.67	0	0.00	31	22.96
Kendi tecrübesine göre	38	84.44	13	28.89	37	82.22	88	65.19
Babadan dededen gördüğü gibi	4	8.89	2	4.44	8	17.78	14	10.37
Tarım İl/İlçe Müdürlüğü tavsiyesine göre	1	2.22	0	0.00	0	0.00	1	0.74
Gübre satın alınan bayi tavsiyesine göre	1	2.22	0	0.00	0	0.00	1	0.74
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00

alınan yanıtlar Çizelge 3.7'de verilmiştir.

Desteklemelerden yararlanan üreticilerin % 97.78'i destekleme miktarlarının yeterli olmadığını söylemişlerdir. Üreticilerin destekleme miktarlarını yeterli bulmama nedenleri incelendiğinde gübre fiyatları çok yüksek bu yüzden verilen miktar yetersiz kalıyor, destekleme miktarları kullanılan gübreye göre belirlenmiyor bu yüzden verilen miktar yetersiz kalıyor şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Özçelik ve Özer (2006) tarafından yapılan çalışmada devletin

yapmış olduğu gübre ve mazot desteklerinin, yeterli düzeyde olmadığı ifade edilmektedir.

Gübre desteğinin verilme zamanı konusundaki üretici görüşleri Çizelge 3.8'de verilmiştir. Üreticilerin %94.44'ü destekleme ödemelerinin, gübre kullanımından önce olmasını istemektedirler. Üreticilerin %97.78'i gübre desteği ödemelerinin gübreyi satın aldıkları tarihte yapılmadığını belirtmişlerdir. Bu üreticilerin %94.32'si aldıkları bu desteklemeyi gübre alımında kullanamadıklarını

Çizelge 3.5 Üreticilerin ÇKS kaydı olmama nedeni

	Destekleme Almayanlar	
	Sayı	%
Arazim yok	10	22.22
Tapu intikali yaptırmadım	23	51.11
Gerek görmüyorum	8	17.78
Arazi az	4	8.89
Toplam	45	100.00

Çizelge 3.6 Üreticilere kimyevi gübre ve toprak analizi desteği konusunda bilgi verilme durumu

	Destekleme Grupları						Toplam	
	Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+ Toprak Analizi Desteği		Destekleme Almayanlar		Sayı	%
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		
Evet	24	53.33	32	71.11	17	37.78	73	54.07
Hayır	21	46.67	13	28.89	28	62.22	62	45.93
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Sadece gübre desteği	2	8.33	2	6.25	1	5.88	5	6.85
Sadece toprak analizi desteği	4	16.67	6	18.75	3	17.65	13	17.81
Her ikisi de	18	75.00	24	75.00	13	76.47	55	75.34
Toplam	24	100.00	32	100.00	17	100.00	73	100.00

Çizelge 3.7 Üreticilerin destekleme miktarlarının yeterliliği hakkındaki görüşleri

	Destekleme Grupları						Toplam	
	Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+ Toprak Analizi Desteği		Destekleme Almayanlar		Sayı	%
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%		
Evet yeterli	1	2.22	1	2.22	5	11.11	7	5.19
Hayır yeterli değil	44	97.78	44	97.78	40	88.89	128	94.81
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Hayır ise neden								
Gübre fiyatları yüksek	12	27.27	17	38.64	13	32.50	42	32.81
Destek. Mik. Gübre Fiyatına Göre Belirlenmiyor	5	11.36	6	13.64	1	2.50	12	9.38
Hepsi	27	61.36	21	47.73	26	65.00	74	57.81
Toplam	44	100.00	44	100.00	40	100.00	128	100.00

Çizelge 3.8 Üreticilerin gübre desteğinin verilme zamanı konusundaki görüşleri

		Desteklemeden yararlanma şekli				Toplam	
		Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+ Toprak Analizi Desteği		Sayı	%
		Sayı	%	Sayı	%		
Gübre desteğinin ödenme tarihi hakkındaki görüşleri	Gübre kullanmadan önce olmalı	43	95.56	42	93.33	85	94.44
	Fark etmez	2	4.44	3	6.67	5	5.56
	Ekimden önce olmalı	0	0.00	0	0.00	0	0.00
	Toplam	45	100.00	45	100.00	90	100.00
Gübre desteği ödemesi gübreyi satın aldığınız tarihte yapılıyor mu?	Evet	1	2.22	1	2.22	2	2.22
	Hayır	44	97.78	44	97.78	88	97.78
	Toplam	45	100.00	45	100.00	90	100.00
Hayır ise; bu desteklemeyi gübre alımında kullanabiliyor musunuz?	Evet	1	2.27	4	9.09	5	5.68
	Hayır	43	97.73	40	90.91	83	94.32
	Toplam	44	100.00	44	100.00	88	100.00

belirtmişlerdir. Gübre desteklemesini üreticiler gübre alımında kullanmamaktadır. Çiftçinin gübre uygulama zamanı dikkate alınarak destekleme ödemelerinin verilme zamanı yeniden yapılandırıldığında destekleme ödemeleri amacı doğrultusunda kullanılmış olacaktır.

Üreticilerin kiracı veya ortakçı şeklinde ÇKS ye kayıt yaptırıp desteklemelerden yararlanıp yararlanmadığı incelenmiştir. Kimyevi gübre desteği alan üreticilerin %13.33'ünün, gübre ve toprak analizi desteğini alan üreticilerin ise %22.22'sinin kiracı veya ortakçı şeklinde ÇKS'ye kayıt yaptırarak desteklemelerden yararlandığı tespit edilmiştir. Kiracı veya ortakçı şeklinde ÇKS'ye kayıt yaptıramayan üreticilerin %52.10'u arazi sahiplerinin kendileri ÇKS'ye kayıt yaptırıyor, %12.61'i kiracılık ve ortakçılık uygulamaları sözlü anlaşmalarla yapıyor bundan dolayı kiralık arazileri için ÇKS'ye kayıt yaptıramıyoruz şeklinde görüş beyan etmişlerdir. Üreticilerin hazine arazilerini kiralama ile desteklemelerden yararlanıp yararlanamayacağını bilme durumu incelendiğinde üreticilerin %90,37'sinin böyle bir bilgiden haberdar olmadıkları belirlenmiştir (Çizelge 3.9).

5.TARTIŞMA ve SONUÇ

Çalışmada kimyevi gübre ve toprak analizi desteği alan işletmeler sosyo-ekonomik açıdan incelenmiştir. İşletmelerin sosyal yapıları; yaş, eğitim, aile genişliği, ekonomik yapıları; arazi varlığı, bitkisel üretim değeri incelenmiştir. Üreticilerin sosyo-ekonomik durumlarının destekleme gruplarına göre değişip değişmediğini belirlemek amacıyla ki-kare (χ^2) analizi ve G testi uygulanmıştır. Ayrıca sosyo-ekonomik yapı ile destekleme grupları arasında uyum analizi yapılmıştır.

Üreticilerin işletme genişlikleri, arazi mülkiyet durumları, bitkisel üretim değerleri, sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyleri, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyleri ve toprak analizi konusundaki bilinç

düzeyleri ile destekleme grupları arasında yapılan ki-kare testi sonucunda desteklemelerden faydalanma ile bu sosyo-ekonomik faktörler arasında bağımlılık olduğu belirlenmiştir.

Yapılan uyum analizi ile küçük işletme arazisine sahip, mülk arazisi olmayıp kiralama yoluyla arazi işleyen, düşük gelir gruplu, sosyal katılım ve çevresel ilişki düzeyi düşük, tarımsal kuruluşlarla ilişki düzeyi zayıf ve toprak analizi bilinç düzeyi düşük üreticilerin desteklemelerden faydalanmadıkları görülmüştür. Desteklemeler konusunda oluşturulacak politikaların, bu sosyo-ekonomik özelliklere sahip hedef kitle dikkate alınarak tespit edilmesi ve/ya bu kitlenin beklentilerine göre politikaların şekillendirilmesinin doğru olacağı söylenebilir.

Desteklemeler ile ilgili üretici beklentileri; gübre desteğinin kullanılan gübrenin fatura bedeline göre verilmesi, toprak tahlili ücretlerinin devlet tarafından karşılanması, tarımsal desteklemelerin yetiştirilen ürüne göre verilmesi ve tarımla uğraşan bütün üreticilerin tarımsal desteklerden yararlandırılması şeklindedir.

Üreticilerin toprak analizi yaptırmaya eğilimleri oldukça azdır. Bu üreticilerin toprak analizi yaptırmama nedenleri ihtiyaç duymamaları ve bilgi sahibi olmamalarıdır. Toprak analizi desteği alan üreticilerin içersinde dahi analiz sonucu tavsiye edilen gübreyi atmak yerine kendi tecrübesine göre gübreleme yapan üreticilere rastlanmıştır. Toprak analizi yaptıran üreticilerin üçte birinin tahlil sonuçları yerine kendi tecrübelerine göre gübreleme yaptığı belirlenmiştir. Bu durum üreticilerin bilinç düzeylerinin artırılmasına yönelik eğitim ve yayım çalışmaları yapılması gerektiğini açıkça göstermektedir.

Üreticilerin yarısına toprak analizi desteği ve gübre desteği konusunda bilgi verilmediği belirlenmiştir. Desteklemeler ile ilgili bilgi aldıklarını söyleyenlerin ise hazine arazilerini kiralama ile desteklemelerden yararlanabileceği, gübre desteğinin hangi yıl kesintiye uğradığı ve destek miktarlarının ne

Çizelge 3.9 Üreticilerin kiracı ortakçı şeklinde ÇKS'ye kayıt yaptırıp desteklemelerden yararlanma durumu

	Destekleme Grupları						Toplam	
	Kimyevi Gübre Desteği		Gübre+Tahlil Desteği		Destekleme Almayanlar			
	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%	Sayı	%
Evet	6	13.33	10	22.22	0	0.00	16	11.85
Hayır	39	86.67	35	77.78	45	100.00	119	88.15
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00
Hayır İse Neden								
Arazi sahipleri ÇKS ye kendileri kayıt yaptırıyor	21	53.85	12	34.29	29	64.44	62	52.10
Kiracılık-ortakçılık sözlü anlaşmalarla yapıyor	3	7.69	3	8.57	9	20.00	15	12.61
Destekleme mevzuatından	8	20.51	9	25.71	6	13.33	23	19.33
Kendi arazisi yeterli	7	17.95	11	31.43	1	2.22	19	15.97
Toplam	39	100.00	35	100.00	45	100.00	119	100.00
Üreticilerin hazine arazilerini kiralama ile desteklemelerden yararlanıp yararlanamayacağını bilme durumu								
Evet biliyor	4	8.89	3	6.67	6	13.33	13	9.63
Hayır bilmiyor	41	91.11	42	93.33	39	86.67	122	90.37
Toplam	45	100.00	45	100.00	45	100.00	135	100.00

kadar olduğu hakkında doğru bilgiye sahip olmamaları, tarımsal destekleme konularında yeterli ve doğru bilgilendirilmedikleri sonucunu ortaya koymuştur. Üreticilerin tarımsal desteklemeler konusunda bilgilendirilmeleri faydalı olacaktır.

Desteklemelerden yararlanmayan üreticilerin bir kısmı arazilerinin tapu intikalini yaptıramadıkları için ÇKS'ye kayıt yaptıramamışlardır. Bunun yanı sıra üreticilerin bir kısmı, kiralama yoluyla üretim yapmaktadır. Bu üreticiler ise arazi kiralamaları genellikle sözlü olarak yapıldığından ve desteklemeler tapu kayıtları üzerinden gerçekleştirildiğinden dolayı ÇKS'ye kayıt yaptıramamaktadırlar. Bu durumda üreticiler bizzat tarımsal faaliyet gerçekleştirdiği ve üretimde buldukları halde o parsel ile ilgili yapılan hiçbir desteklemeden yararlanamamakta, tarla sahibi ise hiç tarlaya gitmediği ve üretimde bulunmadığı halde sadece tapu sahibi olduğu için gübre, mazot vb. tüm desteklerden yararlanıp kira gelirine ek bir gelir temin etmektedir. Dolayısıyla gübre, mazot gibi girdilerin kullanımına katkı olması açısından öngörülen desteklemelerin amacına ulaşmadığı görülmektedir. Üreticiler, ÇKS belgesi ibraz edemediği için ürünlere verilen prim desteklerinden de yararlanamamaktadır. Her ne şekilde olursa olsun kırsal alanda bizzat araziyi işleyerek girdi kullanan, para, emek ve işgücü harcayan üreticilerin, üretimlerini teşvik etmek amacıyla verilecek her türlü desteklemeden yararlandırılması gerekmektedir. Tarımsal destekleme politikalarının bu açıdan yeniden düzenlenmesi ile gerçek üreticilerin mağduriyetlerinin giderilmesi sağlanacak ve desteklemeler amacına ulaşabilecektir.

Ülkemizde gübre fiyatlarının yüksek olması ve gübre desteğinin kullanılan gübreye göre belirlenmemesi bu desteğin yetersiz kalmasına neden olmaktadır. Gübre desteği ödemesinin üreticilerin gübreyi satın aldığı tarihlerde yapılmaması da destek için verilen paraların çiftçiler tarafından gübre alımında kullanımını engellemektedir. Bu durumda; gübre destekleme ödemesi miktar ve zamanının, kırsal alanda yaşayan çiftçilerin düşük gelire sahip oldukları dikkate alınarak gübre kullanım dönemlerine göre belirlenmesi gerekmektedir. Ayrıca toprak analizi sonucu yapılan gübrelerin fatura bedeline göre gübre desteği verilmesi ile ülke kaynaklarının yerinde ve etkin kullanımı sağlanmış olacaktır.

KAYNAKÇA

Abay, C., Olhan, E., Uysal, Y., Yavuz, F., Türkekul, B., 2005. Türkiye'de Tarım Politikalarında Değişim, Türkiye Ziraat Mühendisliği VI. Teknik Kongresi, Ankara.

Aslan, M., Boz, İ., 2005. Doğrudan Gelir Desteğinin Tarımsal Amaçlı Kullanımını Etkileyen Faktörler, Tarım Ekonomisi Dergisi 2005; 11(2): 61 - 70

Anonim, 2009. Tokat Tarım İl Müdürlüğü Kayıtları

Aydeniz, A., 1992. Gübreleme-Ekonomi İlişkileri. II. Ulusal Gübre Kongresi Tebliğleri. 30 Eylül- 4 Ekim, 1991- Ankara.

Başarır, A., 2008. Doğrudan Gelir Desteği (DGD) Politikasının Tarım İşletmelerine Etkilerinin Araştırılması: Samsun İli Örneği. Yüksek Lisans Tezi, 19 Mayıs Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Tarım Ekonomisi Anabilim Dalı.

Clausen S.E., 1998. *Applied Correspondence Analysis - An Introduction*, Sage Publication, ISBN:0-7619-1115-4, USA.

Çakmak, Z., Baş, M., Yıldırım, E., 2012. Gry İlişkisel Analiz ve Uyum Analizi İle Bir İşletmede Karşılaşılan Üretim Hatalarının İncelenmesi, Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fak. Dergisi, Cilt:17, Sayı:1, s.123-142.

Çiçek, A., Erkan, O., 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma ve Örneklem Yöntemleri, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 12, Tokat.

Düzgüneş, O., Kesici, T., Gürbüz, F., 1993. İstatistik Metodları, II. Baskı. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları:369, Ankara.

Greenacre M., 2002. "Correspondence Analysis of the Spanish National Health Survey", *Gac Sanit*, Vol:16, No:2, Mar.-Apr., Barcelona.

İlkdoğan, U., 2012. Türkiye'de Aspir Üretimi İçin Gerekli Koşullar ve Oluşturulacak Politikalar, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Tarım Ekonomisi ABD, Yayınlanmamış Doktora Tezi. Tepge Yayın No: 205, Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü TEPGE.

Kaplan, M., 1999. Gübre Desteklenmeli Ama Nasıl. *Türk-Koop.Ekin Dergisi*, 10:18-20.

Kaplan, M., Aktaş, M., Güneş, A., Alpaslan, M., Sönmez, S., 2000. Türkiye Gübre Üretim ve Tüketiminin Değerlendirilmesi. Ziraat Müh. V. Teknik Kongresi.

Özçelik, A., Özer, O., 2006. Çiftçilere Yapılan Kimyevi Gübre Desteği ve Tarımsal Faaliyette Kullanılan Mazot için Destekleme Ödemelerinin Değerlendirilmesi, *Tarım Bilimleri Dergisi*, 13 (1) 1-8 Ankara Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Ankara.

Özdamar, K., 1999. Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-1. Kaan Kitapevi, Yayın No: 1, ISBN: 975 .67.87.01.5, Eskişehir.

Özdamar, K., 2002. *Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-2*, Kaan Kitabevi, Eskişehir.

Özdamar, K., 2004. Paket Programlar ile İstatistiksel Veri Analizi-2. Kaan Kitapevi, Yayın No: 2, ISBN: 975 .67.87.09.0, Eskişehir.

Seyfullahoğulları, A., 2003. "Çapraz Tabloların Analizi ve Ticari Malların Değerlendirilmesiyle İlgili Bir Uygulama", *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, Sayı:4, Aralık.

Sokal, R.R., and Rohlf, F.J., 1995. *Biometry. The Principles and Practice of Statistics in Biological Research*. Third Edition. W.H. Freeman Company. New York.

Serper, Ö., 1986. *Uygulamalı İstatistik*, Filiz Kitapevi, İstanbul.

Süner, A., Çelikoğlu, C., C., 2008, Uygunluk Analizinin Benzer Çok Değişkenli Analiz Yöntemleri İle Karşılaştırılması, *İstatistikçiler Dergisi* 1 (2008) 9-15.

Topçu, Y., 2008. Çiftçilerin Tarımsal Destekleme Politikalarından Faydalanma İstekliliğinde Etkili Faktörlerin Analizi: Erzurum İli Örneği. *Akdeniz Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 2008, 21(2), 205212.

Uzgören, N., 2007. Uyum Analizinin Teorik Esasları ve Regresyon Analizi ile Benzerliğinin Grafikselsel Boyutta Karşılaştırılması, Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal

Bilimler Dergisi Sayı:18, Ağustos, 2007.
Yılmaz, H., Demircan, V., Dernek, Z., 2011. Türkiye
Tarımında Doğrudan Gelir Desteği Uygulamaları
Isparta İli reticileri Açısından Bir Değerlendirme.
Doęuş Üniversitesi Dergisi. 9 (2).s.248-265.
journal.dogus.edu.tr

Sorumlu Yazar

Gülçin ALTINTAŞ

altintasgulcin@hotmail.com

Geliş Tarihi : 21.05.2012

Kabul Tarihi : 09.11.2012

ERZURUM'DA MERAYA DAYALI ÜRETİM YAPAN HAYVANCILIK İŞLETMELERİNİN SOSYOEKONOMİK ANALİZİ*

Abdurrahman KARA¹, Semiha KIZILOĞLU²

ÖZET: Bu çalışma ile Erzurum'da meraya dayalı hayvancılık yapan tarım işletmelerinin sosyoekonomik yapıları incelenmiş ve işletme faaliyetleri teknik ve ekonomik yönden analiz edilmiştir. Çalışmanın yürütüldüğü köyler, mera kalite dereceleri önceden belirlenmiş olan köyler arasından seçilmiştir. Örnek büyüklüğünün belirlenmesinde tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma verileri 2004-2005 yılı üretim dönemine aittir. Çiftçilerle yüz yüze gerçekleştirilen anket çalışmaları 99 anket ile sonuçlanmıştır. İşletmeler 0-120, 121-250 ve 251 da ve yukarısı olmak üzere üç grupta ele alınmıştır. Verilerin analizinde tanımlayıcı istatistik yöntemleri kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre konut ve hayvan barınaklarının genellikle geleneksel yöntemlerle inşa edildiği ve eski binalar olduğu belirlenmiştir. Oldukça parçalı ve dağınık olan işletme arazisinin %26,7'si sulanabilmektedir. Tarla arazisinin %65,9'unu ekilen araziler ve %21'ini nadasa bırakılan araziler teşkil etmektedir. Ekili tarla arazisinin %69,9'unu hububat ve %25,3'ünü yem bitkileri oluşturmaktadır. En fazla kullanılan gübre DAP olup, özellikle büyük işletme gruplarında ihtiyaçtan fazla azotlu gübre kullanılmaktadır. Dekara ürün verimleri düşüktür. Hayvan yemlerinin %81'i kaba yemdir ve kaba yemlerin ana unsurunu saman oluşturmaktadır. Kesif yem olarak ilk sırada fabrika yemleri gelmekte, bunu dane yemler izlemektedir. Gayri safi hasılabın en önemli bileşeni hayvansal üretdir. Diğer gruplara göre 2. grup işletmelerin daha fazla saf hasıla elde ettikleri tespit edilmiştir. İşletmelerde gereğinden fazla işgücü bulunması, işletme sermayesinin yetersiz ve diğer sermaye unsurlarının da dengesiz dağılımı, tarım işletmelerinin rantabilitesini olumsuz etkilemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tarım işletmesi, mera, hayvancılık, sosyoekonomik analiz

Socioeconomic Analysis of the Livestock Farms Dependent on Natural Rangelands in Erzurum

ABSTRACT: Socioeconomic structure of the livestock farms dependent on rangelands was researched and their activities were analyzed regarding technical and economic aspects. Study area covers Erzurum Province, Türkiye. Villages were purposively selected according to rangeland quality. Stratified sampling was employed in determination of the sample size. For the production year of 2004-2005, data were collected from randomly selected farmers through face to face interviews, resulted in 99 completed questionnaires. Farms were studied under three farm size groups, e.g. 0-12 ha, 12.1-25 ha and more than 25 ha. In analysis of the data descriptive statistics were used. Data analysis revealed that farm family and animal houses were generally traditional and old buildings. Farm land was highly fragmented and dispersed and its 26.7% was irrigable. 65.9% of arable land was cultivated and its 21% was fallow. DAP was the most frequently used fertiliser and especially more nitrogen was used in larger farm groups than needed. Crop yields were low. Roughages constituted 81% of animal feeds and straw was the main element of it. As concentrates, grains came second after manufactured feeds. Animal production was the most important contributor to the gross product. Second group of farms obtained more net product than others. It was concluded that excess labour, insufficient operating capital and unbalanced distribution pattern of other capital components affected farm rentability negatively.

Keywords : Farms, rangeland, livestock, socioeconomic analysis

1. GİRİŞ

Meralar, meyilli ve kıraç arazilerde insan müdahalesi olmadan ekolojik bir denge içerisinde seyrek ve kısa boylu bitkilerden kendiliğinden meydana gelen, ancak otlatılmak suretiyle değerlendirilebilen bitki örtüsü olarak tarif edilmektedir (Özen ve diğ., 1993; Gökkuş ve Koç, 2001). Genellikle düz ve taban suyu yüksek olan, sık ve yüksek bitki örtüsü ile kaplı alanlar ise çayır olarak tanımlanmaktadır. Yüksek boylu sık bitkilerden oluştuğu için çayırlar genellikle biçilerek değerlendirilirken; kısa boylu bitkilerin biçiminin zor olması, özellikle de taşlı ve meyilli arazilerde bu işin imkânsız hale gelmesi nedeniyle meraların en ekonomik değerlendirme şekli hayvan otlatılmasıdır.

Farklı özelliklere sahip çok sayıda bitki türünden oluştuğu için en önemli biyolojik zenginlik kaynağı olan çayır ve meralar, ekolojik işlevleri ile öncelikle hayvanlar aleminin önemli bir kısmının besin kaynağı olan yemi üretmekte, aynı zamanda da bulunduğu yerdeki toprağı ve suyu korumaktadır (Altın ve diğ., 2005). Bu nedenle, mera biyoçeşitliliği tarım ürünlerinin bölgesel, besleyicilik veya mutfak değerlerinin yükselmesinin yanı sıra çevresel bozukluklara karşı elastikiyet, toprak ve su kalitesi gibi ekosistem fonksiyonları ve kırsal turizm gibi ticari değer olarak ölçülemeyen çıktılara da katkı sağlamaktadır (Hopkins and Holz, 2006). Bu yüzden, çayır ve meralar ülkelerin sahip olduğu en önemli doğal zenginliklerdendir.

Doğu Anadolu Bölgesi, Türkiye çayır varlığının

* Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü tarafından 6 Kasım 2009 tarihinde kabul edilen Doktora tezinin bir bölümünü kapsamaktadır.

¹ Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Ziraat Fakültesi Toprak Bilimi ve Bitki Besleme Bölümü, 21280 DİYARBAKIR

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 25240 ERZURUM

%57.1'i ve mera varlığının ise %36.2'sine sahiptir (Çizelge 1). Çayır ve mera varlığı bakımından Türkiye'de bölgeler arasında ilk sırada gelen Doğu Anadolu Bölgesinde hayvancılık doğal olarak meraya dayalı yapılmakta, meralar, hayvancılık faaliyetlerinin en önemli harcama kalemi olan yem maliyetini düşürmektedir.

Tüm bölgede olduğu gibi çalışma alanındaki büyükbaş hayvan varlığı, meraları en iyi şekilde değerlendirebilen bölge şartlarına dayanlı yerli sığır ırkları ile bunların değişik melezlerinden oluşmaktadır. Bölgedeki küçükbaş hayvan varlığı ise genellikle mor karaman ırkı koyun ile kıl keçisinden meydana gelmektedir.

Bu çalışma ile farklı kalite derecelerindeki meralara sahip köylerde bulunan işletmelerin sosyoekonomik yapıları incelenmiştir. Bugüne kadar tarım işletmelerinin yapısını inceleyen bir çok çalışma yürütülmüş olsa da bu tür çalışmaların belirli aralıklarla tekrarlanması gerekmektedir. Çünkü herşeyde olduğu gibi işletme yapılarında da zaman içerisinde bir değişim söz konusudur ve çiftçiye yönelik çalışmaların başarısı için bu değişikliklerin takip edilmesi gerekmektedir. Diğer yandan, bölgedeki işletmelerin büyük bir kısmı meraya dayalı hayvancılıkla ilişkili olmakla birlikte bu çalışmada özellikle meraya dayalı hayvancılık yapan işletmeler irdelendiği için çalışma bu konuda yürütülen ilk çalışma kabul edilebilir.

2. MATERYAL VE YÖNTEM

Çalışmada analize esas teşkil eden materyal, Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü tarafından mera kalitesi-hayvansal üretim ilişkisi üzerine yürütülen bir çalışma (Anonim, 2006) çerçevesinde belirlenen köylerdeki işletmelerden yüz yüze görüşmelerle toplanmıştır.

Ana kitleyi oluşturan 9 köyde 582 adet tarım işletmesi arazi büyüklüğüne göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak popülasyon tespit çizelgesi oluşturulmuştur. İşletmelere ait arazi varlığı dağılımının sağa çarpık ve dağılıma ait varyasyon katsayısının çok yüksek (%86.4) olması nedeniyle örnek büyüklüğünün belirlenmesinde tabakalı örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Tabaka sınırları 1-120 da, 121-250 da ve 251 da ve üzeri olarak belirlenmiştir. Örnek sayısı hesaplanırken basit

tesadüfi örnekleme yönteminin sonlu popülasyonlar için geliştirilmiş formülü esas alınmış (Çiçek ve Erkan, 1996) ve elde edilen tabakaların her biri için ayrı ayrı uygulanarak örnek büyüklüğü hesaplanmıştır (Cochran, 1963).

$$n = \frac{N\sigma^2 t^2}{(N-1)D^2 + \sigma^2 t^2}$$

Formüle;

n = Örnek büyüklüğü,

σ = Standart sapma,

t = %90 güven sınırında t olasılık değeri,

N = Popülasyon büyüklüğü,

D = Ortalamanın yüzdesi olarak kabul edilebilir hatayı göstermektedir.

Örnek büyüklüğü, %90 güven aralığında ve ortalamanın %10'u kadar bir hata payı ile 90 olarak belirlenmiştir. Çalışmanın güvenilirliği açısından %10 kadar yedek anket işletme gruplarına orantısız olarak dağıtılmış ve 99 anketin tamamı değerlendirilmiştir.

Anket çalışmaları, 1-120 da arazi genişlik grubundaki işletmelerden 63, 121-250 da arazi genişlik grubundaki işletmelerden 26 ve 251 ve üzeri arazi genişlik grubundan da 10 işletme ile yüz yüze görüşmelerle gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler 2004-2005 yılı üretim dönemine aittir.

Verilerin ayrı ayrı dökümleri yapılmış ve MS Excel 97 ve SPSSWIN 11.5 paket programları ile veri analizleri gerçekleştirilmiştir. Veri analizinde tanımlayıcı istatistik yöntemler kullanılmıştır.

İşletmelerin sosyoekonomik yapıları ve sermaye yapıları incelenmiş; faaliyet sonuçları teknik ve ekonomik açıdan irdelenmiştir.

Araştırma bulguları dört başlık altında verilmiştir. Birinci bölümde işletmeler, sosyoekonomik yapılarını gösteren arazi, nüfus, işgücü, çiftlik hayvanları, bina ve alet-makine varlıkları bakımından ele alınmıştır. İşletme nüfusu, yaş, cinsiyet ve eğitim durumlarına göre incelenmiştir. Yedi ve üzeri yaşta nüfustan eğitim veya başka nedenlerle çalışmayanlar çıkarılarak çalışan nüfus hesaplanmıştır. Çalışabilir nüfusun Erkek İşgücü Birimine çevrilmesinde Erkuş ve Demirci (1996)

Çizelge 1. Araştırma alanında, bölgede ve Türkiye'de çayır ve mera varlığı

	Çayır		Mera	
	Miktarı (ha)	Bölgedeki Payı (%)	Miktarı (ha)	Bölgedeki Payı (%)
Erzurum	9,732.9	11.8	135,113.8	28.3
Doğu Anadolu	82,776.6	100.0	476,839.4	100.0
Türkiye	144,931.3		1,316,737.5	

Kaynak: Anonim (2009)

tarafından bildirilen katsayılar kullanılmıştır. Bölgede ortalama olarak çalışılabilir gün sayısı dikkate alınarak çiftçi ailesinin işgücü miktarı, erkek işgünü (EİG) cinsinden hesaplanmıştır. Hesaplamalarda, 300 gün ve günde ortalama 10 saat çalışılacağı dikkate alınmıştır.

İşletmelerin sahip olduğu hayvan varlığı, büyükbaş hayvan birimi (BBHB) cinsinden hesaplanmış ve hayvan varlığının BBHB'ne çevrilmesinde Mera Yönetmeliğinde bildirilen oranlar kullanılmıştır (Anonim, 1998).

İkinci bölümde işletmelerin sermaye yapısı, tarımsal üretime en uygun olan ve en sık kullanılan sınıflandırma şekli olması bakımından fonksiyonları da dikkate alınarak bilanço düzeninde incelenmiştir. Bilanço düzeninde sermaye aktif ve pasif sermaye olmak üzere iki başlık altında incelenmektedir. İşletmelerin aktif sermayesi, arazi, arazi ıslahı, uzun ömürlü bitki, bina, alet makineler ve hayvan varlığından oluşan sabit varlıklarına tarla demirbaşı, malzeme ve mühimmat varlığı ile nakit mevcudu, banka mevduatı ve alacaklarından meydana gelen döner varlıkları eklenerek hesaplanmıştır. Toprak ve hayvan sermayelerinin kıymeti, bölgede yürürlükte olan alım-satım fiyatları esas alınarak, bina ve alet-makine sermayelerinin kıymeti ise bunların mevcut durumlarındaki tahmini satış kıymetleri dikkate alınarak takdir edilmiştir. İşletmenin borçları, yabancı sermaye veya pasif sermaye olarak adlandırılmakta olup, aktif sermayeden pasif sermaye düşülerek öz sermaye hesaplanmıştır.

Üçüncü bölümde işletmelerin faaliyetleri teknik açıdan incelenmiştir. Buna göre gübre ve hayvan yemi kullanımı, mekanizasyon durumu, ürün ekilişleri ve verimleri gibi konular işletme gruplarına göre ayrı ayrı irdelenmiştir.

Dördüncü bölümde ise işletmelerin ekonomik faaliyet sonuçlarına yer verilmiştir. Bu bölümde gayrisafı hasıla, işletme masrafları, brüt kar, saf hasıla ve tarımsal gelir ile aile geliri gibi işletme başarısını ölçen göstergeler incelenmiştir.

Çiftçi ailesinin işgücü ücret karşılıkları hesaplanırken, işletmelerin çalıştırdıkları yabancı işçilere ödedikleri ücretlerin ortalaması dikkate alınmıştır. Çalışma alanında, yabancı işçilere ödenen ortalama işçi ücretleri 30 TL/gün olarak tespit edilmiş ve aile işgücünün değerlendirilmesinde bu miktarlar esas alınmıştır.

Diğer tarım işletmelerinde çalışma karşılığı elde edilen işçilik gelirleri ile makine kira bedellerinde çiftçi beyanları dikkate alınmıştır. Ortağa veya kiraya verilen arazilerden elde edilen gelirler ile işçilik ve makine kira gelirleri, işletme dışından sağlanan tarımsal gelirler adı altında incelenmiştir. Faiz ödemelerinde yine çiftçi beyanları dikkate alınmış ve hesaplamalarda gerçek faiz ödemeleri kullanılmıştır.

3. ARAŞTIRMA BULGULARI

3.1. Tarım İşletmelerinin Sosyoekonomik Yapısı

Anket verilerine göre, ortalama çiftçi ailesi nüfusu 7.5 olarak tespit edilmiştir. Bütün yaş grupları ortalaması olarak erkek nüfus %52.0 ve kadın nüfus %48.0 olarak hesaplanmıştır. Önemli olmamakla birlikte işletme başına düşen nüfus, 2. işletme grubunda daha az ve 3. işletme grubunda daha yüksek bulunmuştur.

Nüfusun çeşitli yaş gruplarına göre dağılımına bakıldığında ekonomik yönden faal nüfus olan 15-65 yaş grubunun en yüksek orana sahip olduğu belirlenmiştir (%62.7).

Ortalama olarak işletme başına 5.1 EİB aile işgücü hesaplanmış olup, çiftçi ailesinin işgücü miktarı, erkek işgünü (EİG) cinsinden incelendiğinde aile işgücünün tam olarak değerlendirilmediği görülmüştür. Bir EİB' nin 1. grup işletmelerde 56.4; 2. grup işletmelerde 65.4 ve 3. grup işletmelerde ise 81.5 EİG'ne eş iş gördüğü; aile işgücünün işletme gruplarında sırasıyla %82.3, %79.6 ve %76 oranında atıl kaldığı ortaya konmuştur.

İşletmelerde işgücünün randımanlı çalıştırılmaması ve büyük boyutlardaki gizli işsizliğe rağmen özellikle hasat-harman ve ot biçme dönemlerinde geçici olarak ortalama 3.8 EİG yabancı işçi de çalıştırılmaktadır. İşletme büyüklüğüne paralel olarak artsa da işletmelerde kullanılan toplam işgücü miktarının çok az bir kısmının yabancı işçilik ile karşılandığı görülmektedir (%1.2).

Büyük çoğunluğu ilkökul mezunu olan (%70.0) çiftçilerin yaş ortalaması 46.0'dır ve işletme büyüklüğüne paralel olarak arttığı görülmüştür.

Çalışmada 7 ve daha yukarı yaştaki çiftçi ailesi fertlerinin eğitim durumları da incelenmiş olup, %52.3'ünün ilkökul mezunu, %12.3'ünün sadece okur-yazar, %18.6'sının hiçbir eğitime sahip olmadığı, %10.7'sinin ortaokul ve %6.1'inin lise mezunu olduğu belirlenmiştir. İşletme grupları arasındaki fark önemsizdir ($p>0.05$).

Çiftçi ailesinin barındığı evlerin %67.0'ı geleneksel tarzda inşa edilmiştir. Bu oran 1. grup işletmelerde %74.2; 2. grup işletmelerde %52.2 ve 3. grup işletmelerde ise %58.3'tür. Konutların ortalama büyüklüğü 115.3 m² olup, işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. Konutların ortalama yaşı 28.5 olarak bulunmuştur ve gruplar arasında önemli bir fark bulunmamaktadır ($p>0.05$).

Büyükbaş hayvan barınaklarının %71.1'i geleneksel tarzda (toprak damlı, çamur harçlı yığma taş) ve %28.9'u da betonarme olarak inşa edilmiştir. Ahır alanı 81.2 m² olup, bina yaşı ortalama 28.5 yıl olarak hesaplanmıştır. Küçükbaş hayvan barınaklarının da çoğunluğu (%76.0) geleneksel ve %24.0'ı ise betonarme olarak inşa edilmiştir. Ortalama ağıl büyüklüğü 61.0 m² dir (Çizelge 2).

Yetiştirme şekli ve ırklara göre bir büyükbaş için gerekli barınak alanı 4.7 ve 6.5 m² arasında değiştiği dikkate alındığında (Alkan, 1972) işletmelerde hayvan başına düşen barınak alanının normalin altında olduğu ve daha büyük işletme gruplarında daha da azaldığı belirlenmiştir. Diğer yandan, bir küçükbaş hayvan için hesaplanan ağıl alanı 1.2–1.5 m² (Alkan, 1972) dir. Bu değerlere göre, küçükbaş hayvan başına barınak alanının 2. ve 3. grup işletmelerde ihtiyacın üzerinde; 1. grup işletmelerde ise yetersiz olduğu tespit edilmiştir.

İşletmelerde üretilen kaba yemlerin uygun koşullarda muhafaza edilmesi, yemlerdeki kalite kayıplarının önlenmesi açısından önem arz etmektedir. İncelenen işletmelerin %77.8'inin kaba yem depoladıkları samanlıkları bulunmakla birlikte bu oranın işletme büyüklüğü ile birlikte düştüğü tespit edilmiştir.

Ortalama işletme genişliği 120.7 dekadır. Bunun 102.0 dekarı tarla arazisi ve 18.7 dekarı da çayır arazisinden meydana gelmektedir. İşletme arazisinin %26.7'si sulanabilmektedir.

İşletme arazisinin %72.8'ini mülk arazi, %16.1'ini kiralanan ve/veya ortağa işlenen araziler, %1.1'ini ise kiraya ve/veya ortağa verilen araziler meydana getirmektedir. Kiralanan/ortağa işlenen arazilerin oranı, işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır. Bu durum, traktör ve diğer toprak işleme aletleri varlığının, işletme büyüklüğü ile doğru orantılı

olarak artması ile açıklanabilir. İşletme arazisinin %10.0'ünü ise işlenmeyen araziler meydana getirmektedir ki bu arazilerin oranı, 1. grup işletmelerde diğerlerine oranla biraz daha yüksektir.

Tarım işletmelerinde arazilerin parçalı ve dağınık olması, bu parsellere gidip gelmede zaman kaybı, makine kullanımında zorluk, modern tarım tekniğinin uygulanamaması, sermaye ve işgücü israfı, toprak ve verim kayıpları gibi problemlerin yanı sıra arazi anlaşmazlıklarına da yol açabilmektedir. Bütün bu sorunlar tarım işletmelerinde elde edilen gelir ve dolayısıyla işletme başarısını olumsuz etkilemektedir. Nitekim, Erzurum merkez ilçede yürütülen bir çalışmada parsel büyüklüğü en fazla olan işletmelerin diğerlerinden daha başarılı oldukları tespit edilmiştir (Kumbasar, 2003).

İncelenen işletmelerde işletme arazisinin ortalama parça sayısı 10.9 olup, işletme büyüklüğüne bağlı olarak artmaktadır (1. 2. ve 3. grup işletmelerde sırasıyla 8.8, 13.9 ve 16.0 parça). Ortalama 13.6 dekar olan parsel büyüklüğü de işletme büyüklüğüne bağlı olarak artmaktadır (1. 2. ve 3. grup işletmelerde sırasıyla 10.8, 14.0 ve 30.0 da). Arazi parçalarının işletme merkezine olan uzaklıklarının da yaklaşık olarak 225 m ile 7,600 m arasında değiştiği ve ortalama 2,500 m civarında olduğu hesaplanmıştır.

Tarla arazisi bütün işletme gruplarında en fazla olan arazi çeşididir (%84.5). İkinci sırada gelen çayır arazisinin toplam işletme arazisi içindeki payı ise

Çizelge 2. İncelenen işletmelerde hayvan barınaklarının ortalama büyüklüğü ve hayvan başına düşen alan

İşletme Büyüklüğü (da)	İncelenen Özellikler	Ahır ¹	Ağıl ²
1-120	Hayvan sayısı (baş)	17.5	66.3
	Barınak Alanı (m ²)	74.2	55.5
	Hayvan Başına Düşen Alan (m ² /baş)	4.2	0.8
121-250	Hayvan sayısı (baş)	27.8	37.2
	Barınak Alanı (m ²)	87.9	73.6
	Hayvan Başına Düşen Alan (m ² /baş)	3.2	2.0
251+	Hayvan sayısı (baş)	36.8	33.7
	Barınak Alanı (m ²)	107.8	64.0
	Hayvan Başına Düşen Alan (m ² /baş)	2.9	1.9
İşletmeler Ortalaması	Hayvan sayısı (baş)	22.2	54.7
	Barınak Alanı (m ²)	81.2	61.0
	Hayvan Başına Düşen Alan (m ² /baş)	3.7	1.1

¹Büyükbaş Hayvanlar ²Küçükbaş Hayvanlar

Çizelge 3. İşletme arazisinin mülkiyet durumuna göre dağılımı

Arazi Mülkiyeti	İşletme Büyüklüğü (da)						İşletmeler Ortalaması	
	1-120		121-250		251+		Miktari (da)	Oranı (%)
	Miktari (da)	Oranı (%)	Miktari (da)	Oranı (%)	Miktari (da)	Oranı (%)		
a. Kullanılan Mülk Arazi	50.6	78.1	119.2	72.4	241.2	67.4	87.9	72.8
b. Kiralanan/Ortağa İşlenen Arazi	6.3	9.7	25.9	15.7	84.5	23.6	19.4	16.1
c. Toplam Kullanılan Arazi (a+b)	56.9	87.8	145.1	88.1	325.7	91.0	107.3	88.9
d. Kiraya/Ortağa Verilen Arazi	0.0	0.0	4.7	2.9	0.1	0.0	1.3	1.1
e. Kullanılmayan Arazi	7.9	12.2	14.8	9.0	31.9	9.0	12.1	10.0
Toplam İşletme Arazisi (c+d+e)	64.8	100.0	164.6	100.0	357.7	100.0	120.7	100.0

%15.5'tir. Sebze-meyve arazisi yok denecek düzeydedir.

İşletme başına düşen tarla arazisinin yaklaşık %65.9'unu ekili araziler oluşturmaktadır. Nadasa bırakılan arazi oranı %21.0 olup, 2. grup işletmelerde daha yüksektir.

3.2. İşletmelerin Sermaye Yapısı

İncelenen işletmelerde aktif sermaye, sabit varlıklar ve döner varlıklar olmak üzere iki ana grupta ele alınmıştır. Sabit varlıklar içerisinde yer alan toprak varlığının toplam aktife oranı %39.1 olup, bu oran 1. grup işletmelerde %35.5 iken büyük işletmelerde %42.7'ye kadar çıkmaktadır. İncelenen işletmelerde devlet tarafından yapılan sulama kanalları dışında çiftçinin kendi imkânları ile yaptığı arazi ıslahı yatırımları çok az miktarlarda bulunmakta olup, sadece sulama ve taş toplama gibi unsurlardan meydana gelmiştir.

Uzun ömürlü bitkiler varlığı içerisinde en önemli payı meyvesiz ağaçlar almaktadır. Uzun ömürlü tarla bitkilerinden olan yonca ve korunga varlığının 2. grup işletmelerde daha yüksek olduğu tespit edilmiştir.

Konut olarak kullanılan binalar, toplam bina varlığının %48.0'ını meydana getirirken ahır, ağıl, samanlık, depo vs gibi işletme binalarının toplam bina varlığı içerisindeki payı %52.0 olarak tespit edilmiştir.

İşletmelerde alet ve makine varlığının en büyük kısmını, işletmelerin %54.5'inin sahip olduğu traktör oluşturmaktadır (%66.9). 3. grup işletmelerin

tamamının traktörü bulunmaktadır. İşletmelerin en fazla sahip olduğu makineler içerisinde birinci sırada krema ayırıcılar ile harman makineleri gelmektedir. Ancak, kıymet bakımından toprak işleme aletleri 2. grup işletmelerde; harman makinesi ise 3. grup işletmelerde daha yüksek paya sahiptir.

İncelenen işletmelerde hayvan varlığı tüm işletme varlığı içerisinde önemli paya sahiptir. Özellikle büyükbaş olmak üzere hayvan varlığının en önemli kısmını irat hayvanları oluşturmaktadır. Küçükbaş irat hayvanı varlığı ile kanatlı ve diğer küçük evcil hayvanların (arılı kovan) toplam hayvan varlığı içerisindeki payı 1.grup işletmelerde daha yüksek bulunmuş, iş hayvanları varlığının oranı, işletme büyüklüğü ile doğru orantılı olarak büyük işletmelerde daha yüksek hesaplanmıştır.

Döner varlıklar, faaliyet döneminde paraya dönüştürülebilecek olan mevcut (cari) varlıklar ve para varlığı olmak üzere iki başlık altında incelenmiştir. Tarla demirbaşı ve malzeme ve mühimmat varlığından meydana gelen cari varlıkların oranı, bütün işletme gruplarında %3.5 olup, işletmenin sahip olduğu nakit, banka hesabı ve alacaklarından oluşan para varlığının oranı ise 2. grup işletmelerde en fazladır (Çizelge 4).

Ortalama pasif sermaye değeri, işletmelerin 3. kişilere olan borçlarını göstermektedir ve 1,821 TL olarak hesaplanmıştır. İşletmelerin %31.3'ü borçlu bulunmaktadır. Borçlanma oranına göre 2. grup işletmeler ilk sırada gelmektedir (%37.5). İşletmelerin daha çok Ziraat Bankasına ve şahıslara borçlu

Çizelge 4. İncelenen işletmelerde işletme varlıklarının ortalama değerleri ve oranları

İşletme Varlıkları	İşletme Büyüklüğü (da)						İşletmeler Ortalaması	
	1-120		121-250		251+		TL	%
	TL	%	TL	%	TL	%		
A. Sabit Varlıklar								
Toprak	25,476	35.5	50,031	42.0	88,855	42.7	38,326	39.1
Arazi Islahı	806	1.1	2,365	2.0	730	0.4	1,208	1.2
Bina ve İlgili Tesisler	13,307	18.6	17,335	14.5	21,340	10.3	15,176	15.5
Uzun Ömürlü Bitkiler	4,575	6.4	4,815	4.0	31,091	14.9	7,316	7.5
Alet ve Makine	10,060	14.0	16,721	14.0	24,105	11.6	13,228	13.5
Hayvan Varlığı	14,939	20.8	23,284	19.5	33,961	16.3	19,052	19.4
Sabit Varlıklar Toplamı	69,162	96.4	114,551	96.0	200,082	96.2	94,306	96.2
B. Döner Varlıklar								
Mevcutlar	2,503	3.5	3,920	3.3	7,258	3.5	3,355	3.5
<i>Tarla Demirbaşı</i>	1,903	2.7	2,798	2.4	5,621	2.7	2,514	2.6
<i>Malzeme-Mühimmat</i>	599	0.8	1,121	0.9	1,637	0.8	841	0.9
Para Varlığı	114	0.1	748	0.7	675	0.3	337	0.3
<i>Kasa Mevcudu</i>	98	0.1	556	0.5	175	0.1	226	0.2
<i>Alacaklar</i>	16	0.0	192	0.2	500	0.2	111	0.1
Döner Varlıklar Toplamı	2,616	3.6	4,668	4.0	7,933	3.8	3,692	3.8
C. AKTİFLER TOPLAMI	71,778	100.0	119,219	100.0	208,015	100.0	97,998	100.0
D. PASİF SERMAYE	1,357	1.9	1,935	1.6	4,450	2.1	1,821	1.9
E. ÖZ SERMAYE (C-D)	70,421	98.1	117,284	98.4	203,565	97.9	96,177	98.1

oldukları belirlenmiştir. Toplam işletme borcu içerisinde şahıs borçlarının oranı 2.grup işletmelerde en yüksek, 3.grup işletmelerde ise en düşük bulunmuştur. 2.grup işletmelerin daha ziyade kısa ve orta vadeli; 3.grup işletmelerin ise uzun vadeli borçlandıkları görülmüştür. Borçların aktifler toplamına oranı bütün işletmelerde %1.9'dur. Tarım işletmelerinde aktif sermaye ile pasif sermaye (borçlar) arasındaki farkı ifade eden öz sermayenin (Aksöz, 1972) aktiflere oranı, bütün işletme gruplarında %98.1'dir (Çizelge 4).

3.3. Teknik Faaliyet Sonuçları Bitkisel Üretim:

Ürün ekilişleri: Ekili tarla arazisi içerisindeki payları bakımından hububat bitkileri ilk sırayı almaktadır (%69.9). Hububattan sonra bütün işletme gruplarında önem derecesine göre yem ve çapa bitkileri gelmektedir. İşletmelerin tamamı dikkate alındığında yem bitkileri %25.3 ve çapa bitkileri ise %4.7 paya sahiptir. Daha önceki çalışmalarda %15 civarında olduğu bildirilen (Kara, 2000) yem bitkilerinin toplam tarla arazisi içerisindeki payının %25'lere çıkmasında uygulanan desteklemelerin büyük payı olduğu açıktır. Önemli olması bakımından hububat bitkilerinden buğday ve arpa ile yem bitkilerinden yonca, korunga ve fiğ ekiliş miktarları ve toplam ekiliş içerisindeki oranları Çizelge 5'te verilmiş olup, çapa bitkilerinin de içerisinde olduğu diğer ürün ekilişleri aynı çizelgede diğer başlığı altında incelenmiştir. Hububat bitkileri içerisinde buğday ilk sırada (%53.8), arpa ise 2. sırada gelmektedir (%11.2).

Yem bitkileri içerisinde ise yonca ilk sırada (%12.3), fiğ ikinci (%7.5), korunga ise üçüncü sırada gelmektedir (%5.4).

Ürün verimleri: Yetiştirilen ürünlerin dekara verimlerine bakıldığında buğday, arpa, fiğ otu ve çayırotu verimlerinin küçük işletmelerde daha yüksek olduğu, sadece korungada kuru ot veriminin işletme büyüklüğü ile birlikte arttığı belirlenmiştir. Patates üretimi yalnızca küçük işletmeler tarafından gerçekleştirilmektedir (Çizelge 6). Ürün verimlerinin işletmeler ve dolayısıyla işletme büyüklük grupları arasında farklılaşmasında gübreleme, ekim zamanı ve şekli, toprak hazırlığı, kullanılan çeşit, toprak yapısı, uzun ömürlü bitkilerde tesis ömrü vb gibi çok çeşitli faktörler etkili olmaktadır.

Gübre kullanımı: Toprağın organik madde bakımından zenginleştirilmesi, fiziki, kimyasal ve biyolojik özelliklerinin düzeltilmesi (Kacar, 1982; Kara, 1996; Yıldız, 2008) açısından çiftlik gübresinin kullanımı önem arz etmekle birlikte işletmelerde üretilen çiftlik gübresinin büyük bir kısmı yakacak olarak değerlendirildiğinden (Kara ve diğ., 2002) gübre olarak kullanımı düşüktür.

En yaygın kullanılan gübre çeşidi DAP (Di Amonyum Fosfat) olarak tespit edilmiştir. Bu gübreyi Üre ve Amonyum Nitrat izlemekte olup, diğer gübrelerin kullanıma oranları düşük seviyelerdedir. Gübreleme yapılan ürünlerde işlenen tarla arazisinin bir dekarına isabet eden saf bitki besin maddesi miktarlarına bakıldığında ise saf azot 9.5 kg/da olarak tespit edilmiştir. Dekara kullanılan saf azot miktarının, 2. grup işletmelerde 11.4 kg/da'a çıkarken küçük işletmelerde 8.5 kg/da'a gerilediği görülmektedir. Benzer şekilde dekara kullanılan saf fosfor miktarı ise 6.1 kg/da olarak hesaplanmış olup, genellikle bu miktarın 2. grup işletmelerde 6.9 kg/da'a çıktığı ve büyük işletmelerde ise 5.6 kg/da'a kadar gerilediği tespit edilmiştir.

İşlenen arazinin büyük bir kısmının tahsis edildiği buğday ve arpanın gübre istekleri hemen hemen aynı olup, kırıç şartlarda buğdaya verilecek en uygun gübre miktarının genel olarak 6 kg P₂O₅ ve 4 kg

Çizelge 5. İncelenen işletmelerde yetiştirilen başlıca tarla bitkilerinin ekim alanları ve oranları

Başlıca Ürünler	İşletme Büyüklüğü (da)						Toplam	
	1-120		121-250		250+		(da)	%
	(da)	%	(da)	%	(da)	%		
Buğday	18.8	50.1	42.5	52.4	128.5	59.3	36.1	53.8
Arpa	4.3	11.4	8.2	10.1	26.0	12.0	7.5	11.2
Yonca	6.6	17.5	9.4	11.6	15.7	7.2	8.2	12.3
Korunga	1.3	3.6	6.8	8.4	9.8	4.5	3.6	5.4
Fiğ	3.0	7.9	6.8	8.3	13.9	6.4	5.1	7.5
Diğerleri	3.6	9.5	7.5	9.2	22.8	10.6	6.6	9.8
Toplam	37.6	100.0	81.2	100.0	216.7	100.0	67.1	100.0

Çizelge 6. İncelenen işletmelerde yetiştirilen başlıca ürünlerin verimleri (kg/da)

Önemli Ürünler	İşletme Büyüklüğü (da)			İşletmeler Ortalaması
	1-120	121-250	251+	
Buğday	167	112	133	148
Arpa	202	164	167	183
Patates	1,110	-	-	1,110
Yonca (kuru ot)	536	509	486	523
Korunga (kuru ot)	329	377	494	372
Fiğ (kuru ot)	480	450	-	474
Dane fiğ	113	90	116	107
Çayırotu (kuru ot)	367	288	216	319

N şeklinde olduğu bildirilmektedir (Kara, 1996). Bölgede yürütülen çalışmalarda ise kıraç şartlarda buğdaya verilecek en uygun gübre miktarı olarak 6 kg P₂O₅ (Akkaya, 1993) ve 6 kg N (Kıral ve Özcan, 1990) önerilmektedir.

Hububattan sonra ekiliş bakımından ikinci sırada gelen yonca, korunga ve fiğ gibi baklagil ürünlerde tesis yılı için öngörülen 3-4 kg/da saf azot hariç azotlu gübre önerilmektedir (Tahtacıoğlu ve diğ., 1993; Serin ve Tan, 1996). Bu bilgiler ışığında ve elde edilen sonuçlara göre 2. ve 3. grup işletmelerde daha yüksek olmak üzere ihtiyaçtan fazla azot kullanıldığı söylenebilir.

Tarımsal mekanizasyon: İncelenen işletmeler içerisinde traktörü olan işletmelerin oranı %54.5 olup, bu oran 3. grup işletmelerde %100'e çıkmaktadır. İşletmelerin sahip oldukları makine varlığı içerisinde birinci sırada krema ayırıcılar ile harman makineleri gelmektedir.

Hayvansal Üretim

Hayvan Varlığı: Hayvancılık, bölgenin genel coğrafik yapısı, geniş çayır ve mera alanlarının mevcudiyeti nedeniyle en önemli geçim kaynaklarından birisidir. Çalışmaya dahil edilen işletmelerin %75.0'inin sadece sığır ve %25.0'inin ise

hem sığır hem de koyun varlığına sahip oldukları belirlenmiştir. Sığırcılık yapan işletmelere bakıldığında sadece yerli ve sadece melez sığır yetiştiren işletmelerin oranı 1. grup işletmelerde (%46.8 ve %29.0); kültür ırk sığır yetiştiren işletmelerin oranı ise ikinci grup işletmelerde daha yüksektir (%15.4).

İşletme başına düşen hayvan varlığı 11.1 BBHB olup, işletme büyüklüğü ile birlikte artmakta; 9.1 BBHB'den 17.6 BBHB'ye yükselmektedir. İşletmelerin tamamı dikkate alındığında mevcut sığır varlığının %55'inin yerli ve sadece %3'ünün kültür ırk hayvanlar olduğu belirlenmiştir.

Bölge şartları, arıcılık için çok elverişli olmasına rağmen (Sıralı, 2009) çalışmaya dahil edilen işletmelerin sadece %20'sinin arılı kovana sahip oldukları belirlenmiş ve işletme başına düşen arılı kovan sayısı ortalama 9.1 olarak hesaplanmıştır.

Yemler ve Hayvan Besleme: Hayvan beslemede kullanılan yemler incelendiğinde, kaba yemlerin payı, ortalama %81.2'dir. Bu oran, 2. grup işletmelerde %83.8 ve 3. grup işletmelerde ise %77.3'tür (Çizelge 7).

Hemen hemen hiçbir besin değeri taşımamasına rağmen (Özpinar, 1992), saman, kullanılan kaba yemin büyük bölümünü teşkil etmektedir (%60.1). Kaba yemler içerisinde samanın payı 3. grup

Çizelge 7. İncelenen işletmelerde kullanılan kaba ve kesif yemlerin ortalama miktarları ve bileşimleri

İşletmede Kullanılan Yem Çeşitleri	İşletme Büyüklüğü (da)						İşletmeler Ortalaması	
	1-120		121-250		251+		Miktar (kg)	Oran (%)
	Miktar (kg)	Oran (%)	Miktar (kg)	Oran (%)	Miktar (kg)	Oran (%)		
Kaba yemler								
Saman	8,277	62	14,390	55	25,000	65	11,690	60
Çayırotu	2,762	21	9,769	37	8,210	21	5,205	27
Diğer otlar	274	2	269	1	2,500	7	503	3
Baklagiller	300	2	808	3	500	1	458	2
Ş, P, Posası	1,762	13	937	4	2,000	5	1,585	8
A- Kaba yem toplamı	13,375	100	26,173	100	38,210	100	19,441	100
Kaba yem/T.Yem (A/C)		81		84		77		81
Kaba yem/BBHB	1,375		1,877		1,988		1,648	
Kesif Yemler								
Arpa	867	27	1,432	28	3,110	28	1,242	28
Çavdar	10	0	327	6	1,460	13	239	5
Yulaf	24	1	23	0	270	2	48	1
Dane fiğ	212	7	308	6	952	8	312	7
Kepek	216	7	362	7	1,200	11	354	8
Süt yemi	50	2	98	2	0	0	58	1
Besi yemi	1,745	54	2,367	47	4,050	36	2,142	48
Buzağı yemi	86	3	140	3	170	2	109	2
B- Kesif yem toplamı	3,210	100	5,057	100	11,212	100	4,503	100
Kesif yem/T.Yem (B/C)		19		16		23		19
Kesif yem/BBHB	330		363		583		382	
C-Toplam Yem (A+B)	16,585	100	31,230	100	49,422	100	23,944	100
Toplam Yem/BBHB	1,705		2,239		2,571		2,030	

işletmelerde daha yüksek iken (%65.4), 2. grup işletmelerde ise daha düşüktür (%55.0). 2. grup işletmeler, çayırotu ve baklagil otları diğer işletmelere göre daha fazla kullanmakta ve kesif yemlere de daha az yer vermektedir. 3. grup işletmeler ise kaba yem içerisinde samanın artan oranlarına karşılık daha fazla kesif yem kullanmaktadır. Dane yemlerin 3. grup işletmelerde ve fabrika yemlerinin ise 1. grup işletmelerde ilk sırayı aldığı görülmektedir (Çizelge 7).

Süt Verimi: Hayvan başına süt verimi işletme büyüklüğü ile birlikte artmakta olup, işletmeler ortalaması 6.3 kg/baş/gün süt verimi hesaplanmıştır. Bu miktar 1. grup işletmelerde 5.8 kg, 2. grup işletmelerde 7.1 kg ve 3. grup işletmelerde ise 7.3 kg'dır. (Çizelge 8).

3.4. Tarım İşletmelerinin Ekonomik Faaliyet Sonuçları

Gayrisafi Hasıla

Gayrisafi hasıla, işletmeler için hesaplanan bitkisel ve hayvansal üretim değerleri, envanter kıymet artışları ve diğer tarımsal gelirlerin toplamından meydana gelmektedir. İşletme büyüklüğüne bağlı olarak değişmekle birlikte gayri safi hasıla içerisinde en yüksek pay ortalama %39.6 ile hayvansal üretime ve %38.0 ile envanter kıymet artışına aittir. Bitkisel üretim değerinin gayrisafi hasıla içerisindeki payı %21.4'tür. Gayri safi hasıla içerisindeki oranları dikkate alındığında bitkisel ve hayvansal üretimin payı işletme büyüklüğüne bağlı olarak artarken envanter kıymet artışlarında bunun tersi söz konusudur. 1. grup işletmelerde envanter kıymet artışlarının payı %41.6 iken 2. grup işletmelerde bu oran %38.3'e ve 3. grup işletmelerde ise %28.6'ya gerilemektedir.

İşletmeler ortalaması gayrisafi hasıla 32,956 TL olarak hesaplanmış olup, işletme büyüklüğüne paralel olarak 25,643 TL ile 65,135 TL arasında değişmektedir. Bununla birlikte işletme arazisinin bir dekarına düşen GSH miktarı ise işletmeler ortalaması için 273 TL/da olarak bulunmuş olup, işletme büyüklüğü ile birlikte azalmaktadır. Küçük işletme grubu işletme arazisinin bir dekarına en yüksek GSH elde etmiş bulunmaktadır.

İşletme Masrafları

İşletme masraflarını işçilik masrafları, cari

masraflar, envanter eksilişleri ve amortismanlar meydana getirmektedir. İşletme masrafları işletme büyüklüğüne paralel olarak artmakta olup, ortalama işletme masrafı 29,743 TL olarak hesaplanmıştır. İşletme masrafları içerisinde cari masraflar en yüksek paya sahiptir (%36.4). Cari masrafları birbirine yakın oranlar ile işçilik masrafları (%28.8) ve envanter eksilişleri (%25.8) izlemektedir. Amortismanlar harcama kalemleri içerisinde son sırada gelmektedir (%9.0).

Cari harcamalar içerisinde ise ilk sırayı yem harcamaları (%45.5) almakta, bunu alet ve makine kiralaları (%21.3) takip etmektedir. Diğer önemli cari harcama kalemleri, tohum, gübre, çoban ve nakliye giderleridir. İşletme büyüklüğü arttıkça toplam cari giderler içerisinde bitkisel üretim için yapılan cari masrafların oranı artmaktadır.

Toplam işçilik masrafları içerisinde yabancı işçilere yapılan ödemeler yaklaşık olarak %1.5'lük bir orana sahip bulunmaktadır. Bütün işletme gruplarında aile işgücü ücret karşılığı, toplam işçilik masraflarının %98.7'sini oluşturmaktadır.

Envanter eksilişleri içerisinde hayvan ölümleri ve kesimleri, 1. grup işletmelerde daha yüksek paya sahip olup, işletme büyüklüğüne bağlı olarak azaldığı tespit edilmiştir. Hayvan satışlarının payı ise 1 ve 2. grup işletmelerde %78 iken 3. grup işletmelerde %92.0 olarak tespit edilmiştir.

Toplam amortismanlar içerisinde en yüksek payı %52.4 ile alet ve makineler almakta bunu birbirine çok yakın oranlar ile (%21.5-%21.0) binalar ve hayvan varlığı izlemektedir.

Brüt Üretim Değeri

Brüt Üretim Değeri, tarımsal faaliyetler neticesinde elde edilen bitkisel ve hayvansal ürün miktarlarının çiftçi eline geçen fiyatlar ile çarpılması sonucu bulunan değere, bitki ve hayvan sermayesindeki üretken artışlar ilave edilerek hesaplanmaktadır (Erkuş ve Demirci 1996). İncelenen işletmelerde işletme büyüklüğüne bağlı olarak hem bitkisel hem de hayvansal brüt üretim değeri artmaktadır. İncelenen işletmelerde ortalama brüt üretim değeri 24,967 TL olarak hesaplanmış ve bunun %33.5'inin bitkisel üretim, %66.5'inin ise hayvansal üretimden elde edildiği görülmüştür. Brüt üretim değeri içerisinde bitkisel üretimin payı, işletme büyüklüğüne bağlı olarak artsa da bütün işletme

Çizelge 1. İşletme başına düşen sağmal inek sayısı ve günlük süt verimi

Sağmal İnek	İşletme Büyüklüğü (da)						İşletmeler Ortalaması	
	1-120		121-250		251+		S. İnek Sayısı (baş)	Süt Verimi (kg/baş)
	S. İnek Sayısı (baş)	Süt Verimi (kg/baş)	S. İnek Sayısı (baş)	Süt Verimi (kg/baş)	S. İnek Sayısı (baş)	Süt Verimi (kg/baş)		
Yerli	2.7	4.9	3.2	5.5	6.3	6.0	3.2	5.2
Melez	2.2	7.3	1.8	9.3	3.8	8.1	2.3	7.8
Kültür	0.1	6.4	1.5	9.6	0.9	7.5	0.5	8.6
Ortalama		5.8		7.1		7.3		6.3

gruplarında hayvansal üretimin payı daha yüksektir.

Brüt Kâr

Brüt kâr, brüt üretim değerinden değişen masrafların çıkarılması ile elde edilmektedir. Genellikle her bir üretim faaliyeti için ayrı ayrı tespit edilmekle birlikte işletmenin toplam brüt kârı da hesaplanabilmektedir (Erkuş ve Demirci, 1996). İncelenen işletmeler ortalaması brüt kâr miktarı 14,020 TL olup, işletme büyüklük gruplarına paralel olarak artmaktadır. İşletme arazisinin bir dekarına düşen brüt kâr miktarı ise ters istikamette değişmektedir.

Saf Hasıla

Saf hasıla, tarım işletmelerinin başarısını en iyi şekilde tespit ve takdir etmeye ve işletmenin gerçek durumunu ölçmeye imkan veren objektif bir ölçüttür ve gayrisafi hasıladan işletme masraflarının düşülmesi ile hesaplanmaktadır (Açıl, 1968; Erkuş ve Demirci, 1996; Karagölge, 1996). Ele alınan işletme gruplarının her birisinde saf hasıla ortalamaları pozitif bulunmakla birlikte bu, her bir gruptaki işletmelerin hepsinin pozitif saf hasıla elde ettikleri anlamına gelmemektedir. Nitekim, işletmelerin %32.3'ünün negatif saf hasıla elde ettikleri yani zarar ettikleri tespit edilmiştir. İşletmelerin yaklaşık %60.6'sının ortalama 6,296 TL ve %7.1'inin 24,751 TL saf hasıla elde ettikleri hesaplanmıştır. İşletmelerde ortalama saf hasıla 3,214 TL olarak bulunmuş olup, saf hasılanın aktif sermayeye oranı %3.3 olarak belirlenmiştir. Bu oran, işletme gruplarında küçükten büyüğe doğru sırasıyla %3.5, %4.3 ve %1.4'tür.

Tarımsal Gelir

Çiftçi ailesinin yıllık gelirinin daha doğru bir göstergesi olarak kabul edilen (Karagölge, 1996) Tarımsal Gelir, işletme başına 1. grup işletmelerde 9,258; 2.grup işletmelerde 12,245 ve 3. grup işletmelerde 14,040 TL'dir. Bu değer bütün işletmeler ortalaması için 10,526 TL'dir. Diğer yandan işletme arazisinin bir dekarına düşen tarımsal gelir miktarı ise bu işletme grupları için sırasıyla 143, 74 ve 39 TL olarak hesaplanmıştır.

Erkek işgünü birimine düşen gelir miktarının da küçük aile işletmelerinin başarısını saptamada dikkate alınan bir kriter olduğu (Yavuz, 1990) göz önünde bulundurulduğunda, EİG başına düşen tarımsal gelirler 1. grup işletmelerde 6.1, 2.grup işletmelerde 8.5 ve 3.grup işletmelerde ise 7.7 TL olarak belirlenmiştir. Bu sonuç itibarıyla 2. grup işletmelerin diğerlerinden daha başarılı olduğu söylenebilir.

Aile Geliri

İşletmelerde aile geliri, tarımsal gelire tarım dışı gelirlerin eklenmesiyle hesaplanmıştır. Tarım dışı işletme gelirleri, işletme büyüklüğüne paralel olarak artmaktadır (1. grup işletmelerde %6.2, 2. grup işletmelerde %10.7 ve 3. grup işletmelerde %13.9). Aile geliri içerisindeki payı değişmekle birlikte yine de bütün işletme gruplarında toplam aile gelirinin önemli bir kısmını tarımsal faaliyet gelirleri (%91.8) meydana getirmektedir.

4. SONUÇ ve ÖNERİLER

Elde edilen sonuçlara göre işletme başına 5.1 EİB işgücü hesaplanmış ve aile işgücünün yaklaşık %82'sinin atıl kaldığı belirlenmiştir. Hayvan barınakları, genellikle geleneksel olarak çamur harçlı yığıma taş duvarlı ve toprak damlı olarak inşa edilmiş, hayvan refahı gereksinimlerini karşılamaktan uzak eski binalardır. Oldukça parçalı ve dağınık olan işletme arazisinin %26,7'si sulanabilmektedir. Tarla arazisinin %65.9'unu ekilen araziler ve %21.0'unu nadasa bırakılan araziler teşkil etmektedir. Ekili tarla arazisinin %69.9'unu hububat ve %25.3'ünü yem bitkileri oluşturmaktadır. En fazla kullanılan gübre DAP olup, özellikle büyük işletme gruplarında ihtiyaçtan fazla azotlu gübre kullanılmaktadır. Dekara ürün verimleri düşüktür. Hayvan yemlerinin %81.2'si kaba yemdir ve kaba yemlerin ana unsurunu saman oluşturmaktadır. Kesif yem olarak ilk sırada fabrika yemleri gelmekte, bunu dane yemler izlemektedir. İşletmelerin %37.5'i borçludur. Gayri safi hasılanın en önemli bileşeni hayvansal üretimdir. Diğer gruplara göre 2. grup işletmelerin daha fazla saf hasıla elde ettikleri tespit edilmiştir. İşletmelerde gereğinden fazla işgücü bulunması, işletme sermayesinin yetersiz ve diğer sermaye unsurlarının da dengesiz dağılımı, tarım işletmelerinin rantabilitesini olumsuz etkilemektedir.

Bölgenin ekonomisi tarıma dayalı olduğu için bölge kalkınmasının lokomotif tarımsal kalkınma olacaktır. Tarımsal kalkınmanın sağlanabilmesi ise tarım işletmelerinin profesyonel işletme kimliğine kavuşturulması ile mümkün olabilecektir. Bölgede bugüne kadar yürütülen çalışmaların olumlu neticeleri görülmekle birlikte yeterli değildir. Bölgedeki tarım işletmeleri; bölgenin ekonomik, sosyal ve doğal koşulları çerçevesinde kendine özgü bir yapıya sahip olup, faaliyetler geçmiş yılların verdiği tecrübeler dayalı, geleneksel bir yapı içerisinde devam etmektedir. Tarım hala geleneksel yöntemlerle yapılmakta, çiftçi yanlış kanaat ve bilgilerine göre hareket etmektedir. Sulama, gübreleme, çeşit kullanımı, toprak hazırlığı, ekim, dikim, hayvan bakımı, beslenmesi ve barındırılması gibi konularda ciddi hatalar yapılmaktadır. Çiftçinin yanlış bilgi ve kanaatlerinin düzeltilmesi amacıyla çiftçi şartlarında araştırma-geliştirme ve tarımsal yayım çalışmalarına ağırlık verilmesi gerekmektedir.

Doğu Anadolu Bölgesi, geniş doğal mera ve çayır arazileri nedeniyle ekstansif hayvancılığa uygun bir bölgedir. Bölgenin doğal kaynaklarının iyi bir şekilde değerlendirilebilmesi ve bölgedeki tarım işletmelerinin gelir seviyesinin artırılabilmesi için hayvancılık faaliyetlerinin desteklenmesi ve teşvik edilmesinin gerekliliği bu çalışma ile somut bir şekilde ortaya konmuştur.

KAYNAKLAR

- Açıl, A. F., 1968. Genel Ekonomi Dersleri. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No:326, Ders Kitabı No: 119, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- Akkaya, A., 1993. Fosforlu Gübre Miktarı ve Uygulama Yöntemlerinin Kışlık Buğdayda Verim ve Bazı Verim Unsurlarına Etkisi, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi, 24, 36-50.
- Aksöz, İ., 1972. Zirai Kredi. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 227, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 114, Ders Kitapları Serisi No: 14, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum.
- Alkan, Z., 1972. Zirai İnşaat. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 252/A, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 19, Ders Kitapları Serisi No: 20, Erzurum.
- Altın, M., Gökkuş, A., Koç, A., 2005. Çayır Mera Islahı. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı, Tarımsal Üretim ve Geliştirme Genel Müdürlüğü, Çayır-Mera Yem Bitkileri ve Havza Geliştirme Daire Başkanlığı, Ankara.
- Anonim, 1998. Mera Yönetmeliği. Resmi Gazete, Sayı: 23419, 1-10.
- Anonim, 2006. Erzurum'da Meraya Dayalı Üretim Yapan Sığırcılık İşletmelerinde Süt Üretimi ve Canlı Ağırlık Artışını Etkileyen Faktörlerin Analizi Projesi Kayıtları. Proje No: TAGEM / HAYSÜD/05/01/01/01, Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Erzurum.
- Anonim, 2009. 2001 Tarım Sayımı Sonuçları. Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) www.tuik.gov.tr (erişim: 15.05.2009).
- Cochran, W. G., 1963. Sampling Techniques. Second edition, John Wiley and Sons, Inc., New York, USA.
- Çiçek, A., Erkan, O., 1996. Tarım Ekonomisinde Araştırma Örnek ve Örnekleme Yöntemleri. Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 12, Tokat.
- Erkuş, A., Demirci, R., 1996. Tarımsal İşletmecilik ve Planlama. Ankara Üniversitesi Yayınları No: 1435, Ziraat Fakültesi Ders Kitabı No: 417, Ankara.
- Gökkuş, A., Koç, A., 2001. Mera ve Çayır Yönetimi. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Yayınları No:228, Erzurum.
- Hopkins, A., Holz, B., 2006. Grassland for agriculture and nature conservation: production, quality and multi-functionality. Agronomy Research 4 (1), 3-20.
- Kacar, B., 1982. Gübreler ve Gübreleme Tekniği. T. C. Ziraat Bankası Kültür Yayınları No: 11, Ankara.
- Kara, A., 2000. Erzurum ve Kars İllerindeki Tarım İşletmelerinin Sermaye Yapısı ve Tarımsal Faaliyet Sonuçları Bakımından Karşılaştırılması. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Kara, A., Kadioğlu, S., Küçük, N., Günay, G., 2002. Erzurum, Kars, Ardahan ve Ağrı İllerinde Çayır, Mera ve Yem Bitkilerine Dayalı Tarımsal Üretim Sistemlerinde Üretimi Sınırlayan Faktörler ve Çiftçi Problemlerinin Tespiti. Sonuç Raporu, Proje No: TAGEM/TA/98/11/ 01/002, Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Erzurum.
- Kara, K., 1996. Tarla Bitkileri. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Yayınları No: 191, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Karagölge, C., 1996. Tarımsal İşletmecilik. Atatürk Üniversitesi Yayınları No: 427, Ziraat Fakültesi Yayınları No: 326, Ders Kitapları Serisi No: 107, Erzurum.
- Kıral, A. S., Özcan, H., 1990. Erzurum Kıraç Şartlarında Lancer Kışlık Ekmeklik Buğday Çeşidinde Tohum, Fosfor ve Azot Uygulama Miktarları. Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Yayınları No: 5, Erzurum.
- Kumbasar, H., 2003. Erzurum Merkez İlçede Tarım Arazilerinde Parçalanmanın Nedenleri ve Tarımsal Gelire Etkisi Üzerine Bir Araştırma. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Özen, N., Çakır, A., Haşimoğlu, S., Aksoy, A., 1993. Yemler ve Yem Teknolojisi. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Notları No: 50, Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ofset Tesisi, Erzurum.
- Özpinar, H., 1992. Süt Sığırlarında Beslenmenin Döl Verimine Etkisi. Yem Sanayii Dergisi, 75, 3-9.
- Serin, Y., Tan, M., 1996. Baklagil Yem Bitkileri. Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Ders Notları, Yayın No: 190, Erzurum.
- Sıralı, R., 2009. Türkiye'nin Önemli Bal Üretim Bölgeleri. Arıcılık Araştırma Dergisi, 1 (1), 14-20.
- Tahtacıoğlu, L., Mermer, A., Ulutaş, Z., Avcı, M., Seday, R., 1993. Teknik Paketler. Tarım ve Köyişleri Bakanlığı Doğu Anadolu Çayır, Mera Üretimini Geliştirme Projesi, Doğu Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü Yayın No: 12, Erzurum.
- Yavuz, O., 1990. Erzurum Merkez İlçede Alternatif Finansman Kaynakları ile Sığır Besiciliği Yapan İşletmelerin Doğrusal Programlama Yöntemi ile Ekonomik Analizi. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.
- Yıldız, N., 2008. Bitki Beslemenin Esasları ve Bitkilerde Beslenme Bozukluğu Belirtileri. Eser Ofset Matbaacılık, Erzurum.

Sorumlu Yazar

Abdurrahman KARA

Abdurrahman.kara@dicle.edu.tr

Geliş Tarihi : 05.12.2012

Kabul Tarihi : 02.02.2013

TÜRKİYE'DE 1990 YILINDAN SONRA UYGULANAN VERGİ POLİTİKALARI VE KRİZ ETKİSİ

Nesrin CANDAN¹

ÖZET

Devletler vergilendirmeyi ekonomi ve maliye politikalarının bir aracı olarak kullanmaktadır. Küreselleşme eğilimlerinin tüm dünyada hızla yayılmasıyla birlikte ortaya çıkan vergi politikaları önemli değişiklikler göstermektedir. Küreselleşmenin vergileme alanında yarattığı dönüşüm açısından uygulanan vergi politikalarının değerlendirilmesi ve özellikle Türkiye açısından incelenmesi gerekmektedir. Bu evrede vergiler küresel bir boyut kazanmaktadır. Ulus-devletler küreselleşme ile birlikte, vergi politikaları açısından uyumlaştırma sürecine girmektedir. Bu süreçte ülke ekonomileri arasında farklar oluşmaktadır. Bu çalışmada, küresel eğilimler dikkate alınarak, küreselleşme sürecinde Türkiye'deki ulusal vergi politikalarının küresel politikalarla uyumlaştırma çabaları ele alınmıştır. Çalışmada, özellikle 1990 sonrası yaşanan krizler dolayısıyla Türk vergi politikalarının nasıl bir dönüşüm geçirdiğine odaklanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vergi politikası, küreselleşme, vergi politikası, kriz, vergisel önlemler.

Effect of Tax Policies and Crisis in Turkey Since 1990

ABSTRACT

The governments use taxation as a means of economy and fiscal policy. The taxation policies of the governments change by the speedy spread of the globalisation tendencies all over the world. It is necessary to evaluate the taxation policy in terms of transformation generated by globalisation in the field of taxation and to examine particularly in terms of Turkey. In this phase taxes gain a global dimension. Together with the globalisation nation-states get into the process of harmonizing their taxation policy. In this process differences occur between the economies of the states. This paper deals with the harmonization efforts of Turkish national taxation policy with the global policies by considering the global tendencies. The transformation of the Turkish taxation policies particularly due to the crisis experienced after 1990 had been focused in this paper.

Key words: Tax policy, globalization, tax policy, crisis, tax measures.

1. GİRİŞ

Küreselleşme süreci ile birlikte tüm ekonomik, mali, sosyal ve siyasi yapılar yeniden biçimlenmektedir. Bu süreçte vergi politikalarının da değişim ve dönüşüm aşamaları büyük bir öneme sahiptir. 1990'lı yıllarda tüm dünya ekonomilerini etkileyen serbestleşme hareketi birçok ülkenin ekonomisinde önemli değişikliklere neden olmuştur. Kamusal alanın mali ve finansal dönüşümü ve yeniden yapılandırılması Türkiye'de ve tüm dünyada gerçekleşmektedir. Küreselleşme olgusu ile birlikte, vergi sistemlerinde yeni düzenleme ve değişikliklerin yapılması zorunlu hale gelmektedir. Meydana gelen bu etkileşim, ülkelerin vergilemeye ilişkin politikalarını yeniden değerlendirmelerine yol açmıştır.

Küreselleşme sonrası gerçekleşen küresel nitelikteki gelişmeler vergi politikalarının yeniden gözden geçirilmesini ve değişikliklerle ilgili düzenlemelerin tekrardan yapılmasını gerektirmektedir. 1990 sonrası uygulanan vergi politikalarındaki değişim ve dönüşüm, hem ulusal, hem de uluslararası vergi

sorunlarının çözümüne yönelik bir gereksinim olarak ortaya çıkmıştır.

Bu çalışma ile 1990 sonrası vergi politikalarındaki değişime esas olarak küreselleşme sürecinin etkisinin ortaya konulması amaçlanmıştır. Küreselleşme sonrası gerçekleşen serbestleşme hareketleri Türkiye'yi ve tüm dünyayı etkilemiştir. Bu süreçte ülkelerin maliye politikası araçlarından olan vergi politikalarının uluslararası yapıya göre değişim gösterdiği ve Türkiye'nin de bu değişikliklerden etkilendiği ortaya konulmaktadır.

Çalışmada, 1990 sonrası Türkiye'de ve diğer az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde yaşanan krizlerin önemine vurgu yapılarak, vergi politikalarındaki değişim ortaya konulmuştur. Bu doğrultuda çalışmada özellikle kriz dönemlerinde uygulanan vergi politikalarının gelişim süreci analiz edilmiştir.

2. 1990 SONRASI VERGİ ADALETİNİN YAPISAL DEĞİŞİMİ

1990 sonrası uygulanan vergi politikalarını vergi adaleti ilişkiselinde incelemek vergi politikalarının

¹ Dr. , Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, MANİSA.

dönüşümü açısından büyük öneme sahiptir. Öncelikle verginin tanımını yapmak gerekirse, “vergi, devlet veya devredilmiş vergilendirme yetkisine sahip kamu kuruluşlarının kamu giderlerini finanse etmek ve/veya sosyo-ekonomik amaçlara ulaşmak için kişilerden, egemenlik hakkına dayanarak çıkardığı yasalara, karşılıksız olarak aldığı parasal tutarlardır”(Erdem vd., 2003). Mevcut durumda, vergi adaletinin ne olduğu veya olmadığı üzerinde durmak gerekmektedir. “Vergi adaleti, vergi yükünün mükellefler arasında dengeli, ya da haklı sayılacak biçimde dağıtılması ilkesidir. Ancak dengenin ya da haklılığın objektif bir ölçüsünü bulmak güçtür (Seyidoğlu, 2002)”. Bu nedenle de vergi yükü adaletli bir şekilde toplumun vergiye ve vergi ödemeye karşı olan bakış açısını etkilemektedir (Yereli ve Ata, 2011).

Vergi adaletinin dolaysız ve doğrudan vergiler açısından etkisine bakıldığında iki farklı açı görülmektedir. Dolaysız vergiler genellikle subjektif niteliktedir. Subjektif vergiler, kişilerin ödeme güçlerine göre ayarlanabilmekte ve uyumlaştırılabilmektedir. Özellikle en az geçim indirimi, artan oranlılık ve ayırma ilkesinin subjektiflikte etkisi önemli ölçüdedir. Dolaylı vergilerde nihai yükümlünün yani vergiyi fiilen yüklenenin kim olduğu bilinmemektedir. Bu nedenle vergi yükümlüsünün ekonomik ve sosyal duruma uyumlaştırılması pek mümkün görülmemektedir. O halde dolaylı vergiler, kişiler arasında ayırım yapmayan objektif karakterli vergiler olmaktadır. Dolaysız vergilerde çok geliri olan yükümlüden çok vergi almak ya da gelir kaynağı farklı olan yükümlülerden farklı vergi almak olanaklı olduğu halde, dolaylı vergilerde aynı malı tüketen yükümlülerden gelir seviyesi ne olursa olsun aynı vergi alınmaktadır (Erdem vd., 2003).

Vergi politikası, maliye politikasının bir aracı olup, belirli ekonomik, mali ve sosyal amaçlara ulaşmak için vergilerin miktarında ve bileşiminde yapılan ayarlamalar bütünüdür. Bu nedenle vergi politikası, mümkün olan en eşit ve verimli yolla yapılması gereken kamu harcamasının seviyesini belirleyen finanse edilebilir bir vergi sisteminin tasarımı olarak tanımlanmaktadır. Bu nedenle de vergi politikası, gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle uluslararası ekonomiye entegre olmaya çalışan ülkelerde hassas bir rol oynamaktadır. Bu ülkelerde vergi sistemi, aşırı kamu borçlanması yapılmaksızın, gerekli harcamaları finanse etmek için yeterli geliri yaratmalı, bu gelir eşit dağıtılmalı ve ekonomik aktiviteleri engelleyici etkileri de en düşük düzeyde bulunmalıdır (Aydın ve Erdoğan, 2008).

Vergi sistemleri, ülkelerin ekonomik ve sosyal politikalarındaki tercihlere göre değişkenlik gösterebilmekle birlikte, küreselleşme süreci, vergi politikalarını önemli ölçüde etkilemekte ve değiştirmektedir. Dışa açılma süreci ile beraber, başta sermaye olmak üzere, mal ve hizmetler hatta emek daha mobil hale gelmekte, bu ise dünyada vergi

rekabetini arttırmaktadır. Bunun sonucu olarak üretim faktörleri, daha uygun vergi ortamlarına kaymakta, vergi sadece ulusal boyutta kalmamakta, ülkeler uluslararası vergi tabanından daha çok pay alma mücadelesi içinde, vergi ortamlarını daha yaşanabilir konuma getirmektedirler (Uysal, 2005).

Küreselleşme ile yaşanan vergi rekabeti ülkelerin vergi politikalarını belirlemedeki bağımsızlıklarını azaltmıştır. Küreselleşme ve artan sermaye hareketliliği, ülkeler için sermaye ve mali piyasaları geliştirmek, vergi sistemlerini dönüştürmek, modernleştirmek ve sermaye akışındaki vergi engellerini düşürmek için bir teşvik unsuru olarak kabul edilmektedir (OECD, 1998). Vergi politikaları içinde dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru bir dönüşüm gözlemlenmektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergi yükü sermaye gelirlerinin lehine olacak şekilde yeniden bir dağılım sergilenmektedir.

3. VERGİLEMEDE ADALET VE ETKİNLİK

Vergi sisteminin iktisadi analizi temel olarak etkinlik ve adalet olmak üzere iki ana kavram çerçevesinde yapılabilir. Küreselleşme açısından bakıldığında etkinlik, uluslararası düzeyde ekonominin rekabet gücü, yurt içinde ise kaynak dağılımı etkinliğini ifade eder. Adalet ise yatay ve dikey olmak üzere iki şekilde düşünülebilir. Vergi tabanı sermaye ve işgücü gelirlerinden oluşmakta, sermaye ise uluslararası düzeyde hareketli olan ve olmayan unsurların bir bileşimi olarak ele alınmaktadır. Hareketli olan sermaye büyük ölçüde parasal sermayeden oluşurken doğrudan yatırımların hareketliliği daha sınırlıdır. İşgücü ise yüksek düzeyde kalifiye olan dar bir kesim ve göç dışında hareketli değildir (Pınar, 2012).

Vergi adaleti ile vergi yükünün mükellefler arasında dengeli ya da haklı sayılacak biçimde dağıtılması gerekmektedir. Ancak dengenin ya da haklılığın objektif bir ölçüsünü bulmak güçtür. Bu konuda günün ekonomik ve sosyal anlayışının ve halkın çoğunluğunun inanç ve düşüncelerinin önemli rolü vardır. Vergi adaleti, esas olarak vergi yükünün egemen adalet anlayışına ve buna bağlı gelir bölüşümüne uygun bir biçimde dağıtılması olarak kabul edilebilir. Bu konuda kabul edilen başlıca iki yaklaşımdan birisi ödeme gücü yaklaşımıdır ve verginin, mükellefin ödeme gücüne göre konulmasını savunur. Diğer ise yararlanma yaklaşımıdır, bu da belirli kamu hizmetlerinden yararlanacak olanların, vergi ödeyerek bunların finansmanına katılmaları üzerinde durur (Seyidoğlu, 2002).

4. VERGİNİN BOYUTLARI

Vergiler, klasik fonksiyonlarının yanında iktisadi, mali ve sosyal görevler üstlenmiş olan devletlerin tarih boyunca en önemli ve sağlam gelir kaynakları olmuştur (Biol, 1996). Vergi teorisinin

temel tartışma noktalarından birisi de verginin konusu yani verginin hangi iktisadi faaliyet sonucunda doğacağı veya doğması gerektiğidir. Bir ülkedeki vergi yapısı ise; verginin konusu ile ilgili temel tercihlerin belirlenmesiyle ve bunun uygulama süreci ile oluşmaktadır. Konuları bakımından vergiler üç ana başlık altında toplanmaktadır: Gelir üzerinden alınan vergiler, Servet ve servet transferi üzerinden alınan vergiler ve Gider üzerinden alınan vergiler olmaktadır (Sayar, 1975).

Vergi günümüzde devlete gelir sağlama aracı olmaktan öteye ekonomik ve sosyal hayata müdahalenin, bazen de politik amaçları gerçekleştirmenin bir yöntemi ve aracı haline gelmiştir (Nadaroğlu, 2000). 20. yüzyılın hem ekonomi politikası hem de gelir dağılımı açısından en temel araçlarından birisi vergilemedir. Ancak, sermayenin artışına yönelik kaynak kullanımı uluslararası finansallaşmayı artırırken, vergide eşitlik ve gelir dağılımında adalet ilkelerini gerçek-leştirilmeleri güçleşmektedir (Steinmo, 1994). Farklı toplum kesimleri vergi politikaları uygulamalarından, -vergi idaresinin ya da verginin ekonomik, sosyal ve mali niteliklerinden dolayı- değişik şekillerde etkilenmektedir.

4.1. Gelir Dağılımı Etkisinin Vergisel Boyutu

Devlet ekonomiye yaptığı dolaylı ya da doğrudan müdahaleler sırasında, üstlendiği rollerin finansmanı için vergi toplar ve vergileme süreci de gelir dağılımını doğrudan etkiler. Herhangi bir vergi sisteminin gelir dağılımına etkilerini incelerken, çeşitli sosyal grupların kişi başına ya da toplu olarak ödediği verginin tutarına bakmak yanıltıcı olur. Ödenen vergiyi, incelenen grubun milli gelirden aldığı payla oranlamak gereklidir. Gelirine oranla en yüksek vergiyi ödeyen hangi grupsa, o ülkedeki vergi sistemi, gelir dağılımını en çok o grup aleyhine değiştiriyor demektir (Sönmez, 2001). Kriz dönemlerinde, GSYH'nin azalması doğrultusunda gerçekleşen vergi tahsilatları da azalmaktadır. Türk vergi sisteminde; gelir, harcama ve servet olmak üzere üç temel kaynaktan vergi alınabilmektedir.

Vergi salınınının temel kaynakları olan gelir,

harcama ve servet üzerinden alınan vergilerin 1980-1990 dönemi itibarı ile gerçekleşen yüzde oranlarına sırası ile bakıldığında şu görülmektedir; dolaylı vergilerin özellikle dönem ortasına kadar yüksek bir orana sahip olduğu ve dolaysız vergilerin de dönem ortasından sonra artan oranlı bir yükselişi söz konusu olmaktadır. Bu durum ise, ülkede uygulanan serbestleşme politikaları ve ona dönük vergi politikalarının gerçekleşmesi şeklinde açıklanabilmektedir.

4.1.1. Vergi Oranlarının Değişimi

1990'lı yıllardan itibaren dünya ekonomileri, uluslararası sermayeyi kendi ülkelerine çekebilmek amacıyla büyük bir rekabet içine girmişlerdir. Özellikle gelir ve kurumlar vergisi oranlarında yapılan indirimler bu alanda kullanılan önemli politik araçlar olarak karşımıza çıkmaktadır.

1990 yılından itibaren kurumlar vergisi ortalama oranı yıllar itibarıyla bir ivme ile azalarak seyretmiştir. Ülkeler bazında bakıldığında ise, her bir ülkede kurumlar vergisi indiriminin farklı bir gelişim sergilediği görülmektedir. Türkiye'de kurumlar vergisi oranları ise 1990 yılında %46 iken, 2010 yılında %20'ye gerilemiştir (Çizelge 1).

Gerek vergi oranlarındaki değişim gerekse küreselleşme sürecindeki değişimler, vergi oranlarının yıllar itibarı ile Türkiye'de düşmesine etki ederek vergi rekabetinin de oluşumuna olanak sağlamaktadır (Çizelge 2).

Küreselleşme sürecinde vergi politikalarında yaşanan dönüşüm tüketim üzerinden alınan vergileri de etkilemiştir. KDV'nin çok sayıda ülke tarafından benimsenmesi verginin tabanının ve oranının artmasına neden olmuştur (Çizelge 3). Bunun sonucunda da tüketim vergilerinin toplam vergi gelirleri içindeki payı ve oranı yıldan yıla artmıştır (Yıldız, 2005).

Ulusal ekonomilerin birbiriyle artan entegrasyonu, her şeyden önce bir ülkenin vergi sistemine ilişkin uygulamaların diğer ülkelerin vergi politikaları üzerindeki etkisini arttırmıştır. Küresel ekonomide gelişmeler ve diğer ülkelerde uygulanan vergi

Çizelge 1: Türkiye'de Kurumlar Vergisi Oranları

1990	1995	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
46	25	33	33	33	30	33	30	20	20	20	20	20

Kaynak: OECD, www.oecd.org/dataoecd/26/56/33717459.xls , (Erişim:21.5.12)

Çizelge 2: Türkiye'de Kişisel Gelir Vergisi Oranları

2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010
40	40	40	45	40	35	35	35	35	35	35

Kaynak: OECD, www.oecd.org/ff/?404; <http://www.oecd.org/80/ctp/taxdatabase>, (Erişim:21.5.12)

Çizelge 3: Türkiye'de KDV Oranlarında Değişim

1985	1990	2000	2005	2006	2007	2008	2009	2010
10	12	18	18	18	18	18	18	18

Kaynak: OECD, www.oecd.org/dataoecd/12/13/34674429.xls, (Erişim:7.6.12).

rejimleri dünyanın geri kalanındaki ekonomik gelişmeleri ve vergi sistemlerini etkilemekte, ülkelerin diğer ekonomilerden ve onların vergi sistemlerinden bağımsız bir vergi politikası yürütmeleri giderek zorlaşmaktadır. Ayrıca başka ülkelerin vergi politikası dikkate alınmaksızın vergi politikası belirlemek pek de mümkün görünmemektedir (Çevik, 2004).

4.1.2. Vergi Gelirlerindeki Değişim

Bir ekonomide belli bir dönemde, genellikle 1 yılda, toplam vergilerin o dönemde elde edilen GSYİH oranı, vergi gelirlerinin gelişimini göstermektedir. Bu nedenle, toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranını toplam vergi rekabetini ölçümlemeye anlamlı bir oran olarak kabul edilmektedir (Berksoy, 1984).

1990-2010 dönemi toplam vergi gelirlerinin GSYİH'ya oranı incelendiğinde, giderek artış gösteren bir seyirde olduğu görülmektedir. Ancak kişisel gelir vergisinin GSYİH'ya oranı 1990 yılında %4 iken, 2010 yılında %3.7'ye düşmüştür. Gelir üzerinden alınan vergilerin bir diğer önemli kalemi olan kurumlar vergisinin GSYİH'ya oranı %1.0'den %1.9'a artış göstermiştir. Katma değer vergisinin GSYİH'ya oranı ise %2.7'den %5.7'ye yükselmiştir. Buradaki oransal değişim kurumlar vergisi ve katma değer vergisinde artış olarak görülürken, kişisel gelir vergisinde düşüş olarak gerçekleşmiştir (Çizelge 4).

Küreselleşme sonrası Türkiye'nin vergi politikalarına baktığımızda, bir gelişim ve iyileşme süreci içinde olduğunu görmekteyiz. Bu süreç içinde, herhangi bir ülkenin izleyeceği vergi politikası sadece o ülkeyi değil; diğer üye ülkeleri de etkilemektedir.

Türkiye'nin ve ulusal ekonomilerin birbiriyle artan entegrasyonu ülkelerin birbiri ile hem uyumlu, hem de rekabet edilebilirlik düzeyinde bir gelişim göstermektedir.

5. KRİZİN VERGİ GELİRLERİ ÜZERİNDEKİ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

1990'lı yılların ilk yarısında vergi gelirlerinde önemli artışlar olmuş; ancak, vergi dışındaki kamu gelirlerinde aynı gelişme sağlanamamıştır. Kamu harcamaları, personel ve faiz giderleri nedeniyle önemli artışlar göstermiş, kamu kesimi borçlanma gereği artmış, sosyal güvenlik kuruluşları finansman açığı vermeye başlamış, TL'nin değer kazanmasıyla enflasyon da artmış ve 5 Nisan 1994 kararlarının alınması zorunluluğu doğmuştur. Döviz kuru, ücret, fiyat politikaları uygulamaları yanı sıra, gelir artırıcı önlemlerle ilgili olarak, “vergi ödemeyen kesimlerin bu alışkanlıklarına son verilmesi” için “vergi denetimlerinin kamuoyunun yakından göreceği şekilde” yaygın ve yoğun olarak yapılması öngörülmüştür. Ayrıca, Akaryakıt Tüketim Vergisinden bütçeye aktarılan pay artırılmış; Gelir ve Kurumlar Vergisi mükelleflerine Ek Vergi, Net Aktif veya eş değer matrah üzerinden vergi; motorlu kara, deniz, hava taşıtlarından ek vergi alınması öngörülmüştür (Parasız, 1998).

Uluslararası vergi rekabeti küreselleşme ile birlikte merkez ve çevre ülkeleri için daha önemli hale gelmiştir. Bu süreç, finansal sermayenin ve doğrudan yabancı sermayenin yatırımlarının ülkelerarası serbest dolaşımının hızlanması, ulusal ekonomileri doğrudan ve dolaylı yabancı sermayeden pay kapabilmek için

Çizelge 4: Türkiye'de Vergi Gelirleri/GSYİH (1990-2010)

Yıllar	Toplam Vergi Gelirleri/GSYİH	Kişisel Gelir Vergisi/GSYİH	Kurumlar Vergisi/GSYİH	Katma Değer Vergisi/GSYİH
1990	14.9	4.0	1.0	2.7
1991	15.6	4.5	0.9	3.1
1992	16.7	4.6	0.8	3.3
1993	16.9	4.6	0.8	3.5
1994	16.5	4.0	1.0	4.0
1995	16.8	3.6	1.1	4.1
1996	18.9	3.9	1.1	4.5
1997	20.7	4.5	1.2	4.9
1998	21.1	5.8	1.2	4.6
1999	23.1	5.5	1.8	4.6
2000	24.2	5.4	1.8	5.8
2001	26.1	5.8	1.8	6.0
2002	24.6	4.3	1.8	6.4
2003	25.9	4.1	2.1	6.5
2004	24.1	3.6	1.7	5.5
2005	24.3	3.6	1.7	5.3
2006	24.5	3.8	1.5	5.5
2007	24.1	4.1	1.6	5.1
2008	24.2	4.0	1.8	4.9
2009	24.6	4.0	1.9	4.9
2010	26.0	3.7	1.9	5.7

Kaynak:OECD, <http://stats.oecd.org/Index.aspx?DataSetCode=REV>, (Erişim:21.5.12).

bir yarış içine sokmaktadır. Ülkeler yabancı sermayeyi çekebilme ve yerli sermayenin yurt dışına gitmesini önlemek amacıyla birbirleri ile rekabet etmektedir. Bu alandaki rekabet iki yönlü olarak işlemektedir. Birinci yönü, yabancı sermayeye merkez ülkelerden daha yüksek kar sağlama zorunluluğudur. İkinci yönü ise, söz konusu karın diğer ülkelerin sağlayacakları kardan daha fazla olması gereğidir (Muter vd., 2008).

5.1. 1994 Krizi ve Vergisel Önlemler

1990-1993 döneminde vergi konusunda yapılan düzenlemeler çok dar kapsamlı olup, amaca hizmet etmekten uzak kalmıştır. Ekonomide yaşanan krize bağlı olarak 5 Nisan 1994'te açıklanan "Ekonomik Önlemler Uygulama Planı"nda yer alan hedefler doğrultusunda bir takım vergisel tedbirler alınmıştır. Ancak bu tedbirler sınırlı olup, köklü bir reform niteliği taşımamıştır. Dönem boyunca vergi mevzuatında yapılan değişiklikler vergilendirilemeyen alanların vergilendirilmesine yönelik değil de mevcut vergi alanlarından daha fazla vergi alınmasını sağlayacak değişiklikleri içermektedir. 4008 sayılı yasa ile mali amacı ön planda tutan ve sisteme bir defaya mahsus olmak üzere, Ekonomik Denge Vergisi, Net Aktif Vergisi, Ek Gayrimenkul Vergisi, Ek Motorlu Taşıtlar gibi vergiler girmiştir. Ki bu vergiler anayasanın eşitlik, adalet ve yasallık ilkeleri açısından ciddi endişelere yol açmıştır (Yanpar, 2007).

5.2. 2000 Kasım/2001 Krizi ve Vergisel Önlemler

2000 Kasım/2001 Şubat krizleri, şirketleri devlete daha az vergi verme gibi yollara yöneltirken, kayıt dışı üretim ve istihdamla vergi yükümlülüğü altına girmemeyi de hızlandırdı. Maliye tarafından yapılan denetimlerde, bildirilen matrah ile denetimler sonucu bulunan matrah farkı 2001 yılında çok yüksek boyutlardadır. 1999'da bildirilen matrahları inceleyen denetmenler gerçek ile bildirilen arasında % 81'lik fark bulmuşlardır. Bu oran 2000 yılında % 55 idi. Krizde uğranılan kayıpları vergi kaçırarak telafi etme yanlısına düşen şirket sayısında artış vardır. Öte yandan, Türkiye'nin vergi kapasitesinin düşük seyretmesinde etkili olan kayıt dışı ekonominin de krizle birlikte alanını genişletmiştir (Sönmez, 2002).

5.3. 2008 Küresel Krizi ve Vergisel Önlemler

Türkiye'de bu ağır krize karşın alınan önlemler vergisel düzenleme yerine kamuoyunda "Varlık Barışı" olarak bilinen "Bazı Varlıkların Milli Ekonomiye Kazandırılması Yasa Tasarısı" ile işletmelerin varlık yapısını güçlendirmeyi amaçlayan ve ülkeye para girişini teşvik eden düzenlemeler yapılmaktadır. Söz konusu tasarı ile gerçek ve tüzel kişilerce sahip olunan para, döviz, altın, hisse senedi, tahvil ve diğer menkul kıymetlerin Türkiye'ye getirilmesi, taşınmazların kayda alınması suretiyle milli ekonomiye kazandırılması, sahip olunan söz konusu kıymetlerin banka ve aracı kurumlara ya da

vergi dairelerine bildirilmek ve cüz'i bir oranda vergi ödenmek suretiyle kayda alınması ve yapılan bu beyanlardan hareketle inceleme ve soruşturma yapılmaması öngörülmektedir. Ayrıca gelir ve kurumlar vergisi mükelleflerinin yurt içinde sahip oldukları varlıkları işletmelerine sermaye olarak koymaları teşvik edilmektedir (Doğan, 2008).

ABD'nin yaşanan ağır krizi önlemeye dönük olarak aldığı kararların küresel etkileri de önemli ölçüde olacaktır. Bu kararlar (Doğan, 2008);

-İşçiler ve aileleri için 1.000 Dolara varan vergi indirimleri,

-Düşük ve orta gelirli vatandaşlar, sigortasızlar ve çocuğu okuyan aileler için ciddi vergi indirimleri,

-Küçük işletmelerin sermaye kazançlarına vergi istisnası getirilmesi, yatırım yapan ve istihdam yaratan firmalar için kurumlar vergisi indirimleri,

-Araştırma geliştirme yatırımlarını teşvik etmek için vergi indirimleri şeklindedir.

6. VERGİ POLİTİKASININ DÖNÜŞÜMÜ

Vergi politikası, hükümetin ne kadar gelir toplayacağı, bu geliri nasıl ve hangi kaynaklardan sağlayacağı ve geliri en uygun şekilde toplayıp toplayamadığı sorusuna cevap aramaktır. Vergi politikası iki adımdan oluşan bir süreçtir. İlk adımda belirli vergi araçlarının amaçları tanımlanırken, ikinci adımda bu araçların kendi amaçlarına nasıl ulaşacağı durumu değerlendirilmektedir (Kayaga, 2007). Vergi politikası, ulusal egemenliğin bir simgesi ve bir ülkenin genel ekonomi politikasının bir parçasıdır. Vergi politikası, tüketimi etkileme, tasarrufları teşvik etme ve şirketleri organize etmede kullanılabilir bir ekonomik düzenleme aracıdır. Kamu harcamalarının finansmanına ve gelirin yeniden dağıtımına yardım etmektedir (Ulusoy ve Karakurt, 2009).

Vergi politikası (vergi yükleme ve toplama), özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından, hükümetin sosyal ve ekonomik amaçlara ulaşmada kullandığı araçlardan sadece bir tanesidir (Kayaga, 2007). İktisadi büyüme ve kalkınmanın finansmanı, gelir dağılımında adaletin sağlanması, ekonomik etkinlik ve ekonomik istikrarın sağlanmasına ilişkin iktisatçıların değerlendirmeleri göz önünde bulundurulduğunda gelir sağlama amacının, vergilemenin temel nitelikte amacı olduğu ifade edilebilir. Devlet, hem kamu mal ve hizmetlerini sunma amacını finanse etmek, hem de piyasa tarafından gelir dağılımında değişiklikler meydana getirmek için vergileri kullanmaktadır (Profeta, 2003).

Vergi politikalarındaki yasal-kurumsal değişim sermayenin gelmesine dönük bir uygulamadır. Neo-liberal politikalara paralellik gösteren değişim, vergiler açısından sermaye odaklı ve sermayenin döngüsü doğrultusunda gerçekleşmektedir. Değişim, vergi kanunları, vergi kaynakları, vergi mükellefleri ve vergi oranlarına göre değerlendirilmiştir. Değişimin sebepleri ise; uygulanan serbestleşme

politikaları, üretim faktörlerinin hareketliliği, sermayenin gelişi ve hızlı finansallaşmadır. Özellikle küreselleşme ile birlikte vergi politikalarında dönüşen vergi oranı, vergi gelirleri ve vergi yüküdür. Burada en temel sonuçlar ise; adaletsiz vergileme ve emek üzerindeki ağır vergi yükü olmaktadır. Dönüştüren “küreselleşme, vergi rekabeti ve vergi adaleti”, dönüşen ise “vergi oranı, vergi gelirleri ve vergi yükü” olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte gelişen değişim sonucu vergi politikaları mevcut koşullar çerçevesinde ulusal ve uluslararası olarak dönüşmektedir (Şekil 1).

Vergi tabanın mobil hale gelmesi küresel sermayeyi kendi ülkesine çekmek isteyen ülkelerin sermaye üzerindeki vergi yükünü hafifletmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda vergi yükü dolaysız vergilerden dolayı vergilere kaymış ve dolaylı vergilerde de yansıtılabilme olasılığı görece yüksek olan katma değer vergisinin ağırlığı artırılmıştır. Ek olarak vergi teşvik önlemleri yoğun olarak uygulamaya konulmuştur. Bu doğrultuda birçok ülkede sermaye ve kurumlar vergi oranlarında azalma görülürken, emek üzerinden alınan vergiler ile dolaylı vergi oranlarında artma eğilimi yaşanmıştır.

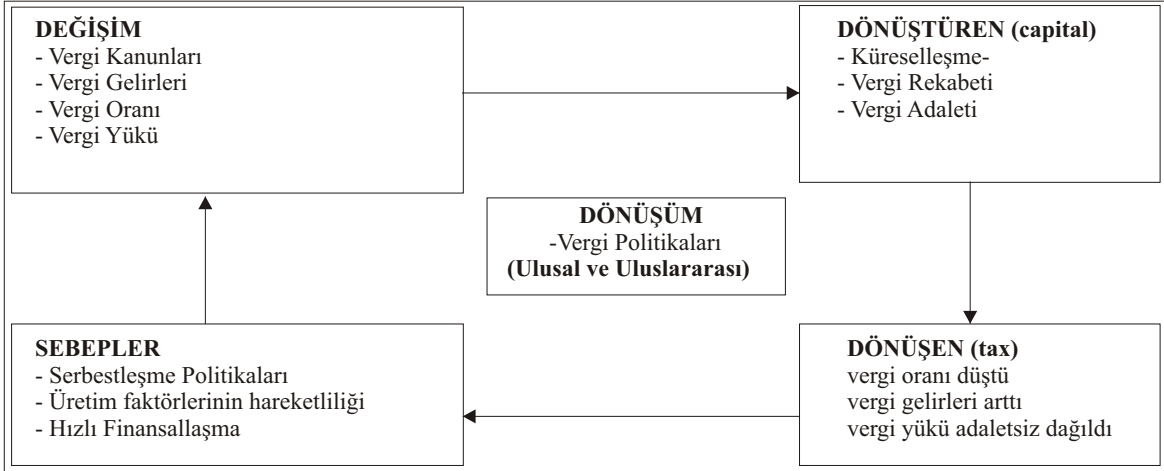
Bu gelişmeler ülkelerin vergi yüklerinin bir kısmının gelirden tüketime, bir kısmının da sermayeden ücretlere kaymasına neden olmuştur (Nazalı, 2006). Nitekim Türkiye'de son 10 yılda benzer dönüşüm görülmektedir (Çizelge 5).

7. SONUÇ

Küreselleşme sonucunda, vergileme alanında meydana gelen yeni eğilimler birçok ülkenin ve Türkiye'nin uyguladıkları vergi politikaları alanında önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bunun sonucunda da ülkelerin vergi yapısında önemli dönüşümler ortaya çıkmaktadır. Küreselleşme ekonomik, sosyal ve siyasal alanda uluslararası uyumu kaçınılmaz hale getirmektedir. Bütün ülkeler, küresel ekonomik bütünleşme sürecinde vergi yapılarındaki değişim ve bu değişim esnasında ortaya çıkan sorunlara çözüm önerileri getirmeye çalışmaktadır.

1990-2010 döneminde vergilerin, genel bütçe gelirleri içindeki payı artış göstermektedir. Toplam vergi gelirlerin GSYİH içindeki payı ise oransal olarak artmıştır. Türkiye'de dolaylı-dolaysız vergi gelirleri de

Şekil 1: Vergi Politikalarının Dönüşüm Mantığı

Kaynak: Candan, 2012

Çizelge 5: Türkiye'de Gelir Vergisi, Kurumlar Vergisi ve KDV'nin Vergi Gelirleri İçindeki Payı

Yıllar	Gelir Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Kurumlar Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)	Katma Değer Vergisinin Vergi Gelirleri İçindeki Payı (%)
2001	29.1	9.3	31.3
2002	23.0	9.3	34.2
2003	20.2	10.3	32.1
2004	19.5	9.5	34.0
2005	19.1	9.6	32.1
2005	20.3	10.3	32.0
2006	21.0	8.2	33.5
2007	22.2	9.2	32.4
2008	23.4	9.8	31.6
2009	23.4	10.5	30.6
2010	21.0	9.7	32.1

Kaynak: <http://www.gib.gov.tr> (Erişim:06.11.2012).

küreselleşmeyle beraber değişmektedir. Vergi gelirleri içinde dolaylı ve dolaysız vergilere baktığımızda dolaylı vergiler artarak devam etmiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte bireylerin diğer ülkelerde gerçekleştirdikleri faaliyetlerden elde ettikleri gelirlerde artışlar meydana gelmiştir. Buna rağmen kişisel gelir vergisi oranı düşüklük göstermektedir. 1990-2010 dönemine baktığımızda kurumlar vergisinin de GSYİH içindeki payının artış gösterdiğini görmekteyiz. Özellikle 1985 yılında yürürlüğe giren KDV'nin 1990-2010 dönemindeki payları ise önemli bir artış şeklinde gerçekleşmiştir.

Küreselleşme ile birlikte yaşanan gelişmelerin sonuçları olarak Türkiye de diğer ülkelerde olduğu gibi vergi oranlarında indirime gitmiştir. Kurumlar vergi oranlarındaki düşüşün nedeni ise, küreselleşme ile birlikte ülkelerin daha fazla dışa açılmaları ve sermaye gelirinin mobilitesinin artması olduğu da söylenebilmektedir. Kurumlar vergisindeki önemli düşüşler 1990'lı yıllardan itibaren sürmüştür. Kişisel gelir vergisinin, kurumlar vergisine göre vergi oranlarının daha yüksek gerçekleştiği görülmektedir.

Günümüzde artık vergi politikaları değişiklikleri ülke sınırlarını aşarak, uluslararası bir hal almaktadır. Bu politikalar kapsamında Türk vergi sisteminde önemli yapısal değişiklikler meydana gelmektedir. Dünyada yaşanan yeni eğilime uyum sağlama amacını taşıyan vergi politikası değişiklikleri kapsamında yapılan çeşitli vergi oran indirimleri, yatırımcıya sağlanan yüksek vergi teşvikleri, yeni vergilerin kabul edilmesi sonucu dolaylı ve dolaysız vergilerin vergi gelirleri içindeki ağırlıklı payının farklılaştırılması gibi sonuçlar ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşme olgusunun ekonomik ve hukuksal yapı üzerinde etkinliğini arttırması ve Türkiye'de bu gelişmelere paralel olarak vergi kanunlarının yeniden yapılandırılması ihtiyacı doğmuş ve bu yönde birçok uygulama yapılmıştır. Uluslararası işbirliğinin sağlayacağı bir getiri de, vergi mevzuatlarının yakınlaştırılması yönünde olacaktır. Bunun da en önemli faydası uluslararası işlemlerin belli bir standarda kavuşması yönünde gerçekleşecektir. Özellikle 1990 sonrası vergi politikalarının dönüşümüne yaşanan krizlerin büyük etkisi olmuştur. Türkiye'de yaşanan ağır krizler mali ve ekonomik yapının yeniden düzenlenmesine ve bilhassa vergi politikası uygulamalarını dönüştüren bir etkiye sahiptir. Krizin yaşandığı diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye'de de vergi politikalarının etkin ve adil dağılımı güçleşmektedir.

KAYNAKÇA

- Alantar, D. 2008, "Küresel Finansal ve Vergi Politikaları", s.3. www.mmd.org/eserler/kureselvr.doc (Erişim: 06.08.2010).
- Aydemir, B. 1996, "Türkiye'de Katma Değer Vergisi Uygulamasının Değerlendirilmesi ve Efektif Katma Değer Vergisi Oranlarının Hesaplanması", DPT Yıllık Programlar ve Konjonktür Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Ankara, <http://ekutup.dpt.gov.tr/vergi/aydemirb/kdv.html/>, (Erişim:22.08.10)
- Aydın, M., Erdoğan, M., 2008, "Mali Krizlerde Vergi Politikası: 1989 Sonrası Türkiye Değerlendirmesi", Kocaeli Üniversitesi İİBF Dergisi, Yıl:3-4, Sayı:3-6, Kocaeli, s.70.
- Berksoy, T., 1984, Gelişmekte Olan Ülkelerde Vergi Kapasitesi ve Vergi Gayreti, Marmara Üniversitesi, No:411, İİBF Yayınları, No:362, İstanbul, s.6.
- Candan, N., 2012, Küreselleşmenin 1990 Sonrası Vergi Politikalarının Dönüşümüne Etkisi: Türkiye Örneği, Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa, s.283.
- Çevik, S., 2004, "Küreselleşen Dünyada Vergi Politikası: Vergi Politikasında Dönüşüm ve Küresel Sorunlar", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:270, 2004, s.154, <http://www.vergidunyasi.com.tr/>, (Erişim: 01.03.12)
- Erdem, M., Şenyüz, D., Tathioğlu, İ., 2003, Kamu Maliyesi, Ekin Yayınları, 3. Basım, Bursa, s.82.
- Kayaga, L., 2007, "Tax Policy Challenges Facing Developing Countries: A Case Study of Uganda", Law Graduate Theses, s.6, <http://qspace.library.queensu.ca/handle/1974/850>, (Erişim: 25.5.12).
- Muter, N., Çelebi, K., Sakınç, S., 2008, Kamu Maliyesi, Gözden Geçirilmiş 3. Baskı, Emek Matbaası, Manisa, s.218.
- Nadaroğlu, H., 2000, Kamu Maliyesi Teorisi, Beta Basımevi, İstanbul, s.220.
- Nazalı, E., 2006, "Gelir Vergisi Sistemlerindeki Değişimlerin Arkasında Yatan Nedenler ve Dünyada Gelir Vergisi Uygulaması Konusunda Uygulanmakta Olan Sistemler", Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:304, Aralık-2006, <http://www.vergidunyasi.com.tr>, (Erişim: 03.03.12).
- OECD, Harmful Tax Competition: An Emerging Global Issue, Paris, 1998, s.13, <http://www.oecd.org/dataoecd/33/1/1904184.pdf>, (Erişim:4.4.12).
- Parasız, İ., 1998, Türkiye Ekonomisi 1923'ten Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, s.319-321, 370-371.
- Pınar, A., 2012, "Küresel Bir Ekonomide Vergilemenin Etkinliği ve Adaleti", (Der. Ayşegül Yakar Önal ve Sezai Temelli), Küresel Dönemde Vergileme, Beta Yayınevi, İstanbul, s.42.
- Profeta, P., 2003, "Public Finance and Political Economics in Tax Design and Reforms", s.4, <http://www-1.unipv.it/websiep/wp/252.pdf>, (Erişim:25.5.12).
- Sayar, N., 1975, "Kamu Maliyesi-Kamu Gider ve Gelirleri Prensipleri", İstanbul, s.9-10, <http://ekutup.dpt.gov.tr>, (Erişim:12.10.10).
- Seyidoğlu, H., 2002, Ekonomik Terimler, Üçüncü Baskı, Güzem Yayınları:18, İstanbul, s.696.
- Sönmez, M., 2001, Gelir Uçurumu, Om yayınevi, İstanbul, s.153-154.
- Sönmez, M., 2002, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, İstanbul, s.51.
- Steinmo, S., 1994, "The End of Redistribution? International Pressures and Domestic Tax Policy Choices", M.E. Sharpe, United States, s.10.
- Ulusoy, A., Karakurt, B., 2009, "Vergi Politikasının Mali Amacının Karşılanamamasında Vergi Cennetleri ve Offshore Finansal Merkezlerin Rolü", TİSK Akademi, s.83.
- Yusal, M., 2005, "Dünyadaki Eğilimler Işığında Vergi

- Politikalarımız”, Vergi Dünyası Dergisi, Sayı:286, 2005, s.52.
- Yanpar, A., 2007, “Gelişmekte Olan Ülkelerde Büyüme Yönelimli Vergi Politikası” YL Tezi, Ankara Üniversitesi Kamu Ekonomisi, Ankara, s.114.
- Yereli, A., Ata, A., 2011, Maliye Dergisi, Sayı:161, s.21.
- Yıldız, H., 2005, Küreselleşmenin Vergileme Üzerine Etkileri ve Türkiye Açısından Bir Değerlendirme, Seçkin Yayıncılık, Ankara, 2005., s.13.

Sorumlu Yazar

Nesrin CANDAN

Nesrincandan@gmail.com

Geliş Tarihi :04.01.2013

Kabul Tarihi :25.01.2013